

Jaargang 193 nummer 3 - 2024

MILITAIRE SPECTATOR

ZORGPLICHT OVERHEID VOOR MILITAIREN

-
- Women, Peace & Security
  - Interview met Commandant CML Ted Meeuwsen
  - Forschungsstelle Langeveld

In Militaire Spectator 4-2024 verschijnt onder meer: 'Van Stalingrad tot Vuhledar. Russische Stormdetachementen in stedelijke oorlogvoering' van Randy Noorman MA.

Begin 2023 ondernamen Russische grondtroepen een reeks onsuccesvolle aanvallen op de Oekraïense stad Vuhledar. Met name de 155e Marine Infanterie Brigade leed daarbij zware verliezen en liet tientallen zwartgeblakerde wrakstukken en naar verluidt honderden gesneuvelden op het slagveld achter. Deze kostbare aanvallen waren een indicatie van het slechte trainingsniveau van het nieuw gemobiliseerde Russisch militair personeel en toonden de gebrekkige Russische tactieken aan.

Een Oekraïense reserveofficier meldde later dat hij een Russisch militair handboek in handen

had gekregen, waarin de organisatie en tactieken van een nieuw soort Russische formatie beschreven werden, 'aanvalsdetachementen' of ook wel 'stormdetachementen' genoemd. Deze speciale aanvalsformaties zijn specifiek georganiseerd, getraind en uitgerust om aanvalsoperaties in stedelijk terrein en versterkte opstellingen in bebost gebied uit te voeren.

De overgang naar zulke gespecialiseerde aanvalseenheden is echter niet nieuw, maar een heropleving van een veel ouder Russisch concept. Welke omstandigheden gaven aanleiding tot de ontwikkeling van deze gespecialiseerde aanvalsformaties en hoe hebben hun organisatie, uitrusting en tactieken zich in de loop van de tijd ontwikkeld? ■

MEDEDELING

KOOY SYMPOSIUM 2024

Op de Generaal-majoor Kootkazerne in Stroe vindt op 3 april het jaarlijkse Kooy symposium plaats. Het thema is: Smart Defence Industry. Sneller innoveren en produceren?

De sprekers gaan onder meer in op de barrières en mogelijkheden voor de Europese defensieindustrie. Het symposium duurt van 09.00-19.00 uur. Meer informatie en aanmelden via de website kivi.nl.

FOTO NAVO

Defensie en HVVG

‘Plan, do, check, act – daar zijn we bij defensie niet heel bedreven in.’ Aldus inspecteur-generaal Wim Bargerbos (Inspectie Veiligheid Defensie) in een recent interview met NRC.¹ De reacties in de wandelgangen waren wisselend. Naast positieve waren ook negatieve geluiden te horen. Waarom moet de organisatie op deze manier in een negatief daglicht worden gesteld? Sommigen hadden het zelfs over nest-bevuiling, een afwerende reflex die tot nadenken stemt. Bargerbos kent deze politiek-bestuurlijke houding uit eigen ervaring en trekt in het interview het boetekleed aan. Hij wijst op het onderzoek naar het mortierongeluk in Mali waarbij twee Nederlandse militairen om het leven kwamen. De wijze waarop Defensie toentertijd reageerde – vanuit de gedachte hoe het rapport van de Onderzoeksraad voor Veiligheid onschadelijk kon worden gemaakt – was verkeerd. Het kwam de verantwoording niet ten goede en maakte ultimo de positie van minister en CDS onmogelijk.

Met personele groei bij Defensie in het vooruitzicht zal ‘politiek-bestuurlijke sensitiviteit’ de komende jaren ongetwijfeld prominent figureren in de vacatureteksten, zeker voor functies in de hogere rangen en loonschalen. Ontvankelijkheid, gevoel hebben voor, alert zijn op de wisselwerking tussen het werk van defensie-medewerkers, politici, bestuurders en anderen. Begrijpen welke defensiebelangen in het geding zijn en hoe die geraakt kunnen worden door wat elders speelt. En omgekeerd. Daar gaat het om.

In de praktijk komt politiek-bestuurlijke sensitiviteit echter vaak neer op Het Voorkomen Van Gedoe (HVVG). Zorg dat de minister geen lastige vragen krijgt, voorkom dat energie wordt gestoken in iets waar niemand zin in heeft. En ook: voorkom dat de leidinggevende wordt geconfronteerd met een probleem. Het glas is halfvol; benadruk wat goed gaat. Soms lijkt dit de belangrijkste deugd te zijn die we onszelf opleggen, waarbij we tegen elkaar zeggen dat een dergelijke aanpak getuigt van ervaring en kunde.

Transparantie zou echter voorop moeten staan en niet het krampachtig uit de wind houden van leidinggevend en politieke besluitvormers. Openbaarheid als wapen om kennis te nemen van wat goed en fout ging en daardoor beter te worden. Onze opvatting van wat juist is, dreigt anders samen te vallen met het amorele HVVG. Een dergelijke invulling van politiek-bestuurlijke sensitiviteit staat op gespannen voet met integriteit en morele moed. Integriteit is het juiste doen (ook) als niemand kijkt. Integriteit is het juiste doen (ook) als dat weerstand en gedoe oplevert.

Politiek-bestuurlijke sensitiviteit zou dus tevens moeten betekenen: weten dat een keuze gedoe oplevert, maar de morele moed hebben om die keuze te maken en uit te leggen, in het besef dat niet iedereen dit zal omarmen. Dat is lastiger dan HVVG. Maar het maakt Defensie wel beter. ■

¹ Karel Berkhout en Andreas Kouwenhoven, ‘Plan, do, check, act – daar zijn we bij defensie niet heel bedreven in’, NRC, 18 januari 2024.

UITGAVE

Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap
www.kvbk.nl
E info@kvbk.nl
linkedin.com/company/kvbk/

Secretaris en ledenadministratie

Majoor R. Verheijen MA
E secretaris@kvbk.nl
Nederlandse Defensieacademie (NLDA)
Ledenadministratie KVBK
Postbus 90002, 4800 PA Breda
E ledenadministratie@kvbk.nl

REDACTIE

Igen b.d. ir. R.G. Tieskens (hoofdredacteur)
drs. A. Alta
kol Marns drs. G.F. Booij EMSD
kol dr. L. Boskeljon-Horst
bgen prof. dr. A.J.H. Bouwmeester
dr. A. Claver
drs. P. Donker
cdre KLu b.d. F. Groen (plv. hoofdredacteur)
kol mr. dr. B.M.J. Pijpers
mr. drs. A. van Vark KMar
ktz drs. H. Warnar
dr. R. de Winter

BUREAUREDACTIE

M. Katsman MA (e-outreach)
dr. F.J.C.M. van Nijnatten (eindredactie)
NIMH
Postbus 90701
2509 LS Den Haag
E redactie.militaire.spectator@mindef.nl
www.militairespectator.nl
facebook.com/militaire-spectator
twitter.com/milspectator
linkedin.com/company/militaire-spectator/

De Militaire Spectator is aangesloten bij de European Military Press Association

LIDMAATSCHAP

binnenland € 30,00
studenten € 22,50
buitenlandtoeslag € 5,00

OPMAAK

Coco Bookmedia

DRUK

Wilco Meppel
ISSN 0026-3869
Nadruk verboden

Coverfoto: Een Unifil-veteraan bereidt zich thuis voor op Nationale Veteranendag, 2023

Foto: ANP, Koen van Weel

FOTO: MCD, ROEGELING

Women, Peace & Security

Kees Matthijssen

Meer vrouwen in de gelederen vergroot de operationele effectiviteit van de Nederlandse krijgsmacht en om dat te bereiken is goed leiderschap cruciaal.

‘Optimaliseren van het belangrijkste wapensysteem: de mens’

Leonie Boskeljon-Horst, Freek Groen en Maarten Katsman

Kolonel Ted Meeuwssen, commandant van het Centrum voor Mens & Luchtvaart, wijst in een interview met de Militaire Spectator op initiatieven voor de verbetering van de uitrusting voor vrouwen.

198

De overheid en haar zorgplicht voor militairen

Theo van den Doel

De overheid erkent de zorgplicht als essentieel onderdeel van de civiel-militaire relatie, maar is in de nakoming ervan regelmatig tekortgeschoten.

Forschungsstelle Langeveld

Carel Mackenbach

Het belang van Forschungsstelle Langeveld was niet 'at best marginal', zoals David Kahn oordeelde over het Duitse af luisterstation bij Noordwijk.

EN VERDER

EDITORIAAL	Defensie en HVG	157
TEGENWICHT	Zelensky, ga werven aan de Spaanse Costa's!	206
COLUMN SERGEI BOEKE	Nederland in de NAVO: van pick & mix tot terug in het gelid?	208
GASTCOLUMN	Convergentie van inlichtingen- en beïnvloedingsoperaties	210
RETROSPECTATOR	Lichaamslengte en menselijke maat	212
BOEKEN	<i>The New Art of War, 7 Seconds to Die</i> en <i>Deter, Disrupt, or Deceive</i>	214

De operationele noodzaak van 'Women, Peace & Security'

Luitenant-generaal b.d. C.J. Matthijssen*

*Een Female Engagement
Team van een VN-
vredesoperatie op patrouille*

FOTO MONUSCO, MICHAEL ALI

Meer vrouwen in eigen gelederen vergroot de operationele effectiviteit van de Nederlandse krijgsmacht. Om dit te bereiken zijn leiderschap en commandanten die het goede voorbeeld geven cruciaal. Internationale Vrouwendag (8 maart) is voor mij aanleiding aandacht te besteden aan de rol van vrouwen in conflicten en conflictoplossingen. Internationaal wordt die thematiek geduid als Women, Peace & Security (WPS). In 2000 nam de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties unaniem resolutie 1325 aan waarin dit thema werd omarmd. Daarmee werden lidstaten opgeroepen hieraan meer aandacht te besteden. Wat is er sindsdien gebeurd en bereikt, en wat kunnen we leren van praktijkervaringen, zoals die van mij als Force Commander van MINUSMA?

'Gender parity is a moral duty and an operational necessity' - António Guterres

In dit artikel staat WPS centraal om meer aandacht te vragen voor dit belangrijke thema. Eerst komt resolutie 1325 aan de orde, het formele document waarmee WPS nadrukkelijk op de agenda kwam. Daarna geef ik een overzicht van hoe de VN inhoud geeft aan de resolutie en voortdurend probeert die vervolg te geven. Op basis daarvan volgt de relevantie hiervan voor het militaire domein en de noodzaak om eraan te blijven werken. Vervolgens beschrijf ik de link naar vredesoperaties en, onder andere, een indruk van mijn eigen ervaringen als Force Commander van de VN-missie in Mali MINUSMA. Tot slot volgen enkele overwegingen hoe de Nederlandse krijgsmacht beter inhoud kan geven aan WPS.

Resolutie 1325

Resolutie 1325 was voor de VN het startpunt om nadrukkelijk aandacht te vragen voor de rol van vrouwen in relatie tot conflicten, vrede en veiligheid. De strekking van de resolutie is op

24 oktober 2000 uitgesproken door Kofi Annan, de toenmalig secretaris-generaal. Voorafgaande aan de behandeling in de Veiligheidsraad zei hij: 'Vrouwen kennen als geen ander de tol die conflicten eisen en zijn vaak ook beter in staat dan mannen om ze te voorkomen of op te lossen. Al generaties lang treden vrouwen op als pleitbezorgers voor de vrede, zowel in de huiselijke sfeer als in de bredere samenleving. Zij hebben een doorslaggevende rol gespeeld dankzij hun talent bruggen te slaan in plaats van muren op te trekken. Ook zijn zij onvervangbaar gebleken bij het in stand houden van het maatschappelijk bestel wanneer gemeenschappen verscheurd raakten. De Veiligheidsraad heeft dit jaar in een verklaring naar aanleiding van de Internationale Vrouwendag erkend dat vooral vrouwen en meisjes het slachtoffer zijn van de gevolgen van gewapende conflicten. U hebt ingezien dat vrede onlosmakelijk verbonden is met de gelijkwaardigheid van man en vrouw. En u hebt verklaard dat de handhaving en bevordering van vrede en veiligheid de actieve deelname vereisen van vrouwen, op voet van gelijkheid met mannen. Ik wil u nu vragen alle middelen die u ter beschikking staan aan te wenden om deze verklaring om te zetten in krachtadig optreden. De centrale doelstelling daarbij is dat vrouwen en meisjes in conflictsituaties bescherming krijgen, dat plegers van gewelddaden jegens vrouwen in conflictsituaties worden vervolgd en dat vrouwen op voet van gelijkheid de plaats innemen die hen toekomt bij de besluitvorming op het gebied van vrede en veiligheid.'¹

De unanieme instemming van de Veiligheidsraad met de resolutie op 31 oktober 2000 was historisch. Voor het eerst nam de VN een formeel besluit op het gebied van vrouwen, vrede en veiligheid, waarin iedereen die belast is met het voeren van vredesonderhandelingen en met het toezicht op de naleving van vredesakkoorden opgeroepen werd terdege rekening te houden met de gelijkwaardigheid van de seksen en ook zorgvuldig rekening te houden met de bijzondere behoeften van vrouwen en meisjes bij hun terugkeer en vestiging in voormalige conflictgebieden, evenals bij hun re-integratie en bij hersteloperaties. De aanvaarding van deze

* Luitenant-generaal b.d. C.J. (Kees) Matthijssen was in zijn laatste functie van 10 januari 2022 tot 10 januari 2023 Force Commander van MINUSMA in Mali. De auteur dankt Rhonda Brunsting, Elanor Boekholt-O'Sullivan en Anne-Marij Strikwerda-Verbeek voor het commentaar op eerdere versies van dit artikel.

1 Peacewomen, 'Vrouwen, Vrede, Veiligheid. Resolutie 1325 (2000) van de Veiligheidsraad'. Zie: https://www.peacewomen.org/sites/default/files/1325_Dutch.pdf.

historische resolutie gold als een belangrijke stap in de richting van de erkenning van de rol van vrouwen bij het beheersen van conflicten, vredeshandhaving en het consolideren van de vrede na conflicten.²

Het vervolg

Resolutie 1325 vormt nog steeds een belangrijk ankerpunt voor de VN(-lidstaten). Hoewel de resolutie inmiddels ruim 23 jaar oud is, is de inhoud nog altijd zeer valide en wellicht zelfs wel meer dan ooit. De VN heeft in de jaren erna veel inhoud gegeven aan het vervolg in de volle breedte van de eigen organisatie maar ook specifiek binnen vredesoperaties. In de loop van de jaren na 2000 zijn er bovendien nog zeven resoluties aangenomen waarin vooral het belang van de betrokkenheid van vrouwen in vredesoperaties werd erkend en ondersteunt.

De realiteit gebied te zeggen dat de VN daarbij in de eerste jaren grote uitdagingen heeft gekend om gendergelijkheid na te streven. Zo was er een gebrek aan financiële middelen, maar ook ontbrak het aan een entiteit die verantwoordelijk werd gemaakt voor de agenda op dit thema. Om die reden is in juli 2010 in de Algemene Vergadering van de VN besloten UN Women op te richten. Deze organisatie zou 'the United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women' worden en de verantwoordelijkheid krijgen om de uitdagingen aan te pakken en het thema verder te brengen. De oprichting van UN Women was deel van de VN-hervormingsagenda die zich richtte op het beter bijeenbrengen van middelen en mandaten om de effectiviteit te vergroten.³

In recentere jaren zijn door de VN meer specifieke doelstellingen gekoppeld aan WPS in vredesoperaties. In 2015, met VN-Veiligheidsraad resolutie 2242 bijvoorbeeld, werd opgeroepen tot een verdubbeling van het aantal vrouwen in de geüniformeerde componenten van VN-vredesoperaties uiterlijk in het jaar 2020. In 2018 is door het Department of Peace Operations de *Uniformed Gender Parity Strategy 2018-2028* uitgegeven met verdergaande doelstellingen.⁴ De

huidige secretaris-generaal van de VN, António Guterres, heeft het belang daarvan nog maar eens onderstreept door te zeggen: 'Gender parity at the United Nations is an urgent need – and a personal priority. It is a moral duty and an operational necessity. The meaningful inclusion of women in decision-making increases effectiveness and productivity, brings new perspectives and solutions to the table, unlocks greater resources and strengthens efforts across all the three pillars of our work.'⁵

Uniformed Gender Parity Strategy 2018-2028

Bij het opstellen van deze strategie heeft de VN vele consultaties gedaan met lidstaten, geüniformeerd militair en politiepersoneel in vredesmissies, en de eigen organisatie UN Women om een beter beeld te krijgen van de bestaande uitdagingen. Ten tijde van het opstellen van de strategie was binnen de VN slechts vijf procent van het geüniformeerde personeel vrouw. Hieraan lagen diverse oorzaken ten grondslag, zoals lidstaten die onvoldoende werk maakten van het vergroten van het percentage vrouwen in hun krijgsmachten. Daarnaast bleken vrouwen onvoldoende op de hoogte van arbeidsmogelijkheden binnen de VN en er was een gebrek aan rolmodellen waardoor er onvoldoende zichtbaarheid was van vrouwen en daarmee bekendheid voor andere vrouwen. Voorts bleek zelfs dat sommige lidstaten de uitzendmogelijkheden beperkten door deze soms alleen voor mannen mogelijk te maken en in veel landen was er bovendien onvoldoende flexibiliteit in het uitzendbeleid.⁶

2 Peacewomen, 'Vrouwen, Vrede, Veiligheid'.

3 UN Women, 'About UN Women'. Zie: <https://www.unwomen.org/en/about-us/about-un-women>.

4 United Nations, 'Uniformed Gender Parity 2018-2028', Department of Peace Operations, New York. Zie: <https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/uniformed-gender-parity-2018-2028.pdf>.

5 United Nations, 'United for gender parity'. Zie: <https://www.un.org/gender/>.

6 United Nations, 'Uniformed Gender Parity 2018-2028'.

In 2015 nam de VN-Veilighedsraad, voortbouwend op resolutie 1325, resolutie 2242 aan. Hiermee werd opgeroepen uiterlijk in 2020 het aantal vrouwen in geüniformeerde componenten van VN-vredesoperaties te verdubbelen

FOTO UN WOMEN, RYAN BROWN

De strategie richt zich uiteindelijk op de meer gelijkwaardige vertegenwoordiging van vrouwen en mannen. Er zijn twee belangrijke kwantitatieve doelstellingen geformuleerd: (1) om in 2028 25 procent vrouwen in geüniformeerde functies te hebben in de eigen organisatie en in stafposities in vredesmissies; en (2) om in contingents in missies 15 procent vrouwen te hebben in 2028. Hoewel deze percentages een bepaalde ambitie weergeven, gaan de doelstellingen verder dan alleen maar deze getallen. Het gaat veel meer om het bereiken van inclusiviteit in de werkomgeving en het veranderen van de institutionele cultuur in de VN als randvoorwaarde voor betere effectiviteit in het invullen van de VN-verantwoordelijkheden. Daarom zijn

onderliggend vier gebieden genoemd waarbinnen actie nodig is om de juiste randvoorwaarden te creëren voor de groei van het percentage vrouwen. Ten eerste het realiseren van een voor vrouwen toegeruste werkomgeving, waarbij te denken valt aan woon- en werkfaciliteiten specifiek voor vrouwen. Rekrutering en training, ten tweede, moeten waar nodig meer toegespitst worden op vrouwen. Ten derde betreft het de communicatie en het overleg met lidstaten over bijvoorbeeld training, workshops en organisatorische vraagstukken gericht op het ondersteunen van lidstaten op het thema WPS. Tot slot gaat het om de rol van leiderschap en de accountability van leidinggevendenden. De VN verwacht van leidinggevendenden in missies bijvoor-

beeld een sterke betrokkenheid en vraagt om periodieke rapportages over de voortgang van de actiegebieden.⁷

Een concreet element voor missies is het concept van Female Engagement Teams. Het is in de 'United Nations Infantry Battalion Manual' opgenomen als essentiële capaciteit voor engagement met het vrouwelijk deel van de burgerbevolking in een missiegebied. Deze teams kunnen in dorpen en steden met vrouwen spreken, wanneer dit voor mannen doorgaans niet mogelijk is door bijvoorbeeld religieuze en/of culturele overwegingen. Daarbij geldt dat in gesprekken tussen vrouwen onderling vaak andere zaken aan de orde kunnen komen die minder makkelijk, of zelfs helemaal niet, met mannen zullen worden besproken. Troepen leverende landen worden geacht deze teams te hebben in eenheden van bataljonsgrootte.

Uit onderzoek is gebleken dat de inzet van deze teams de effectiviteit in missies vergroot heeft.⁸ Wel is daaruit eveneens gebleken dat de inzet van deze teams altijd gemengd moet plaatsvinden met mannen, en niet separaat. Dat is ook mijn ervaring in Mali, waar vrouwen van Female Engagement Teams zelf zeggen dat dit niet alleen nodig is, maar door de bevolking bovendien als 'normaal' wordt gezien. Een patrouille die alleen uit vrouwen bestaat wordt door de bevolking als onnatuurlijk beschouwd. Een eenheid die bestaat uit mannen en vrouwen geeft een meer normaal beeld en biedt de flexibiliteit om vrouwen met lokale vrouwen te laten spreken. Al de ervaringen die opgetekend zijn uit onderzoeken en missies hebben ertoe geleid dat de VN in 2022 een 50/50 balans tussen mannen en vrouwen voor *engagement platoons* doctrinair heeft vastgelegd.⁹

Hoewel er in de afgelopen 23 jaar vooruitgang is geboekt, moet er vooral binnen de veiligheidsinstituten van lidstaten nog veel gebeuren. Veel troepen leverende landen hebben grote moeite om aan de doelstellingen van de VN *Gender Parity Strategy* te voldoen en ook de Nederlandse krijgsmacht heeft hier nog altijd een grote uitdaging.

Het waarom voor de krijgsmacht

Voortvloeiend uit het bovenstaande en alvorens in te gaan op mijn praktijkervaringen is het goed om stil te staan bij de vraag waarom het voor de Nederlandse krijgsmacht noodzakelijk is meer inhoud te geven aan genderbeleid. Het lijkt misschien een open deur, maar het is toch goed het nog maar eens expliciet te benoemen.

De krijgsmacht is van oudsher een mannenbolwerk. In de klassieke oudheid voerden legers veroverings- of vrijheidsoorlogen, een vaak brute en gewelddadige strijd tegen andere legers. In die tijd gold ook dat vrouwen in de samenleving traditionele rollen vervulden. Maar tijden zijn veranderd op beide aspecten. Ten eerste hebben vrouwen allang niet meer alleen maar traditionele rollen en ten tweede is er nogal wat veranderd in militaire operaties en krijgsmachten. Alleen al vanwege deze beide veranderingen is het logisch dat vrouwen een rol kunnen en moeten hebben in krijgsmachten. Ook de Nederlandse krijgsmacht zou deze beide ontwikkelingen moeten reflecteren.

In de Nederlandse krijgsmacht hebben we formeel sinds 1943¹⁰ vrouwen in de organisatie, maar toch is het hedendaagse percentage van 12 voor militaire functies nog steeds erg laag. Sinds 2016 heeft Defensie met het Defensie Actie Plan 1325 (2016-2019) weliswaar een actieplan, maar toch zijn de effecten ervan helaas beperkt

7 Ibidem.

8 Center for Civilians in Conflict, '#WPS20: Assessing the Effectiveness of Female Engagement Teams (FETs) in UN Peacekeeping Operations'. Zie: <https://civiliansinconflict.org/blog/wps20-assessing-the-effectiveness-of-female-engagement-teams/>.

9 United Nations, 'United Nations Engagement Platoon Handbook, First Edition 2022'. Zie: https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/2022_11_un_engagement_platoon_handbook_october_2022.pdf.

10 Op 20 december 1943 gaf de Nederlandse minister van Oorlog jonkheer Otto van Lidth de Jeude in Engeland de zogenoemde 'Hulpkorpsbeschikking' uit. Daarmee kwam een Nederlands vrouwenkorps met een militaire status tot stand. Het kreeg de naam (Vrijwillig) Vrouwen Hulpkorps (VHK) en maakte deel uit van de Koninklijke Landmacht. De eerste verbandakte werd op 25 april 1944 getekend. Dit is daarom de officiële datum van de intrede van vrouwen bij de landmacht. De eerste commandant van het korps was majoor C.E. Smit-Dyserinck. Zie: <https://www.defensie.nl/onderwerpen/militaire-geschiedenis/vrouwen-75-jaar-bij-defensie/1944-1978#:~:text=Daarmee%20kwam%20een%20Nederlands%20vrouwenkorps,de%20vrouw%20bij%20de%20landmacht.>

gebleven. Dat is ook geconcludeerd in de evaluatie over die periode.¹¹ In 2020 is er een vervolg uitgekomen, het Defensie Actie Plan 1325 (2021-2025). Desondanks is het een enigszins pijnlijke conclusie dat we met een lange historie van vrouwen in de krijgsmacht er wel heel lang over doen om tot een hoger percentage te komen en vooral tot een beter bewustzijn.

Het is daarom misschien wel bijna symbolisch dat we bijvoorbeeld nog onvoldoende in staat zijn onze vrouwen volledig te voorzien van op hen toegeruste kleding en uitrusting. Vrouwen hebben nu eenmaal een andere lichaamsbouw dan mannen. In de topsport en vele andere organisaties hebben vrouwen wel volledig op hen toegeruste kleding. Waarom is het bij Defensie zo moeizaam om het voor vrouwen goed te regelen? Dit zou vanzelfsprekend moeten zijn. Zouden we niet een voorbeeld moeten zijn voor andere organisaties? Hoe het komt dat we helaas nog niet verder zijn en wat er moet gebeuren laat ik buiten de scope van dit artikel, maar het is goed dat Defensie vorig jaar in maart de doelstelling heeft geformuleerd dat in 2030 drie op de tien werknemers van Defensie een vrouw moet zijn.¹² Een impuls is hard nodig en hoewel een genoemd quotum dan de aandacht trekt, gaat het om veel meer dan alleen dat.

De belangrijkste reden voor de Nederlandse krijgsmacht om het aandeel van vrouwen in de organisatie te vergroten is het verbeteren van de effectiviteit. De krijgsmacht is een organisatie die een belangrijke rol heeft in conflicten en conflictoplossingen. Resolutie 1325 beoogt nadrukkelijk daarbij de rol van vrouwen te vergroten. In het besef dat de krijgsmacht in operationele omstandigheden altijd tussen de bevolking opereert en dat ongeveer de helft daarvan vrouw is, is het evident dat de effectiviteit toeneemt met vrouwen in operationele eenheden. Dat opent mogelijkheden voor

interactie met het vrouwelijke deel van de bevolking. Hoewel dit aspect wellicht minder geldt voor lucht- en maritieme eenheden en meer voor landmachteenheden en het Korps Mariniers, gaat het ook om het feit dat militaire operaties nogal zijn veranderd in de afgelopen decennia. Naast het interactieaspect brengen vrouwen een ander perspectief en wellicht meer of andere creativiteit en verbindend vermogen. Dat verhoogt de effectiviteit van operaties.

Naast bovenstaande overwegingen geldt evenzeer dat divers samengestelde teams met een betere man-vrouw balans doorgaans beter functioneren. Het brengt een andere dynamiek in het team en andere invalshoeken waar mannen wellicht niet altijd bij stil staan. Vrouwen kunnen een tegenwicht vormen ten opzichte van teams die alleen uit mannen bestaan waarmee het risico van masculien groepsdenken aanzienlijk kleiner wordt. Deze overweging van een meer diverse samenstelling van eenheden is krijgsmachtbreed relevant en komt de effectiviteit in alle domeinen ten goede. Daarbij speelt bovendien het aspect van hoe militaire eenheden door de omgeving gepercipieerd (kunnen) worden. Gemengde eenheden kunnen van huis uit gemakkelijker draagvlak creëren bij de bevolking in een operatiegebied omdat een mix van mannen en vrouwen beter past bij het beeld in de samenleving, zoals eerder genoemd. Een niet onbelangrijk neveneffect is dat hiermee de drempel voor jonge vrouwen om militair te worden wel eens lager zou kunnen worden. Immers, hoe meer voorbeelden, hoe lager de drempel.

Dan resteert de vraag of het onderscheid tussen de eerste en tweede hoofdtak en of vrouwen wel of niet in gevechtsfuncties moeten dienen relevant is om te adresseren. Natuurlijk is het zo dat fysieke en mentale vaardigheden daarbij een rol spelen. Maar dat mogen we niet als argument gebruiken. Vrouwen doen mentaal niet onder voor mannen. Op fysiek gebied is er wel een verschil. Dat zien we ook in de topsport, maar de topsport leert dat vrouwen tot veel in staat zijn en binnen de krijgsmacht zien we bijvoorbeeld bij de Luchtmobiele Brigade al sinds de oprichting vrouwen die, met dezelfde eisen als man-

11 Ministerie van Defensie, 'Evaluatierapport Defensie Actieplan 1325 2016-2019'. Zie: <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-b7931c53-1194-4988-81fb-9ae5341291b7/pdf>.

12 Ministerie van Defensie, 'Meer diversiteit maakt Defensie sterker'. Zie: <https://www.defensie.nl/actueel/nieuws/2022/03/29/meer-diversiteit-maakt-defensie-sterker>.

nen, de rode baret behalen. Om die redenen mogen de verschillen op fysiek gebied geen argument zijn. Daarnaast geldt dat militairen, zowel mannen als vrouwen, over veel meer competenties en vaardigheden moeten beschikken dan alleen de fysieke.

In deze context is de vraag eerste of tweede hoofdtak wat mij betreft dan ook minder relevant. Sterker nog, er zijn de nodige voorbeelden van vrouwen in de Israëlische krijgsmacht die hun kwaliteiten laten zien in de oorlog met Hamas.¹³ Hetzelfde geldt voor de vele Oekraïense vrouwen die dienen in de strijd tegen Rusland.¹⁴ De aard van gevechtsoperaties verschilt, maar de omgeving waarin geopereerd wordt is niet veel anders. Bovendien geldt dat als er echt gevochten moet worden, er ook echt iets op het spel staat en vrouwen dan hun rol willen spelen zoals in Israël en Oekraïne te zien is. Het geweldsniveau kan anders zijn, maar nog steeds hebben we een militaire opdracht te vervullen

die effectieve inzet vraagt. Het leed voor de bevolking kan vele malen groter zijn, maar daarbij geldt dat, indachtig resolutie 1325, vrouwen en kinderen het meest getroffen worden. Meer vrouwen in de operationele eenheden kan, naast eerdergenoemde overwegingen, ook bijdragen aan een beter inlevingsvermogen in de omstandigheden in een operatiegebied en de effecten van een conflict op de onschuldige bevolking. Dit inlevingsvermogen kan helpen om te komen tot een beter begrip, wat een betere basis biedt voor het eigen optreden.

13 Isabel Kershner, 'Israeli women fight in the frontline in Gaza', *The New York Times*, 19 januari 2024. Zie: <https://www.nytimes.com/2024/01/19/world/middleeast/israel-gaza-women-soldiers.html>.

14 Daniel Boffey, "Fighting two enemies": Ukraine's female soldiers decry harassment', *The Guardian*, 4 augustus 2023. Zie: <https://www.theguardian.com/world/2023/aug/04/fighting-two-enemies-ukraine-female-soldiers-decry-harassment>.

Er zijn genoeg voorbeelden van vrouwen in de Israëlische krijgsmacht die hun kwaliteiten laten zien in de oorlog met Hamas

FOTO: ANP, THE NEW YORK TIMES, AVISHAG SHAAAR-YASHUV

Enkele praktijkervaringen in Mali

In mijn tijd als Force Commander ben ik nadrukkelijk bezig geweest met de thematiek WPS. Dat was niet alleen omdat de VN leidinggevenden vraagt het voortouw te nemen, maar vooral vanuit mijn persoonlijke overtuiging dat er een operationele noodzaak is en dat gemengde teams beter functioneren. Je kunt als Force Commander niet alles beïnvloeden omdat je uiteraard afhankelijk bent van de troepen leverende landen als het gaat om kwaliteit en samenstelling van eenheden en de kwaliteit van staf-officieren. Om met het laatste te beginnen wil ik iets zeggen over de functie van genderadviseur. Die had ik in mijn hoofdkwartier, en ook op het niveau van de sector (mijn ondercommandanten) waren genderadviseurs in de staven opgenomen. Zij adviseerden commandanten, staven en eenheden op het gebied van WPS met resolutie 1325 en de VN-Gender Strategy in het achterhoofd. Ik heb daarbij uitstekende voorbeelden gezien van staf-officieren die de nodige expertise over gender meenamen uit eerdere functies in hun land. Ik heb helaas ook andere voorbeelden gezien, waarbij duidelijk werd dat voor het land dat de functionaris moest leveren de vulling van de functie belangrijker was dan de kwaliteiten en ervaring van het individu. Dit is overigens een breder probleem. Het moge duidelijk zijn dat ervaring en expertise in het domein noodzakelijke voorwaarden zijn om commandanten effectief te kunnen ondersteunen en adviseren over WPS.

Zolang WPS nog geen vanzelfsprekendheid is, is het systeem van genderadviseurs cruciaal, maar niet alleen op het topniveau. Daarom was ik blij dat ook mijn ondercommandanten een dergelijke adviseur hadden. Op het niveau daaronder hadden eenheden een zogenaamd *gender focal point*. Dat is een functionaris die zich als neventaak bezighoudt met het thema WPS. Ook die rol moet niet onderschat worden. Gender focal points hebben binnen het deel van de eenheid of staf waarin zij functioneren een voortrekkersrol om het perspectief van WPS concreet te vertalen naar het werk dat gedaan wordt. De effectiviteit van deze functionarissen valt of staat met de ruimte en steun die ze van hun leidinggevenden krijgen voor hun nevenfunctie.

Het systeem van genderadviseurs werkt goed mits de functionaris inderdaad zelf voldoende ervaring heeft, maar dat is niet het enige. Er is nog een mits, en dat is een commandant die voldoende betrokkenheid heeft bij het thema. De rol van commandanten, op alle niveaus, is naar mijn mening nog wel het belangrijkste. Hoe goed een genderadviseur ook is, we kunnen niet verwachten dat hij of zij alleen zich hard maakt voor WPS. Commandanten hebben een essentiële rol. Zij moeten uitstralen en uitdragen dat zij belang hechten aan deze thematiek. Wat mij betreft gaat het nog verder: commandanten moeten in houding en gedrag het voorbeeld zijn in alles wat ze doen. Daarmee kunnen zij een positieve invloed hebben op de cultuur in de organisatie. De traditionele masculiene cultuur in operationele eenheden moet doorbroken worden, die zit vaak nog te veel in de weg. In vele gesprekken met vrouwen en Female Engagement Teams in Mali is mij wel duidelijk geworden dat ongeacht nationaliteit de cultuur in krijgsmachten over het algemeen nog niet zover is. Dat heeft ook nog als bijkomend effect dat vrouwen vaak het gevoel hebben 'er alleen voor te staan'. Bovendien willen vrouwen niet als uitzondering worden gezien. Zij willen gewoon volwaardig deel van het team zijn. Dat zijn nog redenen te meer dat commandanten en leidinggevenden hierbij een cruciale rol hebben. De 'tone at the top' kan echt verschil maken. Persoonlijke aandacht voor het thema en er

Commandanten hebben een cruciale rol. De 'tone at the top' kan echt verschil maken

Een genderadviseur van MINUSMA tijdens een genderseminar

FOTO VN

voortdurend proactief aandacht aan besteden helpen echt.

Dan wil ik een paar zaken noemen gerelateerd aan het punt van kwaliteit en samenstelling van eenheden. In de strategie van de VN wordt landen nadrukkelijk gevraagd het percentage vrouwen in eenheden te laten groeien. Ik heb in Mali gezien dat sommige landen hier inderdaad bewust mee bezig zijn en er inhoud aan geven. Landen als Benin, Senegal, Nigeria, Guinee, El Salvador, Bangladesh, Pakistan en Zweden zijn positieve voorbeelden daarvan. Bij sommige van deze landen verwacht je het misschien niet onmiddellijk, omdat wij ze als conservatief beschouwen. Pakistan is zo'n voorbeeld. Maar dit land blijkt een interessant voorbeeld als je erin verdiept. De Pakistaanse krijgsmacht kent pas zo'n tien jaar een beleid voor gendergelijkheid en inclusiviteit. Daarmee is men erin geslaagd om niet alleen een meer diverse personeelssamenstelling te realiseren, maar ook om de Pakistaanse krijgsmacht als een voorbeeld te laten dienen voor de rest van het land op weg naar een meer inclusieve maatschappij. Het

toenemend aantal vrouwen in de Pakistaanse krijgsmacht heeft bijvoorbeeld mede geleid tot het uitdagen van diepgewortelde vooroordelen ten opzichte van vrouwen. Het Pakistaanse beleid heeft verder zichtbaar gemaakt dat er mogelijkheden zijn voor vrouwen die er in het verleden niet waren en het heeft een meer inclusieve werkomgeving in de krijgsmacht tot gevolg gehad. Dat alles heeft meisjes en jonge vrouwen in Pakistan geïnspireerd tot het nastreven van carrièremogelijkheden in segmenten die traditioneel door mannen werden gedomineerd.¹⁵

Naast landen die er veel aan doen, heb ik ook voorbeelden gezien van landen waar het van het toeval afhangt of de eenheid die uitgezonden wordt überhaupt vrouwen heeft. Groot-Brittannië was zo'n voorbeeld. De eerste Britse eenheid die ik gezien heb, had een klein

15 Nabila Rind, 'Empowering women in the Pakistan Army: A catalyst for Gender Equality and National Progress'. Zie: <https://medium.com/@rindnabila/empowering-women-in-the-pakistan-army-a-catalyst-for-gender-equality-and-national-progress-bc4497a95007>.

Gender is een zaak van ons allen, mannen en vrouwen

percentage vrouwen en was in staat een Female Engagement Team in te zetten in patrouilles en operaties. Toen ik dit team sprak en vroeg of hun opvolgers zouden voortbouwen op hun verdiensten was het antwoord dat de volgende rotatie geen vrouwen had omdat de aangewezen eenheid organiek geen vrouwen in de gelederen had. Het operationele gevolg was dan ook onmiddellijk dat de opgebouwde contacten met vrouwen in het operatiegebied geen voortzetting kregen, ten nadele van de effectiviteit van de inkomende eenheid. Continuïteit is van groot belang, zeker omdat militaire eenheden roteren. Ik noem de Britten als voorbeeld, maar ik weet zeker dat het met Nederlandse eenheden waarschijnlijk net zo van het toeval zou afhangen.

Hoe heb ik dan als commandant aandacht besteed aan WPS? Ik heb in het stuk hiervoor al enkele voorbeelden daarvan gegeven, waarvan de belangrijkste is om in je doen en laten het voorbeeld te zijn. Ik wil nog een paar dingen toevoegen. Ten eerste heb ik bewust in mijn persoonlijke stafteam vrouwen opgenomen. Ongeveer een derde van mijn team was vrouw. Als je het voorbeeld wilt geven, moet je dat ook in je directe omgeving kunnen zien. Los van het uitstralingseffect heb ik in het functioneren van mijn team bovendien dagelijks de toegevoegde waarde van vrouwen kunnen merken. Zij brengen doorgaans echt een iets ander perspectief waar mannen niet altijd aan denken. Ten tweede had ik regelmatig overleg met mijn genderadviseur. Naast haar terugkoppelingen, benutte ik dit overleg om met haar van gedachten te wisselen en te sparren over hoe we meer en beter inhoud konden geven aan WPS. Zij wist goed hoe het ervoor stond omdat ze in haar rol regelmatig eenheden bezocht, waarbij ze sprak

met genderadviseurs, gender focal points, en commandanten. Naast de inhoudelijke kant vond ik het belangrijk dat mijn genderadviseur kon ervaren dat ze gesteund werd.

Ten derde besteedde ik bij werkbezoeken aan eenheden aandacht aan WPS, bijvoorbeeld in gesprekken met ondercommandanten, maar ook in gesprekken met vrouwen en Female Engagement Teams. Het was nuttig, interessant en leerzaam bovendien. Ik denk dat militaire mannen zich nog wel eens te weinig inleven in de vrouwen in de organisatie. Uit die gesprekken werd ik alleen maar meer bevestigd op het punt dat er een operationele noodzaak is in het werk dat we doen.

Op een aantal momenten, ten vierde, hebben we in de volle breedte van de Force aandacht besteed aan WPS door het organiseren van activiteiten als seminars om bijvoorbeeld Internationale Vrouwendag te markeren of de verjaardag van resolutie 1325. Dit soort activiteiten is van belang om de thematiek uit te dragen. Er staat me nog een genderseminar bij waarin de organisatoren een interactief deel met participatie van vele vrouwen (en mannen) van verschillende nationaliteiten uit de gehele Force hadden opgenomen. Ik was vooral onder de indruk van de deelnemende vrouwen die open en eerlijk durfden te spreken. Ik hoorde en zag zeer betrokken vrouwen van alle nationaliteiten, maar wat me zeker bijblijft zijn de vrouwen uit de eerdergenoemde, als conservatief gepercipieerde, landen. Zij schroomden zeker niet om hun mening te geven. Als je het misschien niet verwacht, word je positief verrast. In dat gesprek waren de vrouwen bijvoorbeeld unaniem op het punt dat het patrouilleren met alleen vrouwen-teams niet wenselijk is. Zoals eerder gezegd gaat het om gemengde eenheden en daarmee de flexibiliteit om met vrouwen onder de bevolking te kunnen spreken. Dat brengt dan een schat aan andersoortige informatie en bouwt relaties met de lokale vrouwengemeenschap. Een andere belangrijke en breed gedragen mening onder de vrouwen was dat gender een zaak van ons allen is, van mannen en vrouwen. Veel vrouwen hebben het gevoel dat het hun probleem is en voelen zich er vaak alleen voor staan. Maar er is

*De Nederlandse krijgsmacht kan veel leren van andere landen, ook buiten Europa.
Bijvoorbeeld Pakistan heeft in korte tijd grote vorderingen gemaakt met gendergelijkheid*

FOTO MONUSCO

meer voor nodig, iedereen heeft een rol hierbij, vrouwen, mannen, en vooral het leiderschap. Ook dat laatste bleek een breed gedragen gevoel bij vrouwen uit veel landen.

Tot slot

Ik heb een overzicht gegeven over het thema Women, Peace & Security, waarbij ik de stand van zaken in de VN heb geschetst als opstap naar de operationele praktijk. Ik ben ervan overtuigd dat er, naast een maatschappelijke verantwoordelijkheid, een operationele noodzaak is om meer te doen en werk te maken van meer vrouwen in operationele eenheden. Als krijgsmacht opereren we altijd tussen de bevolking en die bestaat ongeveer voor de helft uit vrouwen. Meer vrouwen in eigen gelederen vergroot de operationele effectiviteit. Het is goed dat Defensie een ambitie heeft uitgesproken voor de toekomst. Laten we daarbij evenzeer kijken wat we kunnen leren van andere landen, ook buiten Europa.

Er moet nog veel gebeuren, maar vooral ook om verandering te realiseren in de overwegend masculiene cultuur die ons vaak in de weg zit. Ik kan het alleen maar eens zijn met luitenant-generaal Elanor Boekholt-O'Sullivan die gezegd heeft te strijden tegen het beeld van stoere mannen en vrouwen.¹⁶ Waar het om gaat is dat we collectief gaan zien dat onze effectiviteit beter wordt met een mix van mannen en vrouwen. Dat is nodig als we serieus werk willen maken van meer vrede. Women, Peace & Security: daar moeten we samen werk van maken en Defensie moet de vrouwen binnen de eigen organisatie het gevoel geven dat we daar inderdaad samen aan werken. Commandanten hebben hierbij een essentiële rol. Zij moeten in hun doen en laten vooropgaan, zich bovendien durven uitspreken en het voorbeeld zijn. ■

16 José Rozenbroek, 'Luitenant-generaal: "Ik strijd tegen het beeld van stoere mannen en vrouwen"', *Het Financieel Dagblad*, 11 december 2023. Zie: <https://fd.nl/samenleving/1499191/ik-strijd-tegen-het-beeld-vanstoeremannen-en-vrouwen>.

De overheid en haar zorgplicht voor militairen: van Nederlands-Indië tot Mali

Theo van den Doel*

De overheid heeft een zorgplicht voor haar militairen. Die zorgplicht is gebaseerd op de grote risico's die militairen lopen bij de uitoefening van hun beroep.¹ In de praktijk betekent dit dat de militair de plicht heeft de opgedragen taken overal ter wereld uit te voeren en zo nodig onder levensbedreigende omstandigheden op te treden.² Behalve deze persoonlijke risico's onderscheidt het militaire beroep zich van andere beroepen door de eisen die de krijgsmacht aan het personeel stelt: 'Military personnel, unlike their civilian counterparts, enter into a contract of unlimited liability with their employer.'³ Volgens Burk heeft de overheid in een democratie een morele verantwoordelijkheid om te zorgen voor het welzijn van haar soldaten die worden ingezet in conflictsituaties.⁴ De zorgplicht als essentieel onderdeel van de civiel-militaire relatie wordt door de overheid erkend, maar desondanks is zij in de nakoming ervan regelmatig tekortgeschoten.⁵

* Dr. Theo (M.) van den Doel promoveerde in januari 2022 aan de Universiteit Leiden op het onderwerp 'Nederland en zijn veteranen 1945-2015'. Hiervan is een handelseditie verschenen met als titel *Veteranenzorg 1815-2015. Van afstandelijk naar betrokken* (Zutphen, Walburg Pers, 2022).

1 De zorgplicht is omschreven in artikel 3 en 4 van de Veteranenwet. *Staatsblad* 133, jaargang 2012.

2 Tweede Kamer, Kamerstuk 32414 nr. 3, 3.

3 Citaat Segal in G. Caforio en M. Nuciari (red), *Handbook of the Sociology of the Military and Social Research* (2nd. ed., Springer, 2018) 618.

4 J. Burk, 'Strategic Assumptions and Moral Implications of the Constabulary Force', *Journal of Military Ethics* 4 (2005) (3) 162.

5 Zie ook de bijdrage van Karishma Chafekar over de militaire eed waarin wordt geconcludeerd dat loyaliteit en vertrouwen geen eenrichtingsverkeer is, maar dat er ook een verantwoordelijkheid ligt bij de regering die het oppergezag heeft over de krijgsmacht: 'Excuses aan Dutchbat III', *Militaire Spectator* 192 (2023) (4) 174-187.

*Herdenking van de val van Srebrenica.
De overheid is regelmatig tekortgeschoten
in de zorgplicht voor militairen*

FOTO ANP, PETER HILZ

In tegenstelling tot Nederland hanteert de overheid in andere landen, zoals de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Canada, een ongeclausuleerde zorgplicht ten opzichte van de militair. De verplichting vloeit voort uit het unieke beroep dat de overheid op militairen doet om de landsbelangen te verdedigen. Om die reden is het militaire beroep niet te vergelijken met andere beroepen.⁶

In dit artikel staat de wijze centraal waarop sinds 1945 de overheid haar zorgplicht, waaronder de veteranenzorg, voor militairen is nagekomen. Wat de achtereenvolgende beleidsintenties waren over de zorgplicht wordt eerst uiteengezet. Daarna volgen de praktische uitvoering van de zorgplicht voorafgaand, tijdens en na de uitvoering van militaire missies.⁷ Tot slot worden enkele conclusies getrokken.

Ontwikkeling beleidsintenties zorgplicht

In de periode 1945-2015 heeft de overheid verschillende standpunten ingenomen met betrekking tot de reikwijdte van de zorgplicht voor militairen. Eind jaren veertig was het uitgangspunt de bijzondere positie van de militair bij de uitoefening van zijn beroep en de daaraan gekoppelde ‘blootstelling aan gevaar’. Hiermee nam de militair een aparte positie in ten opzichte van het overige overheidspersoneel. Volgens de minister van Oorlog diende de Staat *alle risico's* te dragen en de militair in voorkomend geval *volledig schadeloos* te stellen. De

diverse wetten die tot stand kwamen regelden de materiële vergoeding in de vorm van een invaliditeits- of nabestaandenpensioen. In sommige gevallen werden ook de ouders, grootouders of schoonouders van de omgekomen militair gecompenseerd, wanneer deze had bijgedragen aan hun levensonderhoud. Bij de vaststelling van het invalidenpensioen diende rekening te worden gehouden met de loopbaanperspectieven van de betrokken militair. Er was sprake van een duidelijke cesuur. Wetgeving voor overheidspersoneel (militairen, verzetsdeelnemers, leden van de Binnenlands Strijdkrachten, personeel van de bewapende koopvaardij) kwam als eerste tot stand. Dit was niet alleen gebaseerd op het zorgbeginsel van de overheid, maar ook op een moreel criterium dat was gekoppeld aan de getoonde moed. Voor civiele oorlogsslachtoffers hanteerde de overheid deze beginselen niet.

In de debatten eind jaren veertig over de uitkeringen voor mobilisatieslachtoffers (1914-1918) was de regering van mening dat er niet alleen sprake kon zijn van oorzakelijk verband tussen de dienstverrichting en invaliditeit, maar ook van ‘verergerend’ verband.⁸ De militair zou bijvoorbeeld taken hebben moeten uitvoeren die niet in overeenstemming waren met zijn fysieke en/of geestelijke capaciteiten, waardoor onderliggende kwalen waren verergerd. Hiermee werd impliciet ook de reikwijdte van die verantwoordelijkheid aangegeven. De zorgplicht gold dus niet alleen tijdens de actieve dienst, maar ook nadat de militair de krijgsmacht had verlaten.⁹

In 1975 werd onder druk van maatschappelijke groeperingen door de regering het Werk- en Adviescollege (WAC) ingesteld. Het WAC moest de regering adviseren over de immateriële hulpverlening aan oorlogsgetroffenen. In diezelfde periode werd de Bond van Nederlandse Militaire Oorlogs- en dienstslachtoffers (BNMO) geconfronteerd met de problematiek van toenemende last van invaliditeit, vroegtijdige veroudering en vereenzaming onder haar leden. Door een interventie van de BNMO bij het WAC werd aandacht gevraagd voor de immateriële problematiek van de oorlogsmilitairen.¹⁰ Uiteindelijk is dit maatschappelijke en politieke

6 Het uitgangspunt van de Britse overheid luidt: ‘The nation has a commitment to our Service personnel, their families and veterans. This requires us to ensure that the unusual demands of serving in the Armed Forces do not result in unfairness for those who serve and to recognise the special sacrifice made by some members of the Armed Forces and their families.’

7 De weergegeven praktijkcases vormen slechts een selectie. Voor een volledig beeld wordt verwezen naar *Veteranenzorg 1815-2015*.

8 Handelingen der Staten-Generaal, Bijlagen 1947-1948, 811-5, Memorie van Antwoord, 9 juli 1948.

9 Wetgeving voor mobilisatieslachtoffers kwam pas dertig jaar later tot stand. *Staatsblad* 1948, I 496.

10 NL-HaNA, 2.15.2.6 Werk- en Advies College Immateriële hulpverlening Oorlogsgetroffenen (WAC 1975-1979), inv.nr. 57.

In 2012 werd de bijzondere verantwoordelijkheid van de overheid wettelijk verankerd in de Veteranenwet. De zorgplicht geldt voor, tijdens en na de inzet van de militair

FOTO MCD, JOHN VAN HELVERT

proces de opmaat geweest voor het veteranenbeleid.

In 1989 omschreef de regering haar verantwoordelijkheid voor de militair als volgt: ‘ten aanzien van postactieve militairen bestaat namelijk een bijzondere verantwoordelijkheid voor de zorg van hen, die ten gevolge van de vervulling van de militaire dienst lichamelijk geïnvalideerd en/of psychisch getraumatiseerd zijn geraakt. Deze verantwoordelijkheid vloeit voort uit de doelstelling van de krijgsmacht en de daaraan gerelateerde positie van de militair.’¹¹ Met deze uitspraak werd door de regering ook de zorg voor de psychisch beschadigde veteraan tot haar verantwoordelijkheid gerekend. In de Veteranennota 1990 werd die immateriële hulp nader uitgewerkt. De focus in het beleid lag bij de Indië-veteranen (formeel aangeduid met oud-militairen Indiëgangers).¹²

In de jaren negentig, de periode waarin de kader-militie krijgsmacht werd omgevormd tot een vrijwilligerskrijgsmacht, nam het ministerie

van Defensie een ander standpunt in. De zorg voor veteranen was vooral een maatschappelijke aangelegenheid.¹³ Dit standpunt werd niet gedeeld met het parlement. In 2007 werd dit standpunt onder de aandacht van de veteranen gebracht. De veteranenzorg is een verantwoordelijkheid van de Nederlandse samenleving als geheel.¹⁴ Feitelijk wilde het ministerie van Defensie als werkgever niet de volledige verantwoordelijkheid dragen voor de nazorg van de veteranen. Het budget hiervoor ontbrak en het

11 Tweede Kamer, Vergaderjaar 1988-1989. Kamerstuk 18994 nr. 11, 4.

12 De Libanon-veteraan behoorde niet tot de doelgroep. De missie in Libanon was volgens de mening van het ministerie van Defensie niet te vergelijken met de oorlog in Nederlands-Indië of Korea, aldus het verweer van Defensie in een rechtszaak (2015) tegen een Libanonveteraan die Defensie verweet tekort te zijn geschoten in zijn zorgplicht. Volgens Defensie was het geldende zorgbeleid destijds in overeenstemming met de stand van de wetenschap. Zie uitspraak CRVB: 2015:4336. PTSS Libanon veteraan; onvoldoende voorlichtingen (na) zorg; Minister aansprakelijk; causaal verband aangenomen. Zie: <https://uitspraken.rechtspraak.nl/#!/details?id=ECLI:NL:CRVB:2015:4336>.

13 Ministerie van Defensie, Intern beleidsdocument (1994), nr. BL940802A/BMP/B94. Dit standpunt werd door het ministerie van Defensie tot begin 21e eeuw ingenomen.

14 Ministerie van Defensie, Brief nr. P/2007011699 van 27 april 2007.

werd door Defensie beschouwd als een verantwoordelijkheid van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en van de GGZ.¹⁵ Dit verklaart ook de moeizame ontwikkeling van het veteranenbeleid vanaf de jaren negentig. Het was vooral de Tweede Kamer, het Veteranenplatform en belangenorganisaties van militairen die als aanjagers van het veteranenbeleid fungeerden. In 2012 werd op initiatief van de Tweede Kamer de bijzondere verantwoordelijkheid van de overheid wettelijk verankerd in de Veteranenwet.¹⁶ De zorgplicht geldt voor, tijdens en na de inzet van de militair.¹⁷

De zorgplicht in de praktijk: van Nederlands-Indië tot Mali

Op welke wijze de zorgplicht tijdens een zevental missies werd uitgevoerd, wordt hieronder aan de hand van verschillende deelaspecten uiteengezet.

De politieke besluitvorming

Tot begin jaren negentig was de Nederlandse deelname aan militaire missies beperkt en lag het accent in de politieke debatten op het ‘buitenlands-politieke terrein’. Sinds de wijziging van de grondwet in 2000 (artikel 100) is de informatieverstrekking aan het parlement en de besluitvorming over de inzet van militairen meer gestructureerd dan voorheen.

Uitgangspunt bij elke missie is de politiek-militaire situatie voorafgaand aan de definitieve beslissing tot inzet.¹⁸ Door de analyse van de politieke besluitvorming voorafgaand aan een missie wordt inzicht verkregen in de motieven voor deelname aan een militaire operatie, de politieke- en militaire doelstellingen waarbinnen de missie wordt uitgevoerd en de wijze waarop de overheid haar bijzondere verantwoordelijkheid voor haar militairen inhoud geeft.

Nut, noodzaak en legitimiteit van een missie, zo blijkt uit onderzoek, zijn van invloed op de meningsvorming. Voorafgaand en tijdens een missie is een strategisch narratief vanuit de overheid gewenst. Niet alleen voor de samenleving, maar ook voor de veteraan is het van belang dat de missie een zinvol doel dient en uitvoerbaar is. Volgens Dixon is het maatschappelijk draagvlak voor de missie van invloed op het moreel van de militair.¹⁹ Tine Molendijk stelt dat: ‘Political practices are of strong moral significance for soldiers.’²⁰

In de praktijk blijken heldere doelstellingen, toereikende middelen en een toereikend mandaat vaak te ontbreken. In een interview met Tine Molendijk over ‘moral injury’ in *Checkpoint* zegt zij dat het zou helpen als de Nederlandse regering voorafgaand aan een missie duidelijker is over het nut ervan.²¹ ‘Dit alles om te zorgen dat militairen om rechtvaardige redenen worden uitgezonden en op rechtvaardige wijze hun werk kunnen doen. Het is belangrijk die morele principes oprecht te bespreken in besluitvormingsprocessen en niet alleen af te vinken als juridische checklist. Net zo belangrijk is dan ook dat de regering in de communicatie de zaken niet mooier maakt dan ze zijn, maar transparant en eerlijk durft te zijn. Hoe transparanter en eerlijker, hoe meer politieke besluitvorming bescherming tegen morele verwonding biedt.’²² Voorkomen moet worden dat missies uit politieke overwegingen rooskleuriger worden voorgesteld dan zij in werkelijkheid zijn. Door de samenleving de werkelijke informatie over het verloop van een missie (Nederlands-Indië, Libanon, Srebrenica, Urugzan) te onthouden, werden de belevenissen van de militair na terugkomst vol ongeloof

15 Zie het Nawoord van C.J.M. de Veer in Van der Giessen et al (red.), *Veteranen en veteranenbeleid in Nederland* (Deventer, Wolters Kluwer, 2019) 566.

16 Tweede Kamer, Kamerstuk 32414 nr. 1, 15 juni 2010. Voorstel van wet van de leden Eijssink, Poppe, Pechtold en Peters tot vaststelling van regels omtrent de bijzondere zorgplicht voor veteranen (Veteranenwet). Uiteindelijk is de wet door alle fracties ondertekend en gezamenlijk als initiatiefwet ingediend.

17 Veteranenwet, *Staatsblad*, nr. 133 van 11 februari 2012. Veteranenbesluit, *Staatsblad*, Jaargang nr. 221. Besluit van 19 juni 2014, houdende nadere regels omtrent de bijzondere zorgplicht voor veteranen.

18 M. van den Doel, ‘Nederland en zijn veteranen 1945-2015’, (Proefschrift Universiteit Leiden, 2022).

19 P. Dixon, ‘Britain’s “Vietnam Syndrome”? Public Opinion and British Military Intervention from Palestine to Yugoslavia’, *Review of International Studies* 26 (2000) (1) 99-121.

20 T. Molendijk, ‘The Role of Political Practices in Moral Injury: A Study of Afghanistan Veterans’, *Political Psychology* 40 (2019) (2) 261-275.

21 *Checkpoint*, december 2019, 12. Veteraneninstituut, Doorn.

22 T. Molendijk, ‘Moral injury’, *Militaire Spectator* 189 (2020) (11) 566-567.

aangehoord. Het onbegrip in de samenleving voor de verhalen van de terugkeerde militair leidde soms tot een sociaal isolement en psychische klachten bij de veteraan.

De militaire voorbereiding

De zorgplicht van de overheid voor haar militairen begint bij de selectie van de militair. In 1944 richtte het Nederlandse ministerie van Oorlog in Londen de Psychologische Dienst op voor de personeelswerving. Uitgangspunt hierbij was dat men door een grondige selectie 'psychisch neurotische personen en anderen met een gebrekkige intellectuele ontwikkeling en geestelijke rijping' uit de krijgsmacht kon

weren. Men ging er van uit dat oorlogsneurose en gevechtssuïtputting werden veroorzaakt door psychopathologische reacties van 'niet geheel volwaardige persoonlijkheden'. De belangrijkste opgave van de militaire psychiatrie was te voorkomen dat dergelijke personen in de krijgsmacht terecht kwamen. In het selectieproces lag de nadruk op preventie.²³

23 J.H.J. Loth, 'De militaire psychiatrie in de Krijgsmacht: innovatie en discontinuïteit' (Masterthesis Universiteit van Utrecht, 2017).

Nederlandse militairen van de VN-operatie in Korea. De opgedane ervaring in Korea werd later niet gebruikt bij de Unifil-missie

Volgens Defensie was Unifil een veilige missie

Dat deze grondige selectie achterwege was gebleven bleek al tijdens de inzet in voormalig Nederlands-Indië. Van de circa 1.300 psychisch beschadigde militairen die vanuit Nederlands-Indië in Nederland aankwamen werden er, ondanks de bestaande kennis over oorlogsneurosen, circa 1.150 huiswaarts gestuurd.²⁴ In 1940 had men al binnen de militaire psychiatrie uit de vakliteratuur opgemaakt dat oorlogsneurosen zich ook na jaren nog kunnen openbaren. Op basis van eigen waarnemingen in het Neurosehospitaal hadden artsen vastgesteld dat twee jaar na de opgelopen traumatische ervaring het ziektebeeld manifest werd. Deze kennis en ervaring leidde niet tot aanpassing van het beleid. Op verzoek van de Tweede Kamer

werd een overzicht van het aantal ‘geestelijk verminkten’ aan het parlement toegestuurd.²⁵ Tijdens een debat in de Tweede Kamer benadrukte de minister van Oorlog Fiévez dat: ‘De militairen bij terugkeer normaal moesten worden behandeld. Wij hebben niet te maken met psychopaten. Wanneer zij echter zijn veranderd dan betekent dit voor de overgrote meerderheid dezer mannen dat zij flinker zijn geworden, dat zij meer man zijn geworden en niet dat zij merkwaardige gevallen zijn geworden.’²⁶

Maar ook tijdens de Korea-oorlog bleef - na de inzet van het eerste bataljon - een grondige selectie achterwege. Toen de werving binnen de krijgsmacht werd gestart leverde dit onvoldoende vrijwilligers op. Om toch tijdig de aflossingsdetachementen te kunnen vullen, versoepelde het ministerie van Oorlog de eisen. Ook 18-jarigen en vrijwilligers met belastende antecedenten werden toegelaten. Toen ook dat nog te weinig opleverde, werden militairen aangenomen die niet aan de eisen voldeden. Zo werden militairen naar Korea gestuurd die medisch niet waren gekeurd.

In 1955 was Van Meurs, de voormalige bataljonsarts van het Korea-detachement, op het onderwerp ‘gevechtssuitputting’ gepromoveerd. In zijn proefschrift ging hij na welk type militair het beste met oorlogsstress kon omgaan.²⁷ Een van zijn conclusies was dat een strenge psychologische keuring het aantal uitvallers aan het front kan verminderen. Het ministerie van Defensie trok hier echter geen lessen uit.

Bij de Unifil-missie eind jaren zeventig werden de opgedane ervaringen van het Korea-detachement niet betrokken. De Unifil-missie werd samengesteld uit dienstplichtigen, die zich om uiteenlopende redenen hadden aangemeld. Een strenge psychologische keuring of de militair wel geschikt was voor de uitzending, ontbrak.²⁸ Het ministerie van Defensie deed er alles aan om het thuisfront ervan te overtuigen dat het een ‘veilige’ missie betrof. Dit was ook in het eigen belang, omdat dienstplichtigen volgens de wet alleen konden worden uitgezonden onder ‘gewone omstandigheden’.²⁹ Zo stelde een

24 M. Elands, (red.), *Oostwest, thuis best? De opvang van de uit Nederlands-Indië teruggekeerde militairen 1948-1951* (Doorn, Veteraneninstituut, 2004) 67.

25 Tweede Kamer, Zittingsjaar 1949-1950, Handelingen nr. 1654 12. Bijlagen, 33.

26 Tweede Kamer, Handelingen, 23 december 1947, 978-979.

27 Van Meurs hield over zijn bevindingen een lezing voor het Veteranen Legioen Nederland (VLN). In het VLN-periodiek werd daarvan verslag gedaan met de opmerking: de hoge heren in Den Haag hebben het ook gehoord en zullen er wel lering uit trekken.

28 Strenge selectie ofwel preventie betekent uiteraard niet dat goedgekeurde militairen geen PTSS kunnen ontwikkelen, maar kan het aantal ‘uitvallers’ tijdens een missie wel reduceren (bevindingen in het proefschrift van Van Meurs (1955) en Van Hoencamp (2015)).

29 Via een kort geding probeerde de vakbond van dienstplichtige militairen (VVDM) de uitzending te verhinderen. De rechtbank wees de eis af, maar een half jaar later stelde het Gerechtshof de vakbond in het gelijk. Er was in Libanon sprake van ‘buitengewone’ omstandigheden.

voorlichtingsofficier van het ministerie: 'gezien de sfeer in Nederland zou men denken dat het om een oorlogstaak gaat, maar het gaat om een politietaak. De vredesmacht heeft geen vijanden!' Voordat het Nederlands Unifilbataljon naar Libanon vertrok had de Unifil-missie al aan vijftien militairen het leven gekost en honderdvierenzeventig militairen waren gewond geraakt.

Bij de voorbereiding van de Unifil-missie was door het hoofd van de afdeling Gedragswetenschappen van de landmacht geadviseerd om twee militaire psychologen met het bataljon mee te sturen. Het voorstel was gebaseerd op onderzoeksresultaten uit de periode 1973-1977.³⁰ Het advies werd niet opgevolgd. In 1981 had een aantal teruggekeerde Libanongangers te kampen met PTSS.³¹ Wederom verviel het ministerie van Defensie in dezelfde fout als na terugkeer van militairen uit voormalig Nederlands-Indië, Nieuw-Guinea en Korea. Men was zich onvoldoende bewust dat 'oorlogsneurosen c.q. posttraumatische stress' zich ook jaren later kunnen openbaren. In gestructureerde nazorg werd niet voorzien.

Vorbereiding

Formeel is vastgelegd dat de Commandant der Strijdkrachten er zorg voor draagt dat militairen die zijn aangewezen voor uitzending deelnemen aan een opwerkprogramma, dat ten minste bestaat uit een opleiding gericht op de specifieke kenmerken van de missie en het uitzendgebied en een training gericht op de algemene kenmerken van een uitzending.³² Het gebrek aan een goede voorbereiding deed zich niet alleen voor bij de missies zoals hiervoor beschreven, maar ook tijdens de missie van Dutchbat III en de missies van de Task Force Uruzgan (2006-2010).

In het onderzoeksrapport van het NIOD werd een 'mismatch' vastgesteld tussen de opleiding van Dutchbat III en wat van het bataljon zou worden gevergd. Die constatering werd achteraf gedeeld door de commandant van Dutchbat III. Volgens hem was het bataljon op operationeel gebied niet klaar voor de missie. 'Worst case'-scenario's werden niet beoefend. Volgens de

commandant had het hogere niveau de omstandigheden ter plaatse niet goed ingeschat.³³

Alle eenheden die waren aangewezen voor deelname aan de Task Force Uruzgan doorliepen volgens de minister van Defensie een missiegerichte opleiding. Individuele militairen die werden uitgezonden dienden een vergelijkbaar opleidingstraject te volgen. Uit interviews met Uruzgan-veteranen bleek echter dat dit niet in alle gevallen strookte met de praktijk. Zo stelde een veteraan: 'op spaarzame momenten hebben mannen van mijn geniegroep bepaalde taken geoefend waarvoor we in de voorbereiding in Nederland geen tijd hadden.'³⁴ De opmerking sluit aan bij de correspondentie die verschillende functionarissen binnen de landmacht voerden met betrekking tot de tekortkomingen tijdens de voorbereidingsperiode.³⁵ Ook in de Tweede Kamer werden na afloop van de missie twijfels geuit over de voorbereiding van de missie. Zo zou de specifieke of missiegerichte opleiding in sommige gevallen tekort zijn geschoten of hebben ontbroken.³⁶

Het aantal beschikbare militairen was te beperkt om gebieden permanent onder controle te brengen. Uit de eindevaluatie bleek dat de militairen in Uruzgan de vastgestelde personeelsaantallen als knellend ervoeren.³⁷ Alle additionele behoeften kon niet worden inge-

30 Het onderzoek betrof het om psychische redenen disfunctioneren van militairen in vredes- en oorlogstijd. Als vervolgstap op dit onderzoek werd in 1981 door de Koninklijke Landmacht de Sectie Individuele Hulpverlening opgericht. Hier konden de KL-militairen met psychische problemen terecht.

31 E. Vermetten, E. Meulman, V. Francati, E. Geuze, C.S. De Kloet en F.A.W. Unck, 'Psychiatrische aandoeningen bij UNIFIL-veteranen op de Militaire Psychiatrie', *Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift* 60 (2007) (1) 9-14.

32 Veteranenbesluit, Artikel 5.1.

33 NIOD, *Srebrenica een 'veilig' gebied* (Deel II) (Amsterdam, Boom, 2002) 1587.

34 J.M.H. Groen, *Task Force Uruzgan. Getuigenissen van een missie* (Ede, Elijzen, 2012) 93.

35 Evaluatieverslag oefening 'Uruzgan Integration 14', Staf Commando Landstrijdkrachten, nr. 2009010463 van 25 juni 2009. Nota van Commandant Opleidings- en Trainingscommando nr. 2006022814 van 17 maart 2006. Nota van Commandant Landstrijdkrachten nr. 2007010169 van 24 mei 2007.

36 Als gevolg van capaciteitsproblemen bij het opleidingscentrum werd ontheffing verleend voor het 'cultural awareness' programma voor een gehele battlegroup (800 man). Brief van Commandant 13 Gemechaniseerde Brigade van 29 januari 2007. Tekortkomingen werden ook vermeld in het evaluatieverslag oefening 'Uruzgan Integration 14'. Staf Commando Landstrijdkrachten, nr. 2009010463 van 25 juni 2009.

37 Tweede Kamer, Kamerstuk 27925 nr. 436. Eindevaluatie Nederlandse bijdrage aan ISAF, 2006-2010, 90.

Voor de Nederlandse bijdrage aan MINUSMA in Mali was onvoldoende materieel voorhanden om te kunnen oefenen, waardoor delen van de voorbereiding in het missiegebied moesten plaatsvinden

FOTO MCD, GERBEN VAN ES

vuld.³⁸ Gedurende de operatie werd steeds meer duidelijk dat de beschikbaarheid aan organieke eenheden voor aflossing van de TFU-eenheden onder druk kwam te staan. Het gevolg was dat niet-organieke eenheden werden samengesteld. Dit had een negatieve invloed op de voorbereiding (opleiding en training) van de missie. Dat gold ook voor de missie naar Mali.

In 2018 concludeerde de Algemene Rekenkamer over de Nederlandse bijdrage aan de missie in Mali dat onvoldoende materieel voorhanden was

om te kunnen oefenen, waardoor eenheden op het moment van uitzending nog niet inzetgereed waren en dat delen van die voorbereiding alsnog in het missiegebied moesten plaatsvinden.³⁹

Samenstelling eenheid

Er bestaat een directe relatie tussen taakopdracht en de noodzakelijke middelen om de opgedragen taken te kunnen uitvoeren. Van belang is dat men daarbij ook rekening houdt met veranderende omstandigheden. In de praktijk blijkt dat vaak de samenstelling van de eenheid op gespannen voet staat met de opgedragen taken. Het *tekort aan personeel* is een rode draad die door alle missies heen loopt. 'Bij specialistische functies werd geconstateerd dat het personeel niet voldeed aan de functie-eisen. Er was sprake van kwantitatieve in plaats van kwalitatieve vulling. Dat dit niet alleen gevolgen kan hebben voor de taakuitvoering, maar ook voor het personeel is evident.

38 Zie C. Klep, *Uruzgan. Nederlandse militairen op missie, 2005-2010* (Amsterdam, Boom, 2011) 160-163. De personele sterkte en de slagkracht waren echter niet voldoende om in combinatie met alle civiele inspanningen dat ene ultieme oogmerk van counterinsurgency af te dwingen: het winnen van de minds van de bevolking. Daarvoor was de militaire presentie eenvoudigweg te beperkt, te weinig overtuigend en te tijdelijk.

39 Algemene Rekenkamer, *Inzet Nederlandse krijgsmacht voor VN-missie in Mali* (Den Haag, juni 2018).

Bij de Unifil-missie had het bataljon aanvankelijk onvoldoende personeel om de taken uit te kunnen voeren. Het pantserinfanteriebataljon telde in vergelijking met een infanteriebataljon minder personeel. Hierdoor ontstond een tekort aan personeel voor de uitvoering van patrouilles. De Unifil-soldaat was minstens veertien uur per dag bezig met de directe taakuitvoering.⁴⁰ Logistiek personeel, dat niet was opgeleid voor patrouillegang, moest in de beginfase deze taak uitvoeren om het gebrek aan infanteristen te compenseren.

Het bataljon was robuust uitgerust en beschikte over zware wapens. Dit in tegenstelling tot andere VN-eenheden. Het was volgens de regering achteraf een wijs besluit geweest om het pantserinfanteriebataljon met zijn complete organieke uitrusting naar Libanon te sturen. De ‘politieele’ taak vereiste dit oorspronkelijk niet, maar door de *gewijzigde omstandigheden* bleken de gepantserde voertuigen en de bijbehorende wapens voor de bescherming van het personeel en het afdwingen van gezag zeer noodzakelijk.

In februari 1994 stemde de Tweede Kamer in met de uitzending van een luchtmobiel bataljon naar de enclave Srebrenica. Binnen de landmacht, maar ook in de Tweede Kamer werd uitvoerig gedebatteerd over de uitrusting en bewapening van het luchtmobiele bataljon. Critici vonden de bewapening te licht voor de taken die het bataljon moest uitvoeren.⁴¹ Het kabinet was van mening dat een mogelijke inzet van het luchtwapen, als aanvullende steun, in voorkomende gevallen afdoende zou zijn. Er werden geen lessen getrokken uit de ervaringen van de Unifil-missie, waarin destijds werd geconcludeerd dat men over robuuste middelen en over escalatiedominantie moest beschikken.

De (na)zorg

Dat de nazorg voor de Indië- veteranen en de veteranen van de VN-missies naar Korea, Libanon en Bosnië (Srebrenica) tekortschoot, is uit diverse onderzoeken gebleken. In de eindevaluatie van de missie in Uruzgan concludeerde de regering dat de organisatie van de nazorg naar behoren had gefunctioneerd.⁴² Die conclusie gold ook voor de medische zorg en

Het bataljon was robuust uitgerust en beschikte over zware wapens

afvoer van gewonden. Waarop deze conclusies waren gebaseerd werd niet aangegeven. Volgens de regering was het moeilijk om voorafgaand aan de missie concrete indicatoren te formuleren waarmee de resultaten van de missie konden worden gemeten.

De TFU was voor uitgebreide specialistische medische zorg aangewezen op het Centraal Militair Hospitaal (CMH) in Nederland. In haar eindevaluatie concludeerde de regering dat patiënten die meer uitgebreide specialistische medische zorg behoefden veelal binnen 24 uur na verwonding behandeld konden worden in het CMH. Op basis van de onderzoeksgegevens van de militair arts Hoencamp duurde het acht dagen voordat de gewonde militair voor definitieve zorg naar Nederland werd gerepatrieerd.⁴³ Voor zeer ernstige gewonden kon dit tijdsverloop worden teruggebracht naar vier dagen. Volgens Hoencamp is een tijdsverloop van twee tot drie dagen wenselijk om de overlevingskansen van de gewonde militair te vergroten.⁴⁴

40 Tweede Kamer, Handelingen, 30 augustus 1979, 6001-6002.

41 NIOD, Srebrenica een ‘veilig’ gebied, 1046; *Carré* 16 (9) 9-13.

42 Zie eindevaluatie Nederlandse bijdrage aan ISAF, Tweede Kamer, Kamerstuk 27925 nr. 436.

43 R. Hoencamp, ‘Task Force Uruzgan, Afghanistan 2006-2010: medical aspects and challenges’ (Proefschrift Universiteit Leiden, 2015). Zie: <https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/handle/1887/32610>.

44 Hoencamp, ‘Task Force Uruzgan’, 136.

Er is sprake van een beperkt lerend vermogen bij politieke besluitvormers en de defensieorganisatie

Implementatie ‘lessons learned’

In 1950 nam Nederland voor de eerste maal deel aan een VN-operatie (Korea). Voor het toenmalige ministerie van Oorlog, maar ook voor het parlement was dit een novum. Toen de commandant van het Korea-detachement vanwege de strenge vorst om wollen sokken en handschoenen vroeg, werden in het parlement daarover vragen gesteld.⁴⁵ Waarom zorgde de VN daar zelf niet voor? Ook de gebrekkige organisatie van de VN werd aan de kaak gesteld.

De Korea-oorlog werd ondanks het grootschalig conventioneel geweld door de VN en VS als ‘politieele actie’ bestempeld. Die karakterisering had niets met het geweldspectrum te maken maar de benaming was om juridische redenen gekozen. Toen de operatie in Libanon ook als ‘politieel’ werd bestempeld, was men in Den Haag gewaarschuwd.

Vanaf de jaren tachtig nam Nederland veelvuldig aan VN-operaties deel. De kennis en ervaring met deze stroperige, bureaucratische organisatie

was binnen het ministerie van Defensie en de krijgsmacht alom bekend. Het dieptepunt werd gevormd door de val van de enclave Srebrenica. Toch besloot de regering in 2013 om deel te nemen aan de VN-missie in Mali. Uit de eind-evaluatie van de missie blijkt dat men onvoldoende was voorbereid en kennis had van de VN-organisatie.⁴⁶ ‘De Nederlandse militaire bijdrage (2014-2019) opereerde relatief geïsoleerd binnen MINUSMA,⁴⁷ waardoor de bijdrage leek op een ‘missie binnen een missie’. De Nederlandse militaire bijdrage was lastig overdraagbaar aan andere landen. De doelstellingen bleken niet gestoeld op een realistische inschatting van de institutionele omgeving en de operationele context. Er was geen politiek-strategisch doel geformuleerd, waardoor het ook ontbrak aan een strategisch narratief.’

Wanneer men bovenstaande bevindingen over de missie in Mali relateert aan de verschillende VN-operaties waaraan Nederland in de afgelopen decennia heeft deelgenomen kan worden geconcludeerd dat niet alleen het ‘lerend en realistisch’ vermogen binnen de Defensie-organisatie tekortschoot, maar dat er ook sprake was van een kort ‘politiek geheugen.’

Conclusies

In het bovenstaande is op basis van een aantal deelaspecten een overzicht gegeven op welke manier de overheid haar zorgplicht tijdens diverse missies is nagekomen. De rode draad in de bevindingen is dat bij de verschillende missies veelal dezelfde tekortkomingen werden geconstateerd. Deze tekortkomingen betreffen zowel het politieke besluitvormingsproces (heldere en uitvoerbare opdracht, toereikend mandaat en personele en materiële middelen) als de voorbereiding en de uitvoering van de missie. Er is sprake van een beperkt lerend vermogen zowel bij de politieke besluitvormers als bij de defensieorganisatie.

In 1996 constateerde de Algemene Rekenkamer dat het ministerie van Defensie een structurele evaluatie van vredesoperaties achterwege liet.⁴⁸ In 2005 meldde de Inspecteur-Generaal der

45 Het bataljon was met zomerkleding vertrokken. Een studie van het klimaat in Korea had het ministerie van Oorlog en Marine niet gemaakt.

46 Werken in een VN-context was, mede door een gebrek aan VN-ervaring, voor uitgezonden militairen bij momenten frustrerend. Brief van de minister van Buitenlandse Zaken, nr. van BZD00-291816419-16 van 30 september 2022. Kabinetsreactie op eindevaluatie Mali 2014-2019.

47 MINUSMA staat voor Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali.

48 Tweede Kamer, Kamerstuk 24605 nr. 3 van 25 april 1996.

Krijgsmacht (IGK) in zijn jaarverslag dat er al heel veel lessen uit missies zijn getrokken, maar dat de verwerking hiervan tot *lessons learned* nogal te wensen overlaat.⁴⁹ Ofschoon nadien allerlei organisatorische maatregelen werden genomen om implementatie van de getrokken lessen te borgen, worden deze maatregelen in de praktijk niet nagekomen, aldus de IGK.

Dat is - zoveel jaren na dato - ook de conclusie uit mijn onderzoek. Getrokken lessen uit militaire missies zijn politiek en militair onvoldoende geborgd. Bij nieuwe missies blijft implementatie van getrokken lessen achterwege. Er is sprake van een kort 'politiek geheugen'.

Die conclusie wordt ook gestaafd door Martijn van der Vorm in zijn recent verschenen proefschrift 'The Crucible of War' waarin hij de leerprocessen binnen de Nederlandse en Britse strijdkrachten analyseert naar aanleiding van het optreden in Zuid-Afghanistan. 'Weinig geleerde lessen werden in een formeel proces vastgelegd en opgepakt en waren daardoor niet toekomstbestendig.' Dat kwam grotendeels door financiële beperkingen, stelt Van der Vorm. 'Het beleggen van de lessons learned binnen een organisatie kost tijd en geld. Door bezuinigingen kreeg dit geen prioriteit. Cruciale lessen uit deze missies zijn daardoor niet geïmplementeerd.'⁵⁰ Dat dit volgens Van der Vorm mede werd veroorzaakt door bezuinigingen is discutabel. Zoals hiervoor uiteengezet is dit een structurele tekortkoming van de Defensieorganisatie.

Sinds de jaren 90 ligt de nadruk op de (immateriële) nazorg voor veteranen. Voor de nakoming van de zorgplicht in de fases voorafgaand en tijdens de missie is minder aandacht geweest. In zijn dissertatie over de medische aspecten van Task force Uruzgan concludeerde Hoencamp dat zestig procent van de medische evacuaties naar Nederland niet direct een gevolg waren van gevechtsoperaties: 'effective pre-deployment tests could be useful in reduction of preventable repatriation', aldus Hoencamp.⁵¹ Met deze constatering zijn wij terug bij het proefschrift van Van Meurs (1955) en het begin van de zorgplicht: de selectie van de militair.

De *eindconclusie* die kan worden getrokken is dat met meer aandacht voor een zorgvuldige uitvoering van de zorgplicht voorafgaand en tijdens een missie de behoefte aan 'nazorg' kan afnemen.

Tot slot

Tijdens de Koude Oorlog vervulde de krijgsmacht de preventieve rol als 'schildwacht voor de vrede'. Het militaire beroep vertoonde destijds steeds meer overeenkomsten met een civiel beroep. Van een daadwerkelijke inzet van de krijgsmacht en de daaraan verbonden risico's voor het personeel was geen sprake. De inzet voor vredesmissies behoorde niet tot de kerntaken van de krijgsmacht. Vanuit die perceptie was er geen noodzaak voor een veteranenbeleid.

Sinds de jaren negentig is de situatie structureel gewijzigd. Waar in de periode daarvoor de daadwerkelijke inzet van eenheden van de krijgsmacht tot de uitzonderingen behoorde, is de continue inzet in de postmoderne periode gemeengoed geworden. Ook is de aard van de conflicten gewijzigd. In de periode van de Koude Oorlog was er veelal sprake van klassieke vredeshandhaving, maar sinds de jaren negentig wordt er opgetreden tegen 'non-state actors'. Als gevolg van die veranderende situatie zijn de persoonlijke risico's voor de militair toegenomen. Dat geldt niet alleen voor fysiek letsel maar ook voor psychisch letsel. De technologische ontwikkelingen, ook wel aangeduid als de 'revolution of military affairs', hebben dit risico niet verminderd. Zo kwamen in Uruzgan veel militairen om als gevolg van geïmproviseerde bermbommen.

49 Jaarverslag IGK (2005), 105.

50 M. van der Vorm, 'The crucible of war: Dutch and British military learning processes in and beyond southern Afghanistan' (Proefschrift Universiteit Leiden, 2023). Zie: <https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/handle/1887/3594239>.

51 Hoencamp, 'Task force Uruzgan', 145.

Vanuit het perspectief van de bijzondere verantwoordelijkheid van de overheid ligt bij een dergelijke gewijzigde situatie beleids-

ontwikkeling voor de hand. Dat is uiteindelijk ook gebeurd. In 2012 kwam de Veteranenwet tot stand.⁵² Het Veteranenbesluit, de praktische uitvoering van de wet, werd in 2014 gepubliceerd.

52 Een initiatiefwet van het lid van de Tweede Kamer Angelien Eijnsink (PvdA). De regering had weliswaar een Kaderwet Veteranen ingediend bij de Tweede Kamer maar de Raad van State vroeg zich af wat de meerwaarde van de wet was: 'Beleid noch regelgeving verandert door het voorstel'. Tweede Kamer, Kamerstuk 32538 nr. 4. Nader rapport Raad van State van 13 oktober 2010.

In de periode 1945-2012 hanteerde de overheid, zoals in het begin van dit artikel aangegeven, verschillende opvattingen over haar zorgplicht.

De Veteranenwet maakte hieraan een einde. Hiermee is de bijzondere zorgplicht van de overheid wettelijk geborgd.⁵³ De zorgplicht strekt zich ook uit tot de relaties van de veteraan.

Met de Veteranenwet wordt ook beoogd de erkenning en waardering voor de veteraan te bevorderen. De onafhankelijke positie van de

Veteranenombudsman, die regering en parlement gevraagd en ongevraagd advies kan geven, geeft de wet een meerwaarde. De krijgsmacht mag trots zijn op deze wet. ■

53 Tweede Kamer, Kamerstuk 32414 nr. 3, 2.

*Een verkenningspeloton in Uruzgan.
Door de overgang van klassieke
vredesoperaties naar optreden tegen
non-state actors namen de persoonlijke
risico's voor militairen toe*

FOTO MCD, JAN-KEES DE MEESTER

Forschungsstelle Langeveld

Duits afliuisterstation in Nederland voetnoot in geschiedenis WO2

Drs. Carel Mackenbach*

Forschungsstelle Langeveld, een geheim Duits afliuisterstation dat eerst aan de Nederlandse kust stond en later bij Valkenswaard, luisterde vanaf 1941 trans-Atlantische gesprekken tussen met name de Amerikaanse president Roosevelt en de Britse premier Churchill af. Het leidde ertoe dat generaal George Marshall twee uur voor de aanval op Pearl Harbor niet zijn commandant ter plaatse durfde te bellen, de geallieerde invasie in Italië bijna mislukte en mede als gevolg daarvan D-Day in Frankrijk vertraging opliep. Twee mensen waren daarvoor verantwoordelijk: professor dr. Nicolaas Koomans van de TU Delft en SS-majoor Kurt Vetterlein, die na de oorlog beiden ongestraft bleven, waarna het afliuisterstation een voetnoot in de geschiedenis werd.

Op zondagochtend 7 december 1941 had generaal George C. Marshall alle ontcijferde telegrammen van de Japanse regering aan haar ambassadeur in Washington gelezen. Er zou een Japanse aanval ergens in de Pacific gaan plaatsvinden. In Hawaï was het op dat moment nog twee uur voor de aanval op Pearl Harbor.¹ Wat Marshall toen naliet zou mede de loop van de Tweede Wereldoorlog bepalen: hij durfde niet te bellen naar luitenant-generaal Walter Short van

de U.S. Army, zijn commandant van het Hawaii Department.² Marshall vreesde dat zijn A3 scrambletelefoon werd afgeluisterd en liet zijn ministerie van Oorlog een versleuteld telexbericht sturen dat pas 's middags en lang na de aanval bij Short ontcijferd werd afgeleverd.³

Vier jaar later, op 8 december 1945, moest Marshall zich tegenover het Congres verantwoorden. De Republikeinse senator Homer Ferguson vroeg Marshall hoe het gebruik van de telefoon naar Hawaï een 'overt act of war by America against Japan' kon zijn en Marshall antwoordde: 'I think, Senator, that the Japanese would have grasped (...) that we were committing an act that forced action on their part. I say again I am not at all clear as to what my reasons were regarding the telephone because 4 years later it is very difficult for me to tell what went on in my mind at the time. Regarding the use of transoceanic telephone (...) my recollection is that that was intercepted by the Germans'.⁴ Het haalde de voorpagina van de *New York Times* met de kop: 'Germans tapped Atlantic phone, Marshall says'.⁵

* Carel Mackenbach is historicus.

1 In Washington, D.C., was het 11.30 uur (UTC-5) en in Pearl Harbor 06:00 (UTC-10.30, in 1947 werd dat -10).

2 Max Hastings, *The Secret War. Spies, Codes and Guerrillas 1939-1945* (Londen, William Collins, 2015) 164. '(...) the chief of staff vetoed the use of the scrambler phone to contact Hawaii, on the bizarre grounds it was insecure', schrijft Hastings. Maar hij vergiste zich, want Marshalls telefoon was inderdaad onveilig en bellen met Pearl Harbor stond gelijk aan een oorlogsverklaring.

3 Timothy Mucklow, *The SIGABA/ECM II Cipher Machine. 'A Beautiful Idea'* (Fort Meade, Center for Cryptologic History, National Security Agency, 2015) 19. De Amerikaanse marine had nog geen SIGABA.

4 *Pearl Harbor Attack. Hearings before the Joint Committee on the Investigation of the Pearl Harbor Attack*. Congress of the United States, verder PHA. Seventy-Ninth Congress (Washington, D.C., Government Printing Office, 1946) 1212-1214.

5 William S. White, 'Germans tapped Atlantic phone, Marshall says', *The New York Times*, 9 december 1945.

FOTO: NATIONAAL ARCHIEF/COLLECTIE SPARNESTAD/HET LEVEN/FOTOGRAAF ONBEKEND

Nicolaas Koomans ontwikkelde zich in de jaren dertig tot een internationaal deskundige op het gebied van geheime radiotelefonie

Marshall dacht dat hij door te bellen een aanval van de Japanners zou kunnen uitlokken omdat de Duitsers hem mogelijk konden af luisteren.⁶ Amerika probeerde in 1941 nog neutraal te blijven. Ook wilde Marshall voorkomen dat bekend zou worden dat de VS de Japanse diplomatieke code had gekraakt. Alleen wist Marshall in 1941 niet zeker of hij werd afgeluisterd; hij had zelf een test laten doen die uitwees dat de A3 enige veiligheid gaf, maar geen absolute.⁷ In 1945 had Marshall wel de beschikking over een verslag van de ondervraging van de gevangengenomen leider van een geheim Duits af luisterstation, maar daaruit bleek niet dat hij al in 1941 kon worden afgeluisterd.⁸ Onderzoek wijst nu uit dat Marshall op 7 december 1941 inderdaad afgeluisterd had kunnen worden en dat de Duitse af luisteroperatie veel meer gevolgen had dan gedacht.

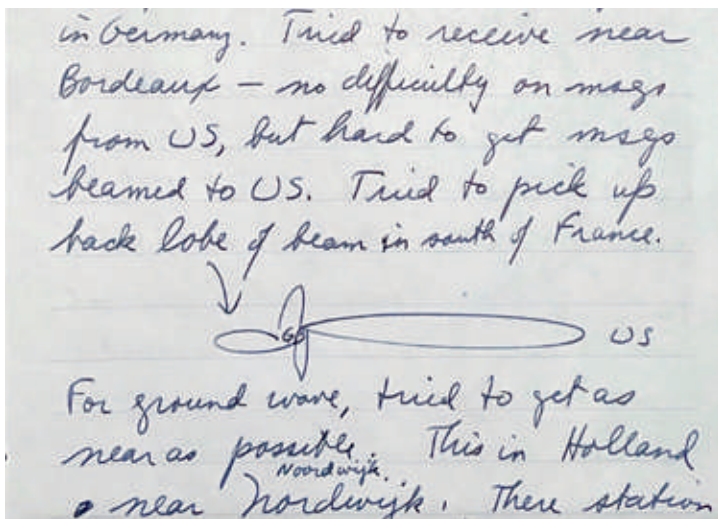
Dit artikel beschrijft de geschiedenis van dat Duitse af luisterstation. Het stond aan de Nederlandse kust en werd opgezet door twee mannen die hun uiterste best deden onzichtbaar te blijven. Professor dr. Nicolaas Koomans

(1879-1945) begon het radiostation en SS-majoor Kurt Vetterlein (1910-1990) bouwde het met Koomans hulp om tot een voor die tijd ongeëvenaard af luisterstation.

Koomans en Vetterlein

Koomans was bij de PTT hoofdingenieur Telegrafie en Telefonie en tevens chef van het PTT Radiolaboratorium. Bij wat toen nog de Technische Hoogeschool heette en nu de Technische Universiteit van Delft is, werd hij in 1934 buitengewoon hoogleraar. In de jaren dertig timmerde Koomans internationaal aan de

- 6 Sommige historici dachten dat Marshall de Japanners bedoelde, omdat die, nadat de A3-telefoonscrambler in 1937 was ingevoerd, Honolulu opbelden met de vraag waarom ze niets meer konden horen. PHA, aldaar 4375. Niets wijst erop dat de Japanners zulke geavanceerde technologie hadden.
- 7 PHA, 1213. Daarom werd deze scrambletechniek *speech secrecy* genoemd en niet *speech encryption*.
- 8 TICOM I-88, 11 september 1945. Dit verslag is lang onvindbaar geweest, maar een vasthoudende archivaris van de National Security Agency heeft het recent achterhaald. Operatie TICOM had als doel alle crypto- en af luisterapparatuur in Duitsland in beslag te nemen. Het bestaan van TICOM is pas sinds 2001 bekend.

FOTOFUTUR

Koomans ontwikkelde zich bij de PTT tot de absolute specialist op het gebied van geheime telefonie.

Koomans was goed op de hoogte van wat hij het 'kluts- of knipselsysteem' noemde dat de Engelsen en Amerikanen gebruikten om met hun trans-Atlantische radioverbinding veilig te kunnen bellen en waarmee Bell Telephone de meeste ervaring had.¹⁰ Een collega van Koomans, de NSB'er ir. G.H. Holtzappel, wist zelfs dat 'die verbinding in vijf delen werd opgeknipt en dat Londen op een terrein van 3 vierkante kilometer 16 ruiten had opgesteld en dat de overige apparatuur in een zaal half zo groot als het grote zendgebouw in Kootwijk was ondergebracht'.¹¹ Met deze ruiten doelde Holtzappel op rhombus-antennes, die bestonden uit vier palen met daartussen in diamantvorm gespannen draden.

In dezelfde periode maakte ingenieur Kurt Vetterlein in Berlijn carrière bij de Deutsche Reichspost, waar hij in 1935 in dienst was getreden. Vrijwel direct daarna werd hij op 26-jarige leeftijd lid van de NSDAP. Hij was een vurig aanhanger van Hitler.¹² Vetterleins directe baas was professor dr. Friedrich Gladenbeck, net als Koomans een vooraanstaand wetenschapper op het gebied van radiotechnologie en de latere staatssecretaris van Post (1954-1959). Gladenbeck zette Vetterlein op het opkomende vakgebied van versluiering en ontsluiting, ofwel scramble en de-scramble. Vooral de-scramble werd Vetterleins expertise.¹³ Net als hun vakgenoten bij de PTT wisten de Duitsers dat de Engelsen en Amerikanen de trans-Atlantische radiotelefoon codeerden met een A3-scrambler van Bell Telephone. Vetterlein bestelde er nog voor de oorlog een bij Bell en ging de werking van het apparaat bestuderen. Zo ontdekte hij als bijzondere eigenschap van de rhombus-antennes dat die ook naar achteren straalden. Vetterlein lichtte dat in 1967 toe aan David Kahn, die hem interviewde voor een boek dat hij aan het schrijven was.¹⁴

In het tekeningetje dat Kahn op basis van Vetterleins informatie maakte is duidelijk de achterste lob te zien, gemarkeerd met een pijl.

Schets rhombus-straling die David Kahn maakte op basis van Vetterleins informatie tijdens een interview

weg op het gebied van geheime radiotelefonie. In de duinen bij Noordwijk, in een gebied met de naam Langeveld, had hij een hulplaboratorium waar hij experimenteerde met het 'versluieren van spraak', zoals dat destijds heette. Geheime radiotelefonie met vooral Indië stond hoog op de agenda van de PTT omdat internationaal telefoonverkeer tot na de Tweede Wereldoorlog alleen via de radio mogelijk was en iedereen die een ontvanger had kon meeluisteren. Koomans had een octrooi op zijn naam staan en op basis daarvan werd gebouwd aan een installatie die afluisteren onmogelijk zou moeten maken.⁹

- 9 Memo directeur-generaal ir. M.H. Damme van 2 oktober 1930. Nationaal Archief, Archiefinventaris 2.16.04.01. Inventarisnummer: 416. Stukken betreffende geheime radiotelefonie, 1929-1939.
- 10 Verslag vergadering, agendapunt 1: Geheimhouding van de gesprekken op de radio telefoonverbinding met Nederlands-Indië d.d. 1 juli 1939. Nationaal Archief. Archiefinventaris: 2.16.04.01. Inventarisnummer: 416. Stukken betreffende geheime radiotelefonie, 1929-1939.
- 11 Ibidem.
- 12 SS Personalakten, R9361-III-561125, BundesArchiv. Vetterlein was lid van de fascistische studentenvereniging Deutsche Studentenschaft en hij ondertekende brieven met 'Heil Hitler', TUM-Archiv.
- 13 Günther Gellermann, ...und lauschten für Hitler. Geheime Reichssache: Die Abhörzentralen des Dritten Reiches (Bonn, Bernard & Graefe, 1991) In dit boek op blz. 155, Gladenbeck tegen Vetterlein: 'Wir müssen unsere Forschungstätigkeiten jetzt mehr an den Erfordernissen des Krieges ausrichten'.
- 14 David Kahn, handgeschreven interview met Kurt Vetterlein d.d. 1 september 1967, Archive NSA. DK 064-042, waarvan delen terugkomen in Kahns boek *Hitler's Spies. German Military Intelligence in World War II* (Londen, Arrow Books, 1978).

Deze achterwaartse lob kwam precies over het strand bij Noordwijk, waar de ontvangst het sterkst was.

Speciale apparatuur en hoge belangstelling

In Berlijn waren Vetterlein en zijn team er weliswaar in geslaagd gedeeltes van de A3-scrambler te ontcijferen, maar om de achterwaartse lob te kunnen de-scrambelen was het nodig om zo dichtbij mogelijk en in het verlengde van de bij Londen opgestelde rhombus-antennes richting Washington te staan; maar ook – en dat was nog veel ingewikkelder – om afgestemd te blijven op de A3. Dit laatste vereiste speciale apparatuur die de exacte kalibratie van de ontvangstapparatuur van Vetterlein mogelijk moest maken.¹⁵ Een eerste vereiste was dichterbij de achterwaartse lob te komen. Het oog viel direct op een klein gebouwtje aan de Nederlandse kust bij Noordwijk, het hulp-laboratorium van Koomans. Tegen Kahn vertelde Vetterlein dat hij pas in het voorjaar van 1941 naar Nederland kwam,¹⁶ maar dat wordt weerlegd door vele bij het NIOD gearchiveerde telexberichten. Al een paar maanden na de capitulatie werden ter voorbereiding van Vetterleins komst bestellingen voor radio-ontvangers gedaan bij Koomans. Op 14 december 1940 vertrok een vrachtwagen vol met apparatuur uit Berlijn richting Nederland. Vetterlein kon in de vroege maandagochtend van 16 december de vrachtwagen in Nederland verwachten.¹⁷

Een bijkomend voordeel van de locatie Langeveld was de ernaast gelegen, goed geoutilleerde jeugdherberg de Duinark, die de Duitsers vorderden. Beide gebouwen had Vetterlein nodig om alle apparatuur voor de ontcijfering en vastlegging te kunnen onderbrengen. Hier werd een aanzienlijk complex gebouwd dat de naam Forschungsstelle Langeveld kreeg. ‘Meer dan een vrachtauto-lading was er in ‘De Duinark’ aangevoerd, opgesteld, aangesloten en in bedrijf genomen en gecombineerd met het aanwezige PTT-instrumentarium’, schreef journalist Hans Knap, die met getuigen sprak.¹⁸

Een tweede vereiste om de achterwaartse lob van de Londense rhombus-antennes te kunnen afluisteren was de kalibratie van de decodeer-apparatuur door kwartssturing. De beveiliging van de A3 scrambletelefoon bestond uit een aantal elementen die het voor een gewone luisteraar zonder speciale apparatuur onmogelijk maakten het stemgeluid verstaanbaar te maken. Het radiogesprek werd opgedeeld en over 5 verschillende frequenties uitgezonden, waarbij hoge tonen omgezet werden in lage tonen en omgekeerd. Die frequenties veranderden ook nog eens elke 20 seconden. Om het geluid aan de ontvangende kant te kunnen reconstrueren was aan beide zijden een nauwkeurige kwartsklok nodig om *in sync* met elkaar te blijven.¹⁹ Hoewel de werking van de A3 staatsgeheim werd, publiceerde de *New York Times* tot aan de deelname van de Verenigde Staten aan de Tweede Wereldoorlog een aantal keer over de werking van de scrambletelefoon. Dit moet de Duitsers zeker geholpen hebben het belang van kwartssturing te onderkennen.²⁰

Met de bezetting van Nederland en de overname van de PTT kregen de Duitsers direct toegang tot veel kennis en technologie. Het radiolaboratorium van de PTT van Koomans leverde kwartsplaatjes die de specialist op dit gebied, ir. J.J. Vormer,²¹ sleep en verantwoordde in maand-rapportages van het Radiolaboratorium.²²

15 Kahn, *Hitler's Spies*, 164.

16 Kahn, interview, 3.

17 NIOD, Archief 39, Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft. Inv.nr.:2531, telex van 28 november 1940 over een bestelling van 27 juli 1940 bij Koomans en telex van 14 december 1940 over de vrachtwagen, die ook materiaal voor Koomans moest meenemen en die er dus bij betrokken was.

18 Hans Knap, *Forschungsstelle Langeveld. Duits af luisterstation in bezet Nederland* (Amsterdam, De Bataafsche Leeuw, 1998) 174-176, 210. Dit is het enige Nederlandse geschiedeniswerk over het af luisterstation. De bronverantwoording ontbreekt te vaak, hoofdstukken overlappen en lopen door elkaar heen en niet het gehele onderzoek is foutloos.

19 D. Mitchell, *History of Speech Privacy Systems*, 2 oktober 1970, Archive Bell Labs.

20 *The New York Times*, 8 oktober 1939 over het vaak veranderen van frequenties en 22 september 1940 over de noodzaak om in ‘perfect synchrony’ te blijven, lees: de noodzaak voor kwartsklokken.

21 Knap, *Forschungsstelle Langeveld*, 211.

22 Nationaal Archief. Nummer Archiefinventaris: 2.16.09. Inventarisnummer: 989. Maandverslagen van het Radiolaboratorium. Deze maandverslagen werden bijna altijd afgetekend door Koomans.

Minister van Post Wilhelm Ohnesorge (midden) meldde het succes van Vetterlein in 1942 in een brief aan Hitler

FOTO ANP

In de duinen bij Noordwijk, met de radio-ontvangers en het kwarts van Koomans, slaagde Vetterlein er op 7 september 1941 voor het eerst in met zijn Forschungsstelle Langeveld een gesprek tussen Londen en Washington af te luisteren. Uiteindelijk waren de resultaten van Vetterlein zo overtuigend dat minister van Post Wilhelm Ohnesorge, een oude vriend van Hitler

en met lidmaatschapsnummer 42 NSDAP'er van het eerste uur, dit op 6 maart 1942 in een brief aan de Führer meldde. Ohnesorge schreef ook over zijn voornemen de af luisterberichten voortaan te sturen naar Reichsführer-SS Heinrich Himmler, na Hitler de tweede man in de Derde Rijk. Vetterlein mocht het transcript van 7 september als bijlage aan Ohnesorges brief aan Hitler toevoegen. Ook zette Vetterlein voor Hitler uiteen welke technische hindernissen hij had moeten overwinnen.²³

²³ Gellermann, ...und lauschten für Hitler, 286-290.

De interesse van Hitler en Himmler was hiermee gewekt en op 18 mei 1942 kwam Himmler hoogstpersoonlijk in het diepste geheim langs in Noordwijk.²⁴ Himmler gebruikte een bezoek aan een tulpenkwekerij als dekmantel en samen met Höherer SS- und Polizeiführer Hanns Rauter reed hij om 10 uur voor bij Forschungsstelle Langeveld. Blijkbaar was Himmler zeer onder de indruk, want niet lang daarna ontving Vetterlein zijn Kriegsverdienstkreuz I. Klasse. Rauter schreef aan Himmler: 'Postrat Vetterlein hat übrigens das Kriegsverdienstkreuz I. Klasse erhalten für seine zweifellos recht ordentliche Leistung. Er hat sich darüber mächtig gefreut. Gruppenführer Berger hat bereits davon von mir Nachricht erhalten'.²⁵

Daar zou het niet bij blijven. Na zijn bezoek lijfde Himmler Vetterlein in bij de SS. Op Vetterleins SS-Personalkarte verscheen de datum 1 oktober 1942 met zijn benoeming tot reserve SS-Hauptsturmführer, vergelijkbaar met de rang van kapitein.²⁶ Vanaf 1942 zond Vetterlein Himmler rechtstreeks af luisterrapporten, waarvan er maar enkele bewaard zijn gebleven.²⁷ Inmiddels was het af luisterstation fors uitgebreid en in ploegendienst werden de geallieerde radiotelefoongesprekken afgeluisterd. Een team van twaalf ingenieurs en zes tolken onder leiding van Mary Honcamp legden de stroom van gesprekken vast, vaak wel 60 per dag en nooit minder dan 30.²⁸

Aanvankelijk werden de gesprekken ter plekke in Noordwijk eerst vertaald en daarna per beveiligde telexmachine, de Geheimschreiber²⁹ naar het hoofdkwartier van Himmler gestuurd, maar later werden ze onvertaald met dezelfde machine doorgestuurd naar de buitenlandse spionage afdeling VI van SS-Brigadeführer Walter Schellenberg, die ze liet vertalen door dr. Hans Thost. Deze stuurde ze daarna door naar het Oberkommando der Wehrmacht.³⁰

Intussen hadden aanvallen van Engelse commando's op Duitse radarposten aan de Franse kust duidelijk gemaakt dat Forschungsstelle Langeveld in de duinen veel te kwetsbaar was. Het station werd tot de laatste schroef gedomonteerd en dieper landinwaards verplaatst

Vetterlein en zijn team hoorden Churchill en Roosevelt praten over een wapenstilstand met de Italianen

naar de omgeving van Eindhoven, in de nazomer van 1942 eerst naar een villa op landgoed Valkenhorst van jonkheer J.W. Loudon en later, eind 1943, naar de Birkenhof, een daarvoor speciaal gebouwde bunker aan de rand van Valkenswaard.³¹ Deze bunker zag er aan de buitenkant uit als een herenboerderij. Omgeven door prikkeldraad en met een wachthuisje gaf dit een betere bescherming dan Noordwijk of de villa van Loudon. Het station heette nu Forschungsstelle Langeveld über Eindhoven.

24 *De SS en Nederland*. Documenten uit de SS-archieven 1935-1945, Deel 1 (Den Haag, RIOD, 1976) 726. Onterecht wordt aldaar in noot 19 gesteld dat het om de onderschepping van telegrammen gaat. Hierbij wordt Visser geciteerd, die het dus ook bij het verkeerde eind heeft, in: Dr. J.G. Visser, *PTT 1940-1945. Beleid en bezetting* (Den Haag, PTT, 1968).

25 *De SS en Nederland*, gedateerd 10 september 1942, 815.

26 SS-nummer 450 689. SS Personalakten, R9361-III-561125, BundesArchiv.

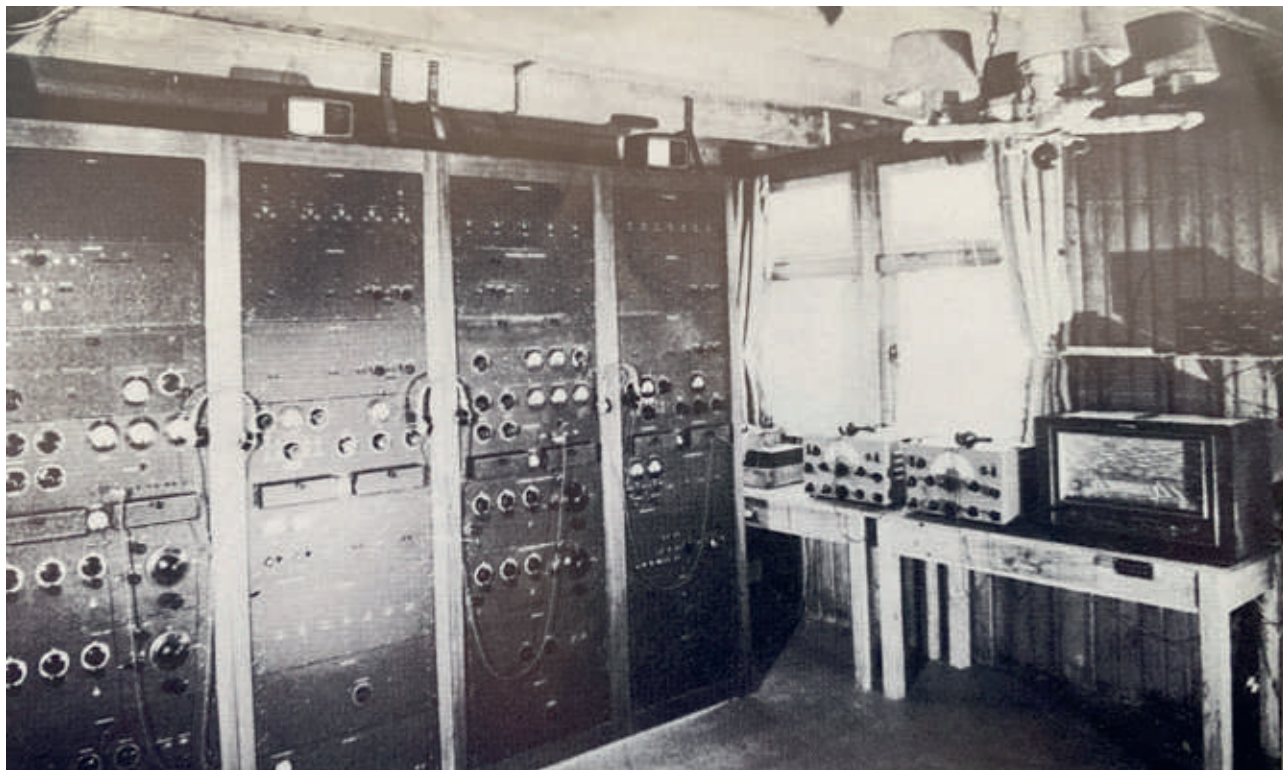
27 NARA, microfilm publication T-175, Reel 122, 'Records of the Reich Leader of the SS and Chief of the German Police' (Part II).

28 Kahn, interview, 6-7.

29 Kahn, *Hitler's Spies*, 164. Deze Duitse telex was qua encryptiesterke te vergelijken met de Amerikaanse SIGABA.

30 National Archives KEV, KV 2/953-954. Uitvoerig Frans verslag en Engelse vertaling van de ondervraging van dr. Hans Thost, medewerker bij de buitenlandse spionage afdeling VI van SS-Brigadeführer Walter Schellenberg.

31 Genoemd naar een berkenbos dat ter camouflage was aangelegd.

Een gedeelte van de apparatuur in Forschungsstelle Langeveld: om dieper landinwaarts toch een goede ontvangst te hebben leverde Koomans aan Vetterlein precisiekwartskristallen

Gesprek Roosevelt en Churchill over Italië

Dieper landinwaarts was de straling van de achterwaartse lob van de rhombus-antenne in Londen zwakker en werd het des te belangrijker de apparatuur scherper af te stellen om niets te missen van de gesprekken.³² Daarvoor was meer

en vooral hoogwaardiger kwarts nodig. Vanaf november 1942 verschenen die door Koomans aan Vetterlein geleverde precisiekwartskristallen in de maandrapportages van zijn laboratorium.³³ De kwaliteit van deze kristallen was zo goed dat ze volgens Vetterlein minder dan een milliseconde aan geluid verloren als de A3 scramble-telefoon omschakelde van frequentie.³⁴ Daarmee was Koomans een onmisbare leverancier geworden en onlosmakelijk verbonden met de oorlogsactiviteiten van Forschungsstelle Langeveld. Want hoewel veel gesprekken van wat oppervlakkige aard waren en geen serieuze *signals intelligence* (SIGINT) opleverden,³⁵ hoorden Vetterlein en zijn team vanuit de villa van Loudon op 29 juli 1943 om 01.00 uur tot hun grote verbazing Churchill en Roosevelt praten over een op handen zijnde wapenstilstand met de Italianen: 'Um 1.00 Uhr wird ein Funkferngespräch zwischen dem britischen Ersten Minister Churchill und dem Präsidenten der Vereinigten Staaten Roosevelt mitgehört, in dem von einer Proklamation Gen. Eisenhowers und

32 Knap schrijft dat de Kriegsmarine op de Noordzee mogelijk werd ingeschakeld om de achterwaartse lob op te vangen en door te geven aan Valkenswaard. Hij verwijst naar een praktijk die de Amerikanen later voor de kust van Vietnam toepasten. Zie: Knap, *Forschungsstelle Langeveld*, 301 en 346. Het lijkt waarschijnlijker dat de precisiekwartskristallen van Koomans' PTT de oplossing was, omdat Vetterlein daarover hoog opgaf.

33 Ibidem. November 1942: 2 en december 1942: 4; september 1943: 2; oktober 1943: 3; februari 1944: 1; mei 1944: 2. Onder de naam Deutsche Reichspost wordt Forschungsstelle Langeveld genoemd. Vanaf 1943 werd de Deutsche Reichspost als klant niet meer genoemd, maar wel een klant met een speciaal soort radio-ontvangers, waarvan er een veelvoud waren opgesteld in Langeveld. Aangenomen mag worden dat hiermee ook Langeveld bedoeld werd, aangezien andere afnemers precies benoemd werden, zoals Radio Kootwijk of de Technische Hoogeschool Delft.

34 Kahn, interview, 2.

35 SIGINT: afluisterberichten van de kabel of uit de ether.

dem bevorstehenden Waffenstillstand mit Italië die Rede ist. Churchill: 'Wir wünschen nicht, daß von uns Waffenstillstandsbedingungen vorgeschlagen werden, bevor wir nicht endgültig darum gebeten werden'. – Roosevelt: 'Das ist richtig'. – Churchill: 'Wir können auch ruhig 1 oder 2 Tage warten'. – Roosevelt: 'Das ist richtig'.³⁶

Het was dermate groot nieuws dat Thost het vermoedelijk meteen doorstuurde naar het hoofdkwartier van Hitler, maar het kan ook direct daar zijn afgeleverd. Om 11 uur 's ochtends kreeg Hitler het aangereikt van zijn Chef Operaties van het opperbevel van de Duitse strijdkrachten generaal Alfred Jodl.³⁷ De Wehrmacht legde het bericht direct vast in het oorlogsjournaal. Eind juli 1943 gonsde het in het Middellandsezegebied van de geruchten dat een wapenstilstand op handen zou zijn, maar de Italiaanse regering had nog geen formeel verzoek gedaan.³⁸

Wel ondernam Hitler, die al langer zorgen had over de loyaliteit van Italië, direct actie. Een plan onder de naam Fall Achse was naar aanleiding van de val van Mussolini op 25 juli 1943 nieuw leven ingeblazen. Doel was onder meer de ontwapening van de Italiaanse strijdkrachten en zekerstelling van de vluchtroutes naar Duitsland over de weg en over het spoor. Hitler vertrouwde zijn Generalfeldmarschall Albert Kesselring niet en benoemde met Erwin Rommel nog een maarschalk voor het noorden van Italië. Hitler zei dat aanvankelijk niet tegen Kesselring, omdat die te veel op de hand van de Italianen was.

Op 23 augustus 1943 had Kesselring een ontmoeting met Hitler en zijn plaatsvervanger Hermann Göring, waarbij Hitler zei onweerlegbaar bewijs te hebben dat de Italianen zouden overlopen. Hij gaf het bewijs niet aan Kesselring. Voor Kesselring was dit een keerpunt: hij kon de Italianen niet langer vertrouwen.³⁹ Het is niet onaannemelijk dat het hier om het transcript van Vetterlein ging. In de 1500 pagina's van het KTB/OKW over 1943 is het transcript de eerste vindplaats van de Duitse ontdekking dat de Italianen ook echt zouden overlopen. Het transcript van Vetterlein zal Hitler een zet in die richting hebben gegeven. Maar heeft Hitler echt

zijn voordeel gedaan met deze SIGINT, ook al was die prematuur? Het antwoord hierop is nee.⁴⁰ Hitler was wispelturig, halfhartig en paranoïde. Kesselring wist geheel op eigen kracht de invasie van de geallieerden tot stilstand te brengen door over de volle breedte van Italië bijna onneembare linies op te werpen en de Amerikaanse troepen van luitenant-generaal Mark Clark werden in de eerste dagen van de landing bij Salerno bijna terug in zee gedrongen.⁴¹ Kesselring zelf meende dat, als hij het allemaal geweten had, hij met de kracht van de drie Duitse krijgsmachtdelen de geallieerden de toegang tot Italië had kunnen ontzeggen.⁴² Daarom is het oordeel van Kahn over deze gebeurtenis niet helemaal terecht: 'The (German) suspicions were false, the intercept hardened Germany's three day old decision to get troops into Italy as quickly as they could and deny the Allies advantages from Italy's flip-flop (...) these results were at best marginal and corroboratory (...) the top-level Allied telephone conversations produced no great results'.⁴³ Wellicht liet Kahn zich beïnvloeden door Vetterlein, die deed voorkomen alsof het allemaal weinig had voorgesteld: 'I had no feeling whether it may (be) important or not (...) In one FDR-WC talk it (was) possible to conclude that allies planned to land in (the) middle of Italy. So OKW could rearrange our troops so fewer troops would be captured.

36 Percy Schramm (red.), *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1943*, Teilband 2 (Bonn, Bernard & Graefe, 1996) 854. Verder KTB/OKW.

37 Ladislav Farago, *The Game of Foxes The untold story of German espionage in the United States and Great Britain during World War II* (New York, David McKay Company, 1971) 686-687.

38 Kenneth Strong, *Intelligence at the Top. The Recollections of an Intelligence Officer* (New York, Doubleday & Company, 1969) 138-155. Strong was een van de onderhandelaren en ooggetuige.

39 Albert Kesselring, *The Memoirs of Field-Marshal Kesselring* (Novato, Presidio Press, 1988) 171. Dit is een omstreden en apologetische autobiografie van de maarschalk, die ook leiding gaf aan het bombardement op Rotterdam, in Italië ter dood veroordeeld werd en later gratie kreeg. Zijn militaire tegenstander bij Salerno, generaal Lucian Truscott, zei later: 'Such apologetics do not negate Kesselring's war reporting which gives this book its basic value', Hanson W. Baldwin, 'A Fighting General Speaks Out', *The New York Times*, 18 april 1954.

40 Gellermann, ...und lauschten für Hitler, 170.

41 Ralph Mavrogordato, 'Hitler's Decision on the Defense of Italy, in: Kent Roberts Greenfield (red.), *Command Decisions*. Center of Military History, United States Army (Washington D.C., Government Printing Office, 1987) 306.

42 Kesselring, *The Memoirs of Field-Marshal Kesselring*, 171-184.

43 Kahn, *Hitler's Spies*, 167.

Date of talk unknown. Our minister was happy because this many (of) our soldiers were saved from capture'.⁴⁴

Behalve het transcript van 29 juli 1943 is er nog een ander onderschept telefoongesprek opgenomen in het KTB/OKW van 1943, dat tot op heden onopgemerkt is gebleven: 'Die Italiener verrieten, wie sich aus entzifferten⁴⁵ amerikanischen Funksprüchen ergibt, die deutschen Minensperren und minenfreien Wege in der Bucht von Salerno an die Angloamerikaner, und zwar schon vor dem 5.9. also offensichtlich im Zusammenhang mit den Verhandlungen in Syrakus vom 31.8 bis 3.9., die zum Waffenstillstand führten. (...) Die Anglo-Amerikaner stellten nachher beim Minensuchen fest, daß die Italiener ihre und ihrer Bundesgenossen Sicherung tatsächlich genau verraten hatten'.⁴⁶

Dit bericht kwam hoogstwaarschijnlijk van Forschungsstelle Langeveld, want er was toen nog geen versleutelde radiocommunicatie anders dan de A3.⁴⁷ Ging het gesprek tussen Churchill en Roosevelt nog over een toekomstige of hypothetische mogelijkheid, nu wisten de Duitsers zeker dat de Italianen ze daadwerkelijk verraden hadden. De Italianen hadden precies aangegeven waar de landing zou plaatsvinden en waar de Duitsers mijnen hadden geplaatst.

Dit zou kunnen betekenen dat Kesselring, die als een van de laatsten overstag ging, al ruim voor de invasie op 8 september 1943 op de hoogte was van de precieze landingsplaats van generaal Clark en zijn Fifth Army. Het zou kunnen verklaren hoe het mogelijk was dat Kesselring Clark en zijn troepen direct achter het strand opwachtte. In de periode tussen de ommekeer van 23 augustus toen Kesselring Hitler sprak en de aankomst van Amerikaanse schepen voor de Italiaanse kust had Kesselring nog voldoende tijd om een enorme verdediging te organiseren.⁴⁸ Het vergt weinig verbeeldingskracht voor te stellen wat er had kunnen gebeuren als Hitler Kesselring meteen op 29 juli 1943 in vertrouwen had genomen en hem ook alle vuurkracht had toegezegd. Dan hadden de geallieerden zich veel grotere inspanningen moeten getroosten om Italië te veroveren. Of de Italianen dan waren overgelopen is nog maar de vraag, want ze wilden bovenal de Duitsers uit hun land verdrijven en aarzelden om hun overgave aan te kondigen, zelfs nadat de Commander-in-Chief Allied Force Headquarters, generaal Dwight Eisenhower, dat al had gedaan.⁴⁹

Daarmee kreeg een ogenschijnlijk klein en onbetekenend transcript van Vetterlein een hoofdrol in de bijdrage van Forschungsstelle Langeveld aan de oorlogsmachine van de Duitsers. De betekenis hiervan kan zonder de geallieerde militair-strategische context in 1943 makkelijk worden onderschat. Er bestond tussen de geallieerden grote onenigheid over een mogelijke invasie in Italië. Tijdens de geallieerde Trident Conference van mei-juni 1943 in Washington waarschuwde Marshall dat een landing in Italië de oorlog in Europa zou verlengen en tot vertraging zou leiden bij het verslaan van Japan. Marshalls Britse evenknie Alan Brooke meende dat de invasie in Frankrijk wel tot 1945 of 1946 uitgesteld kon worden; voor Marshall was dit totaal onacceptabel.⁵⁰

De uitkomst van de Trident Conference was evenwel de belofte aan Marshall dat hij zeven divisies terug zou krijgen die voor Normandië waren bestemd, inclusief tanklandingsschepen (LST's), die essentieel waren om troepen en materieel aan land te krijgen.⁵¹ Het liep zoals

44 Kahn, interview, 3.

45 Dit moet de A3-verbinding zijn die Vetterlein onderschepte; er was toen nog geen andere geallieerde versleutelde radiotelefooncommunicatie. Archive NSA, TICOM, Report 8, Chapter 8, 1946.

46 KTB/OKW, 8.9.1943, 1079.

47 Archive NSA, TICOM, Report 8, chapter 8, 1946. In de beginfase van Forschungsstelle Langeveld was de ontwikkelafdeling van het Duitse leger, Heereswaffenamt 7 IV, betrokken geweest en had advies van Koomans gekregen. Het Amt beweerde later ook een apparaat werkend te hebben, maar dat is onbewezen.

48 Amerikanen hebben hierover met Washington gebeld via de A3-verbinding. Dat kan niet anders gebeurd zijn dan vanuit Londen, nadat bijvoorbeeld Clark via de SIGABA een versleuteld bericht daarheen verstuurd had. Op een andere trans-Atlantische telefoonlijn had Vetterlein ze ook niet kunnen afluisteren omdat zijn station zich in Nederland in Valkenswaard bevond.

49 Strong, *Intelligence at the Top*, 162.

50 Trident Conference, 13 May 1943, Papers and Minutes of Meetings, Office US Secretary, 1943, 327.

51 'A case can be made that LSTs were the most important ships of the Second World War', schreef marinehistoricus Craig Symonds in zijn boek *Neptune. The Allied Invasion of Europe and the D-Day Landings* (New York, Oxford University Press, 2014). Zie ook: A. Roberts, *Masters and Commanders. The Military Geniuses who Led the West to Victory in World War II* (Londen, Penguin, 2009) 361.

Marshall had voorspeld. Operatie Avalanche, de landing op de Italiaanse kust bij Salerno in september 1943, nam door de onverwacht sterke weerstand van de Duitsers onder leiding van Kesselring uiteindelijk veel te veel tijd, manschappen en materieel in beslag. Sovjetleider Stalin was eerst als datum voor de opening van het tweede, westelijke front, 1 mei beloofd, maar door de vertraagde levering van LST's en ongunstige weersomstandigheden verschoof de datum uiteindelijk naar 6 juni 1944.⁵²

1943 was het laatste jaar dat Vetterlein nog met SIGINT kon komen die het oorlogsverloop kon beïnvloeden. Dat kwam doordat de Amerikanen met een doorbraak kwamen: de SIGSALY, de eerste digitale telefooncentrale en daarvoor ontworpen niet te kraken versleuteling.⁵³

FOTO IMPERIAL WAR MUSEUMS

De SIGSALY met niet te kraken versleuteling: na de ingebruikname door de geallieerden in 1943 kon Vetterlein niet meer met beslissende SIGINT komen

Einde van Forschungsstelle Langeveld

Het duurde nog even voordat Churchill bereid was te stoppen met zijn geliefde avondgesprekken met Roosevelt, vaak met sigaar en sterke drank.⁵⁴ Maar toen D-Day naderde werd de A3 uit gebruik genomen en raakte Vetterlein *out of business*. Zo was het met Forschungsstelle Langeveld gedaan. In de herfst van 1944 werd het hele station nogmaals tot de laatste schroef ingepakt en met 28 trucks op transport gezet naar Kelheim, ten noorden van München. Er ging een enorme voedselvoorraad mee, een complete keuken en bedden. In Kelheim bevond zich een school van de paramilitaire beveiliging van de Reichspost, de Postschutz. De oorspronkelijke bewoners werden eruit gezet en de Duitse technici probeerden het station weer operationeel te krijgen, overigens zonder succes.⁵⁵

De tapes met alle opnames werden in alle haast achtergelaten en zijn later door de Duitsers vernietigd. In het interview met Kahn vertelde Vetterlein niet waar dat is gebeurd, maar vermoedelijk is dat in Valkenswaard geweest. Het is onbekend bij wie de tapes zijn achtergelaten. Er zijn nagenoeg geen transcripties bewaard gebleven.⁵⁶ Eenmaal gevestigd in Kelheim was er niet veel meer te doen. Wel kreeg Vetterlein op 10 januari 1945 nog zijn

bevordering tot reserve SS-Sturmbannführer, gepubliceerd in het *SS-Personalveränderungsblatt* van 30 januari 1945.⁵⁷ Vermoedelijk werd hij honorair-reserveofficier.

In de laatste dagen van de oorlog verliet Vetterlein Kelheim en vestigde zich met zijn installaties en zijn team in Hilgertshausen ten noorden van München. Daar werd een voor die tijd revolutionaire coax breedbandkabel aangelegd en moest zijn team wetenschappelijke ondersteuning voor het versterkstation leveren, aldus Vetterlein bij zijn ondervraging door de

- 52 Andrew Roberts, *The Storm of War. A New History of the Second World War* (Londen, Penguin, 2009) 383.
- 53 *The Start of the Digital Revolution: SIGSALY, Secure Digital Voice Communications in World War II*, NSA 2016. Na de oorlog bleek dat de Duitsers er nooit in waren geslaagd de code te kraken. Een van de grondleggers was Claude Shannon, die het *one-time password* bedacht. Dit hield in dat er voor elke 12 minuten bellen 12 minuten aan ruis doorheen werd gemengd. Deze ruis werd voor twee bellers in duplo op langspeelplaten gezet en ultra-beveiligd onder meer naar de kelder van een warehouse in Londen getransporteerd, zodat Londen en Washington niet meer konden worden afgeluisterd.
- 54 Hoewel de censuur klaar zat om de verbinding te verbreken lukte dat niet altijd, gezien het incident op 29 juli 1943. Zie: Ruth Ive, *The Woman Who Censored Churchill*, (Cheltenham, The History Press, 2021).
- 55 Rudibert Ettelt, *Geschichte der Stadt Kelheim* (Kelheim, Stadt Kelheim, 2005), email en gesprek met stadsarchivaris d.d. 3.3.2022. Kahn, interview, 5.
- 56 Kahn, interview, 7.
- 57 Scan opgehaald op 20 augustus 2023 van: <https://www.dws-xip.com/reich/biografie/numerC.html>.

Amerikanen, die al binnen een week na de verhuizing Hilgertshausen innamen. Vetterlein probeerde de indruk te wekken dat hij alleen maar met innovatie en wetenschap bezig was geweest.⁵⁸

Inmiddels had Marshall direct na de invasie in Normandië samen met de Britten een ultra geheime operatie gestart met de opzettelijk vage benaming Target Intelligence Committee (TICOM). Het doel was alle encryptietechnologie en -specialisten in Duitsland zo snel mogelijk te pakken te krijgen, zowel om vast te stellen of de Duitsers de versleuteling van de geallieerden hadden kunnen kraken als om de Duitse oorlogsmachine zo snel mogelijk te ontregelen.⁵⁹ Daarbij speelde ook dat de geallieerden vooruitliepen op de situatie na de oorlog en zij het Sovjetleger, dat in een rap tempo het oosten van Duitsland in trok, voor wilden zijn.

Onderdeel van operatie TICOM was het traceren van het af luisterstation van Vetterlein.⁶⁰ Omdat Thost bij zijn ondervraging in 1945 Vetterleins naam noemde werd direct naar hem uitgekeken en toen hij werd gezien in aanwezigheid van hoge ambtenaren van de Reichspost werd hij meteen in *automatic arrest* geplaatst. Vetterlein zat daarna in voormalig concentratiekamp Lager Herzog, op het terrein van een munitiefabriek in Hessisch Lichtenau. Hier liep de grootste operatie aller tijden om meer dan duizend ton

aan documenten en 70 ton aan films en wetenschappelijke apparatuur van het nazi-rijk te indexeren, als onderdeel van de Monuments Men, een operatie onder leiding van Eisenhower.⁶¹ Op 17 augustus 1945 ondervroeg majoor J.T. Mullin, van TICOM en het Signal Corps, Vetterlein in het kamp.⁶² In het wat oppervlakkige verslag van de ondervraging stond dat de Duitsers de *scrambled radio circuits* tussen Engeland en de Verenigde Staten verstaanbaar hadden gemaakt en dat ze in april 1942 operationeel waren geworden vanuit Kelheim. Het bevatte daarmee twee onwaarheden, want in het najaar van 1941 waren ze al in staat Marshall te horen, en niet in Kelheim, maar in Nederland, aan de kust bij Noordwijk en later in Valkenswaard.

Een maand eerder was Koomans door een door generaal Johan Kruls aangestelde zuiveringscommissie van de Technische Hoogeschool van Delft ondervraagd in de Rode Prinsenkamer. De ondervraging duurde maar veertig minuten. Koomans bevestigde dat hij geen verzet had gepleegd en ook het verzet niet had geholpen. Hij ontkende dat hij pro-Duits was, terwijl daar veel bewijzen voor waren. Hij was alleen geen lid van de NSB geweest.⁶³

Uit brieven van collega-hoogleraren aan de commissie kwam naar voren dat Koomans onbetrouwbaar was en de Duitsers had geholpen. Aangezien Koomans al met pensioen was, had de PTT hem niet meer aan de tand gevoeld. Ook dat stoorde een hoogleraar. De commissie besprak niet met Koomans of hij de Duitsers had geholpen en het advies tot schorsing en uiteindelijk ontslag bevatte alleen beschuldigingen van antisemitisme, nationaal-socialistische denkbeelden en het verlies aan vertrouwen. Kort daarna kreeg Koomans een herseninfarct en stierf op 4 oktober 1945. Zijn rouwadvertentie noemde twee koninklijke onderscheidingen: Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw en Officier in de Orde van Oranje-Nassau. Zijn naam prijkt op de eregalerij van de Vereniging van Elektrotechniek van de TU Delft, met als tekst: 'Zijn persoonlijke voorkeur heeft hem echter nimmer anderen schade doen lijden'.⁶⁴

58 Volgens brieven en tijdslijnen van Vetterlein, zie: *Personalbogen Kurt Vetterlein*, 907-2063-154, BundesArchiv Koblenz.

59 De samenvatting is gepubliceerd in 9 delen, beschikbaar op de site van de NSA. Deze documenten zijn heel lang geheim gehouden: *European Axis Signal Intelligence in World War II as revealed by "TICOM" investigations and other prisoner of war interrogations and captured material, principally German*, verder TICOM.

60 Brief van Marshall aan Eisenhower met annex, 7 augustus 1944, *Army Security Agency*, TICOM Volume 8, 1 mei 1946, 55-56.

61 Dit werd gedaan onder leiding van Lester Born. Zie: Lester Born, *The American Archivist*, Vol. 13, No. 3 (Jul., 1950) 237-258.

62 TICOM I-88, 11 september 1945.

63 Nationaal Archief, tot 2030 gesloten TU Delft Archief van prof. dr. Klaas Koomans, *Stukken betreffende de zuivering van personeel*, 493-497. Toegang verkregen door College van Bestuur, TU Delft.

64 Zie website eregalerij. Knap is ook ronduit apologetisch over Koomans, die hij in zijn boek beschrijft als 'een uitstekend docent, een vaderlijke figuur (86). 'Hij was geen fascist, geen nationaal-socialist, geen anti-semiet – hij werd eerder gezien als een dagdromer' (318).

Het formulier van de zuiveringscommissie dat Koomans invulde over zijn oorlogsverleden bevatte de vraag of hij 'opzettelijk of door nalatigheid had meegewerkt aan de versterking van het Duitse oorlogspotentieel'. Het antwoord had 'ja' moeten zijn, maar Koomans vulde 'nee' in, wat neerkwam op valsheid in geschrifte. Hij persoonlijk en zijn laboratorium hadden een cruciale rol vervuld voor Forschungsstelle Langeveld als SIGINT-leverancier aan Hitler en Himmler. Bij de PTT was Koomans er nog mee weggekomen en de wetenschappelijke commissie had er geen belangstelling voor, wellicht omdat hij 'slechts' deeltijdhoogleraar was. Koomans' oorlogsverleden raakte zo in de vergetelheid.

Vetterlein ontkende lid te geweest te zijn van de SS en beweerde dat hij vooral wetenschappelijk bezig geweest was. Hij wilde graag terug in een vergelijkbare functie bij het Duitse postbedrijf. Hij klaagde dat hij ten onrechte opgesloten was in Lager Herzog. Er was zelfs een brief van een hoge Duitse bestuurder waarin werd ontkend dat Vetterlein lid geweest was van de SS. Uiteindelijk kwam Vetterlein op 19 juli 1946 vrij. Ondanks het stempel *non-employment mandatory* (niet in dienst nemen) dat een scherpe Amerikaanse contraspionage-officier de SS-er gaf, lukte het Vetterlein toch om weer bij zijn oude werkgever aan de slag te gaan. In 1967 werd hij nog een keer opgeschrikt door een verzoek van David Kahn om hem te interviewen. Kahn nam de samenvatting van het interview op in twee van zijn klassieke werken: *The Codebreakers* en *Hitler's Spies*. Volgens Kahn stelde het allemaal niet veel voor en Vetterlein en zijn afluisterstation werden een voetnoot in de geschiedenis.⁶⁵

Uit zijn uitgebreide medisch dossier bleek dat Vetterlein direct na zijn vrijlating kampte met ernstige maagbloedingen.⁶⁶ Kahn besloot het interview met de zin: 'A problem that tormented Vetterlein was knowing if he did his work well, he would probably be prolonging the war'.⁶⁷ Het is aannemelijker dat Vetterlein bang was dat hij bij leven ontmaskerd zou worden als SS-Sturmbannführer, wetend dat dat volgens de processen van Neurenberg strafvervolging inhield. Vetterlein wilde herinnerd worden als

FOTO AUTEUR

Kurt Vetterlein in 1947: de voormalige SS-er wist dat hem een strafproces dreigde als zijn verleden bekend zou worden

een onschuldige wetenschapper die het als hoofddirecteur ver had geschopt bij zijn oude werkgever. Hij moet geweten hebben wat nieuwe SIGINT-technologie kon doen voor de oorlogsmachine. Hij wilde alleen niet dat bekend zou worden dat hij Hitler en Himmler rechtstreeks bediende met zijn afluister rapporten.

De geschiedenis van Forschungsstelle Langeveld is niet 'at best marginal', zoals Kahn oordeelde, en de invloed van Vetterlein en Koomans ook niet. Er is geen schot gelost, maar Vetterlein wilde de geallieerden grote schade berokkenen met de hulp van Koomans. Ze zijn daar deels ook in geslaagd. De invasie van Italië had kunnen mislukken met alle gevolgen van dien voor het verloop van de oorlog in West-Europa. ■

65 David Kahn, *The Codebreakers. The Comprehensive History of Secret Communication from Ancient Times to the Internet* (New York, Scribner, 1996).

66 *Personalbogen Kurt Vetterlein*, 907 2063 154, BundesArchiv Koblenz.

67 Kahn, interview, 12.

‘Optimaliseren van het belangrijkste wapensysteem: de mens’

Interview met kolonel Ted Meeuwsen, commandant-CML

Leonie Boskeljon-Horst, Freek Groen, en Maarten Katsman

Wat draagt het Centrum voor Mens & Luchtvaart (CML) bij aan de gevechtskracht van Defensie? Commandant kolonel drs. Ted Meeuwsen vertelt in gesprek met de *Militaire Spectator* over het CML, dat veel meer is dan het ‘CBR van de luchtmacht’. Het instituut is een internationaal erkend en gewaardeerd expertise- en onderzoekscentrum. Met wetenschappelijk onderzoek en praktische oplossingen ondersteunt het CML de krijgsmacht van Nederland en van bondgenoten. Zo kan het CML veel sneller dan via de gebruikelijke industriekanalen de helmen van Nederlandse F-35-vliegers en die uit partnerlanden verbeteren. Uiteindelijk staat alles wat het CML doet in het teken van ‘optimaliseren van de menselijke prestatie van militairen’, met steeds meer aandacht voor vrouwen. Die aandacht was ver onder de maat, waardoor vrouwen niet de gelegenheid krijgen optimaal te presteren. Naast de intrinsieke waarde van een inclusieve organisatie is aandacht voor diversiteit nodig om de effectiviteit van de krijgsmacht als geheel te verbeteren.

Kolonel drs. Ted Meeuwsen, met een achtergrond in fysiologie, biochemie en prestatiepsychologie, heeft sinds enkele maanden de leiding over het CML, na jaren bij dit onderzoekscentrum te hebben gewerkt in verschillende functies. ‘Hier hebben altijd goede wetenschappers gewerkt’, vertelt Meeuwsen, ‘zoals Jacob “Janus” Jongbloed, hoogleraar fysiologie, de grondlegger van de moderne sportgeneeskunde en uitvinder van de hart-longmachine,¹ en astronaut André Kuipers.’

Feitelijk bestaat het CML al sinds 1917, in de loop der tijd heeft het verschillende organisatievormen en namen gehad. Tijdens die lange historie heeft het instituut internationaal een uitstekende reputatie opgebouwd.

Wetenschap aan de basis

Hoewel het CML van oorsprong in hoge mate wetenschappelijk van aard was, verloor het instituut dat fundament enigszins door de ‘militarisering’ en de bijbehorende cultuuromslag. ‘Binnen de krijgsmacht was men lange tijd totaal niet klaar voor de wetenschap’, legt

¹ A. von Lünen, ‘Jacob Jongbloed (1895–1974): a Dutch pioneer of aviation medicine’, *Aviation, Space, and Environmental Medicine* 82 (2011) (6) 654–7.

Kolonel Ted Meeuwsen, commandant-CML

FOTO CML

Meeuwsen uit. 'Het CML had vooral de naam van uitvoeringsorganisatie, voor trainingen, selecties en de bekende keuringen.' Dit is dus het beeld van het CML als 'CBR van de luchtmacht'. 'Maar inmiddels is de wetenschap terug in de militaire wereld, met de Faculteit Militaire Wetenschappen in Breda, de mogelijkheid voor inhoudelijke verdieping binnen een vakgebied en promotietrajecten.' Het is wellicht ook een logisch gevolg van het besef dat de mens een centrale positie inneemt in militaire operaties. 'De mens kan ook een zwakke schakel zijn. Mogelijke oplossingen moet je kunnen onderbouwen met kennis en onderzoek, met data, met wetenschap dus.'

Binnen het CML is de terugkeer van het wetenschappelijke fundament merkbaar. Een van de dingen die kolonel Meeuwsen als leidinggevende merkt is dat zijn personeel in hoge mate gedreven wordt en gemotiveerd blijft door het wetenschappelijke karakter van het werk. 'Verdiepen van kennis en het projectmatig werken is een belangrijke drijfveer voor onze medewerkers. Het is ook een reden dat mensen langdurig bij dit kenniscentrum willen blijven. We kunnen daar nog meer op inspelen, bijvoorbeeld door ruimte te bieden aan nog meer specifieke vakinhoudelijke verdieping, uitdagende samenwerkingsvormen en promotieonderzoek.'

‘In de lucht- en ruimtevaart wordt nauwelijks onderzoek verricht op basis van vrouwelijke onderzoekspopulaties, dat is toch ridicuul?’

Aandacht voor het binden van personeel komt op verschillende manieren terug. ‘Binnen het CML bestaat nu een door mij opgerichte Jongbloed-raad’, vertelt Meeuwsen, verwijzend naar zowel Jacob Jongbloed als naar nieuwe medewerkers. ‘Mensen die hier net in dienst zijn, soms slechts enkele dagen, nemen deel aan die raad om ons van ongevraagd advies te voorzien over wat er beter kan binnen het instituut. Ze stellen ook vragen over ontwikkelingsmogelijkheden, mate van autonomie en andere arbeidswensen. Ook geven ze concrete tips over de zichtbaarheid van de maatschappelijke relevantie van ons werk en wat ze juist zelf nodig hebben aan informatie over de defensieorganisatie, en op welke manier.’

Formule-1 voor militaire vliegers

Binnen de eigen defensieorganisatie ontbreekt soms de erkenning, maar in het buitenland wordt het CML als autoriteit beschouwd. ‘We bedienen achttien landen met onze kennis en kunde’, aldus Meeuwsen. ‘We hebben ook schaars of soms uniek materiaal, zoals een centrifuge waar mensen aan hoge G-krachten blootgesteld kunnen worden. Daarvan zijn er

maar vijf toegankelijk wereldwijd, andere landen maken daarom dankbaar gebruik van onze faciliteiten en gekoppelde expertise van onze mensen. Het schept ook haast een verplichting langlopende onderzoeklijnen in te richten op dat gebied.’ De zichtbaarheid van de expertise binnen het CML kan nog wel verbeteren, vindt Meeuwsen: ‘we kunnen veel meer laten zien wat we doen, bijvoorbeeld door onze eigen medewerkers te laten posten op sociale media over hun bijdragen aan onderzoek, symposia en conferenties. Bovendien is het hebben van een eigen *dedicated* communicatie-medewerker met onderzoeksaffiniteit binnen een kenniscentrum erg belangrijk om de missie, visie en strategie te kunnen blijven bewaken in de media. Dat gaan we op korte termijn proberen in te richten.’

Het CML werkt met ‘ecosystemen’ waarbinnen samenwerking plaatsvindt met andere (internationale) kennisinstututen, het bedrijfsleven, startups en de industrie. Eén zo’n ecosysteem is het innovatieplatform Aeolus,² dat zich richt op ‘human performance’ onder extreme omstandigheden. Met human performance wordt bedoeld de prestaties van mensen in combinatie met hun omgeving, zoals materieel, uitrusting en terrein. Aeolus heeft specifiek aandacht voor de militaire lucht- en ruimtevaart en de operationele inzetbaarheid van de vliegers en andere ‘operators’.

‘Wetenschap en specialisten krijgen een steeds grotere rol als team om de vlieger heen’, voorziet Meeuwsen. ‘We hebben het dan over fysiologen, psychologen, diëtisten, sportinstructeurs, noem maar op, allemaal mensen die bijdragen aan de optimalisering van de individuele militaire operator. Je kunt het vergelijken met de professionalisering van de Formule-1. Daar is het team rond de coureur ook essentieel.’ Deze ontwikkeling wordt versterkt door het feit dat (vliegend) personeel in de toekomst misschien wel minder lang in dienst of op functie blijft. ‘Het team rond de operator is daardoor nog belangrijker. Professionele ondersteuning door dat team maakt het mogelijk operators steeds optimaal in te zetten, ook als die een kortere tijd op het wapenplatform actief zijn.’

2 Zie voor meer informatie over Aeolus: <https://aeolus-hpi.org/about/>.

Een centrifuge voor blootstelling aan hoge G-krachten

FOTO CML

Vanuit zijn rol als expertisecentrum draagt het CML ook bij aan andere onderdelen van Defensie. ‘Het Korps Commandotroepen wilde in 2007 operaties doen vanaf grote hoogte. Door het kenniseigenaarschap van het CML kwam het KCT daarom bij ons uit’, vertelt Meeuwsen. ‘We zijn nog steeds zeer nauw betrokken en ook fysiek ter plaatse bij deze specifieke inzetvorm. In plaats van achter een computer zitten of training te geven, staat CML-personeel op een ramp van een vliegtuig KCT’ers uit te laden boven een operatiegebied. Het is mooi om te zien hoe nauw de relatie kan zijn tussen kennis en operationele inzet.’

Boudica: het ‘vrouw-zijn’ binnen Defensie

In januari is een nieuw project gestart, wat ook een ‘ecosysteem’ moet worden, gericht op diversiteit. Kolonel Meeuwsen vertelt hier bevlogen over. Ook hier is het doel de menselijke prestatie te optimaliseren, en dan is het duidelijk dat er voor vrouwen binnen Defensie soms aanpassingen nodig zijn: ‘In de lucht- en ruimtevaart wordt nauwelijks onderzoek verricht op basis van vrouwelijke onderzoekspopulaties, dat is toch ridicuul? Data op basis van mannelijke onderzoekspopulaties worden

één op één gebruikt voor vrouwen, dat is vreemd. En waarom hebben we geen goede uitrusting voor vrouwen? Ondersteund met wetenschappelijke data zijn er heel makkelijk oplossingen te bedenken voor de soms knullige nadelen van generieke uitrusting, zoals een te grote rugzak.' Het nieuwe ecosysteem heet Boudica, als verwijzing naar de gelijknamige Keltische koningin die een opstand leidde tegen de Romeinen in het jaar 61.

Vooralsnog zijn er inleidende activiteiten bezig voor Boudica, zoals verkennende studies naar uitrusting en opleidingscurricula waarbij de behoeften voor vrouwen anders kunnen zijn dan voor mannen. Onderzoek en data op basis van vrouwelijke populaties zijn hierbij dus essentieel. 'Fysiek zware werkzaamheden, zoals overigens ook het vliegen, worden als zodanig geclassificeerd op basis van mannelijke data. Vrouwen vallen daardoor soms onnodig af. De

data en onderbouwing voor oplossingen zijn echt wel beschikbaar, wat ontbreekt is de wil om er gericht iets mee te doen.' Een ander voorbeeld is het dragen van een zware last. 'In principe is het vrouwelijk lichaam anatomisch beter gebouwd voor het dragen van zware lasten', legt Meeuwsen uit. 'Maar doordat rugzakken zijn gebaseerd op de mannelijke vorm wordt het voor vrouwen lastiger, en het kan zelfs tot blessures en blijvende fysieke schade leiden. Simpele aanpassingen als andere heupbanden en ruglengte van de rugzak kunnen al heel veel schelen.'

'Luitenant-generaal Elanor Boekholt-O'Sullivan heeft nog niet zo lang geleden symbolisch haar stropdas afgedaan om aandacht te vestigen op het dragen van mannenkleden en mannenmaten in een inclusieve organisatie', gaat Meeuwsen verder. 'In het internationale operationele domein is een voorbeeld hiervan het logge,

Het ecosysteem Aeolus heeft specifiek aandacht voor de militaire lucht- en ruimtevaart en de operationele inzetbaarheid van de vliegers en andere 'operators'

vrouwonvriendelijke scherfvest. Vanuit het CML is door een buitenlands partnerbedrijf versneld een prototype scherfvest ontwikkeld, rekening houdend met juist de vrouwelijke lichaamsdimensies en met mogelijk dezelfde mate van vereiste bescherming. Zeer innovatief, optimaal verstelbaar en veilig, een echte gamechanger! Het is belangrijk nu verder te testen met en door experts.'

Het Boudica-ecosysteem, waarbij ook het gerenommeerde King's College in Londen en (inter)nationale partners in de industrie zich aansluiten, moet leiden tot dit soort praktische verbeteringen voor vrouwelijke militairen. 'Ik ben van het "doen" en de snelheid. Ik wil binnen een half jaar bij een deelproject een resultaat hebben gehaald, bijvoorbeeld in de vorm van een tastbaar product,' zegt Meeuwsen. 'Langlopende onderzoeklijnen zijn zeker ook nodig, maar die beleggen we dan onder andere bij universiteiten of andere kennisinstellingen.' Overigens gaat diversiteit verder dan alleen de verschillen tussen vrouwen en mannen. Ook voor mensen met een andere etnische afkomst kan uitrusting gebaseerd op de Europese mannelijke fysieke eigenschappen problemen opleveren. 'Bij een willekeurige sportzaak kun je vrij goedkoop kleding en hulpmiddelen laten aanpassen aan je individuele behoefte, waarom zou dat binnen de krijgsmacht dan niet kunnen?', vraagt Meeuwsen zich retorisch af.

Kennismakelaar

'Fight tonight... Fight tomorrow... Fight together', aldus het credo van luitenant-generaal André Steur, de Commandant Luchtstrijdkrachten. Op welke manier draagt het CML bij aan dit motto? 'Wij werken voortdurend (*tonight & tomorrow*) volgens een oorlogsbedrijfsvoering, want zodra eenheden waar dan ook worden ingezet, gaan er CML-medewerkers mee zoals fysiologen, psychologen, artsen, verpleegkundigen en vliegerveiligheidsuitrusting-specialisten. Wij zijn dus constant mensen kwijt aan uitzendingen, dezelfde mensen die hier wetenschappelijk onderzoek doen of ander regulier CML-werk. Verder zorgen wij ervoor dat vanuit het CML ook

Het Boudica-ecosysteem moet leiden tot praktische verbeteringen voor vrouwelijke militairen

de CLSK-inzet bestendig kan worden, door specifiek te verdiepen in kennis en slimme samenwerkingsverbanden te creëren '

Het *together*-gedeelte is dan ook haast vanzelfsprekend. 'Samenwerking gaat voor ons verder dan alleen binnen de defensieorganisatie', zegt Meeuwsen. 'Andere krijgsmachten kloppen bij ons aan, en we werken met industrie, bedrijven, startups en kenniscentra in binnen- en buitenland. Als we niet zelf de kennis in huis hebben, weten we op zijn minst waar we die vandaan kunnen halen. In die zin zijn we ook een soort kennismakelaar.' Meeuwsen wil dit vooral projectmatig aan kunnen pakken, waarbij het CML kan 'zwellen en krimpen.' 'Binnen korte tijd hebben we een omgeving laten bouwen voor hypoxie-training voor de F-35. Dat was een container met een simulator, gemaakt door extern personeel met open-sourcedata. Na afloop van zo'n project houden wij het product, terwijl de makers weer elders gaan werken. De uitgangspositie is dat we er zelf slimmer van

Het CML kan het 'geweten' spelen van de andere onderdelen binnen de luchtstrijdkrachten

worden, en/of dat we een concreet product in handen krijgen. Een mooi voorbeeld is de F-35 anti-G-broek, bedacht door het CML, gebouwd door de industrie en toegepast binnen het wereldwijde F-35-programma en andere vliegende platformen.'

In de praktijk leidt samenwerking tot nuttige oplossingen. Wetenschap, kennis en onderzoeksdata spelen hierbij een grote rol. Meeuwse noemt het voorbeeld van rug- en nekklachten waar F-35-vliegers (internationaal) mee bleken te kampen. 'Uit de gegevens bleek dat langdurige vluchten tot klachten kunnen leiden, met als oorzaak de zitpositie van de vlieger. Een vrij makkelijke aanpassing aan het ops-vest en de stoel zou dit verhelpen, maar dit bleek moeizaam te realiseren via de officiële weg. Wij hebben goede contacten bij de schietstoel-fabrikant, waarmee we samen binnen twee maanden met een effectieve alternatieve oplossing konden komen. Belangrijk gegeven was dat de eindgebruikers (vliegers) nauw betrokken waren bij de reële operationele oplossing. Ons contact met de industrie, gecombineerd met goede informatie en de aanwezige kennis en kunde leidt snel tot directe verbeteringen voor militairen.'

CML als geweten

Met een relatief laag budget weet het CML in hoge mate innoverende activiteiten te ontplooiën. Samenwerking is daarbij het sleutelwoord, en Defensie zou daar volgens Meeuwse

FOTO CML

best wat meer van kunnen profiteren. 'Dat heeft niet zozeer te maken met geld verdienen, maar met samen met bondgenoten ten strijde kunnen trekken. Als de Noren ons betalen voor gebruik van de Pilot Readiness Facility,³ en wij betalen hen voor trainingen in Noorwegen, waarom zou je dat dan niet tegen elkaar wegstrepen?' Als je op die manier nieuwe militaire samenwerking aangaat, ook met Aziatische partners als Japan en Zuid-Korea, levert de expertise van het CML

3 De Pilot Readiness Facility is opgezet in nauwe samenwerking met Collins Aerospace, de fabrikant van de F-35-helm. Hier wordt de helm precies pasgemaakt en gekalibreerd op het hoofd van de vlieger. Het is de enige plaats buiten de VS waar dit kan.

De F-35-simulator voor hypoxie-training. 'De uitgangspositie is dat we er zelf slimmer van worden, en/of dat we een concreet product in handen krijgen'

voor Nederland concrete militaire resultaten op, zo zegt Meeuwssen.

Kijkend naar de komende jaren hoopt Meeuwssen het instituut neer te zetten als 'satelliet die inzetbaar is voor alle vier de *Commands* van de luchtmacht.' Als domeineigenaar binnen zijn expertise zou het CML het 'geweten' kunnen spelen van de andere onderdelen binnen de luchtstrijdkrachten. 'Ik wil het mens-domein

blijven bewaken, en daarnaast het CML het gezicht geven dat de medewerkers verdienen.'

Tot slot heeft kolonel Meeuwssen een vraag voor luitenant-generaal Elanor Boekholt-O'Sullivan, die binnenkort aan het woord komt in de *Militaire Spectator*: 'U bent verkozen tot Topvrouw van het Jaar. Hoe gaat u dat laten terugkomen binnen Defensie, wat is uw ultieme doel voor vrouwelijke collega's?' ■

Zelensky, ga werven aan de Spaanse Costa's!

Frans Matser

Twee jaar geleden schreef ik in een column dat het best zorgwekkend was dat – volgens een enquête – een grote meerderheid van de mensen in Nederland niet bereid is te vechten voor de vrijheid van het land.¹ Dat vechten is, zo betoogde ik toen, uitbesteed aan beroepsmilitairen die wel bereid zijn risico te lopen en (tegen betaling) hun leven in de waagschaal te stellen. Dat er ooit gevochten moet worden voor het behoud van onze democratische vrijheid is natuurlijk niet te hopen, maar in het huidige tijdsgewricht ook niet helemaal uit te sluiten. Het merendeel van de Nederlanders wil daar echter liefst zo weinig mogelijk mee te maken hebben. Ze vinden dat ‘anderen’ (lees: die beroepsmilitairen) de kastanjes maar uit het vuur moeten halen. Dat is niet verwonderlijk in een land waar de achtereenvolgende regeringen al 30 jaar van mening zijn dat de Amerikanen Nederland wel zullen beschermen, dus dat geld daarvoor uittrekken totaal overbodig is. Dat geven ze liever uit aan de alsmaar uitdijende welvaartsstaat, die sommigen juist zien als een van de voornaamste oorzaken van de lage bereidheid om ontberingen en gevaar te ondergaan. Op zich een interessante paradox.

Nu is het scenario dat de Russen over een paar maanden Nederland binnenstormen niet heel waarschijnlijk. Op hun weg richting grenspost Denekamp komen die eerst nog de Polen en daarna de Duitsers tegen, dus we mogen aannemen

dat ze dan wel enigszins gesleten zullen zijn. Mochten de Russen desondanks wel tot onze grens doordringen dan zou de Nederlandse krijgsmacht hen overigens geen strobreed in de weg kunnen leggen. Met onze drie gevechtsbrigades kunnen we nog geen 20 procent van de Nederlandse grens verdedigen – laat staan het achterland – en de logistiek en gevechtsondersteuning zouden al na enkele dagen niet meer in staat zijn de boel adequaat te ondersteunen. Daarnaast is de Nederlandse infrastructuur zo kwetsbaar dat het hele land na enkele cyber- en luchtaanvallen in totale wanorde en paniek zou capituleren. Onze oosterburen zouden zeggen: ‘Nicht kriegstüchtig’!

Op zichzelf is het niet verwonderlijk dat de Nederlandse krijgsmacht zich niet kan meten met het leger van Rusland. Juist daarom is immers 75 jaar geleden de NAVO opgericht. Samen staan we sterk. Maar als je al 30 jaar je contributie niet betaalt is samen sterk staan vooral een met de mond beleden concept en met mooie woorden kun je geen raketten uit de lucht schieten. Inmiddels dringt in de meeste Europese landen het besef door hoe kwetsbaar onze puissant rijke welvaartsstaten zijn. Dat leidt hier en daar tot een nieuwe defensiekoers, maar het op sterkte brengen van de Europese legers zal nog vele jaren duren.

Tot dat moment moeten we hopen dat de Amerikanen zich in tegenstelling tot de meeste Europeanen wel aan hun NAVO-afspraken zullen houden. Maar juist die hoop neemt met de dag af naarmate de kans toeneemt dat Donald

1 Frans Matser, 'Gevechtskracht?', *Militaire Spectator* 191 (2022) (6) 360-361.

2 Trump zei op 10 februari 2024 tijdens een verkiezingsbijeenkomst dat NAVO-landen die niet aan de 2-procentnorm voldoen, door de VS niet langer militair geholpen zullen worden bij een conflict.

Trump in november de presidentsverkiezingen wint.² Het land met het grootste leger in Europa maakt dan gewoon de dienst uit en dat is Rusland. Het is niet waarschijnlijk dat de Russen binnenkort voor de poorten van Amersfoort zullen verschijnen, maar er zijn andere Europese landen die minder gerust kunnen zijn. Met name de Baltische staten kunnen, net als Nederland, een Russische aanval niet langer dan enkele dagen weerstaan. Het wrange is dat de inwoners van de Baltische staten al jaren wel bereid zijn te vechten en hun regeringen 2 procent of meer van het bnp aan defensie willen uitgeven. Stel dat een van die landen wordt aangevallen, sturen we dan duizenden Nederlandse soldaten die kant uit om te gaan vechten? Ik denk het niet en de vraag is of de Russische leider Vladimir Poetin dat inmiddels ook niet denkt. De Nederlandse regering zal bij zo'n aanval boze brieven sturen en de export van kaas en eieren naar Rusland tijdelijk opschorten, maar vechten...

Terug naar mijn paradox. Een volk dat veel militaire experts ons als voorbeeld van mentale weerbaarheid voorhouden zijn de Oekraïners. Daar is op zich niets tegenin te brengen. Honderdduizenden Oekraïense mannen en vrouwen vechten op dit moment aan het front. Tienduizenden hebben in de afgelopen twee jaar een heel hoge prijs betaald. Het is bovendien geenszins zeker dat dit goed afloopt. Op dit moment wordt er daarom in Oekraïne naarstig gezocht naar steeds meer weerbare mannen en vrouwen om de strijd voort te zetten, want er 'ontbreken' een paar miljoen Oekraïners op wie de regering graag een beroep wil doen. President Zelensky wil daarom de werving verbeteren en ik heb een verrassende tip voor hem: ik raad hem aan te gaan werven aan de Spaanse Costa's!

Ik ben de laatste twee jaar zo'n zes maanden in Spanje geweest en heb tal van plaatsen langs de Spaanse Costa's bezocht. Tussen al die plaatsen is één overeenkomst: waren het tot drie jaar terug vooral Nederlandse, Duitse en Engelse toeristen die het straatbeeld bepaalden, tegenwoordig barst het er van de Oekraïners, vooral mannen tussen de 30 en 45 jaar met grote luxe auto's. Overigens zijn hier niet alleen gevluchte

Mijn stelling: naarmate de welvaart toeneemt, neemt de mentale weerbaarheid af

Oekraïners, maar ook gevluchte Russen te vinden. Op 13 februari werd voor mijn deur aan de Spaanse Costa Blanca de Russische deserteur en helikopterpiloot Maksim Koezminov geliquideerd. Moskou ontkent elke betrokkenheid.

Tienduizenden Spaanse vakantieverblijven zijn langdurig verhuurd aan welvarende Oekraïners die geen trek hebben om de vrijheid van hun land met de wapens te verdedigen. De tientallen gespierde en afgetrainde Oekraïners, die lid zijn mijn sportschool hier aan de Costa Blanca, zien er namelijk niet uit alsof ze voor militaire dienst afgekeurd zijn vanwege fysieke beperkingen. Ze hebben gewoon geen zin om hun land te verdedigen en kunnen het zich veroorloven anderen de kastanjes uit het vuur te laten halen. Net als de meeste mensen in Nederland. Welvaart is natuurlijk geweldig, maar het doet kennelijk ook iets met de mentale weerbaarheid. Rijke Oekraïners lijken in dat opzicht kennelijk toch meer op Nederlanders dan je op het eerste gezicht zou denken.

Trouwens, het schijnt dat ook de welvarende Moskovieten aan de Russische kant van het front met een lampje moeten worden gezocht, maar daar in Rusland hebben ze nog altijd 100 miljoen arme sloebers tot hun beschikking om het vuile werk op te knappen. Het Oekraïneconflict lijkt de paradox van oorlog en welvaart te bevestigen. Daarom mijn stelling: naarmate de welvaart toeneemt, neemt de mentale weerbaarheid af. Hoe dat uiteindelijk afloopt kun je bij de oude Romeinen nalezen. ■

Nederland in de NAVO: van pick & mix tot terug in het gelid?

Sergei Boeke

Supertankers draaien langzaam. Het NAVO-bondgenootschap is weer gericht op collectieve verdediging. Koers veranderen gaat niet snel bij een consensusorganisatie van inmiddels 32 landen. Ook wordt de dreiging vanuit Rusland niet overal in Europa op eenzelfde manier ervaren. Voor sommige landen was de annexatie van de Krim in 2014 een wake-up call. Andere hadden al decennia – of eeuwen – slapeloze nachten van de Russische beer. Enkele, zoals Nederland, sliepen rustig verder tot februari 2022. De militaire top van de NAVO deed met het Concept for Deterrence and Defence of the Euro-Atlantic Area (DDA) in 2020 een belangrijke eerste zet; de draai naar collectieve verdediging werd onder meer bevestigd door de politieke leiding met het Strategisch Concept van 2022. Op de recente top in Vilnius werden nieuwe regionale plannen aangenomen – de eerste echte verdedigingsplannen sinds de Koude Oorlog. Deze zijn onderdeel van een *family of plans* die aangeven hoe de NAVO in een crisis of conflict zou (kunnen) optreden. Hiernaast is een New Force Model opgezet met gereedheidsgraden voor geallieerde eenheden. Ook wordt de NAVO-commandostructuur herzien. Afgelopen najaar heeft SHAPE voor het eerst zijn rol als Strategic Warfighting Headquarters geoefend tijdens Steadfast Jupiter. Kortom, *collective defence* is weer *core business*.

De alliantie moest van ver komen. Na de val van de Berlijnse Muur buitelden

landen over elkaar heen om het zogeheten vredesdividend te innen. Op krijgsmachten in Europa werd tot op het bot bezuinigd. *Out-of-area*-missies zoals Afghanistan leken krijgsmachten – en de NAVO – een wankel nieuw bestaansrecht te geven. Deze missies waren vrijblijvend en militaire bijdragen waren beperkt in tijd en omvang. Doordat de landen zelf bepaalden of, hoe en wanneer ze meededen, werd *burden sharing* het nieuwe toverwoord. Dit gold ook voor het instandhouden van de krijgsmacht (Artikel 3 van het Verdrag van Washington). In 2014 herbevestigden regeringsleiders het voornemen om 2% van het bnp uit te geven aan defensie. Nu, tien jaar later, besteden uiteindelijk 18 van de 32 lidstaten minstens 2%. Het waren er maar drie in 2014 en zoals bekend was Nederland een van de grote *free riders*. Dit jaar komt Nederland voor het eerst net boven de 2% uit (dankzij het meetellen van de steun aan Oekraïne) en dat is maar goed ook – zeker gezien de kandidatuur van premier Rutte voor de positie van NAVO-secretaris-generaal. Naast geld (Costs) zijn twee andere C's minstens even belangrijk: Contributions and Capabilities.

Met Contributions doelden men voorheen op missies, maar dit dient nu breder te worden gezien. Deelname aan out-of-area-missies is een nationale keuze, maar bij collectieve verdediging is de

vrijblijvendheid voor een groot deel weg. Eenheden moeten gereed en inzetbaar zijn voor het geval er ooit op de rode knop gedrukt wordt. Momenteel bieden NAVO-lidstaten hun eigen eenheden aan om bepaalde verdedigingsplannen te ‘vullen’ tijdens crisis en conflict. Eenmaal aangewezen, is afspraak ook afspraak. De aangewezen eenheden zullen goed uitgerust en gevuld moeten zijn en over genoeg ondersteunende middelen moeten beschikken om ingezet te kunnen worden. Dat betekent een ander soort krijgsmacht, gebaseerd op gereedheid en inzetbaarheid. Het lijkt weer op de Koude Oorlog, toen de landmacht precies wist waar ze in West-Duitsland stelling moest nemen indien het Rode Leger de grens over kwam. Het nieuwe model van plannen en aangewezen eenheden kan niet alleen op goed vertrouwen rusten. Er komt een verificatiesysteem en de nieuwe plannen zullen de leidraad voor militaire oefeningen vormen. Hiernaast zullen Den Haag en de Operationele Commando’s (OPCO’s) moeten wennen aan het idee dat inzet onder *operational command* (OPCOM) van de NAVO plaatsvindt. In een collectief verdedigings-scenario zullen zij dus zelf weinig tot geen operaties leiden. Dit vereist ook een andere houding.

Wil de NAVO over een volledig en evenwichtig palet aan capabilities beschikken, dan is een centrale regie vereist. Er bestaat een ingewikkelde systematiek om dit te coördineren: de NATO Defence Planning Capability Review. Hierbij spreken landen in een vierjarige cyclus af wat de NAVO nodig heeft en wat ze zelf aan middelen zullen bijdragen. Vervolgens geeft de NAVO aan het einde van de cyclus per land een soort rapport af. Hierin wordt, weliswaar op zeer diplomatieke wijze, aangegeven of wel is geleverd wat werd beloofd. Het ministerie van Defensie stuurt deze rapporten al vanaf 2015 naar de Tweede Kamer; destijds een goede manier om kenbaar te maken dat Nederland door de bezuinigingen niet kon voldoen aan de NAVO-vraag. Maar de Reviews geven ook een ander hardnekkig probleem weer: de krijgsmachtdelen hebben de neiging om vooral in eigen stokpaardjes te investeren, en niet per se in wat de NAVO nodig heeft. Momenteel kampt

Het ministerie en de OPCO’s hebben maar een beperkte kennis van de NAVO

het bondgenootschap met grote tekorten aan onder meer grondgebonden luchtverdediging en *enablers*. Deze tekorten kunnen alleen worden ingelopen door gezamenlijke, multinationale projecten. De noden van de NAVO komen dus niet per se overeen met de wensenlijsten van Den Helder, Utrecht en Breda. Daar droomt men nog van fregatten, tanks en meer F-35’s.

De draai van de NAVO naar collectieve verdediging heeft dus grote gevolgen voor de inrichting en uitrusting van de Nederlandse krijgsmacht. Het is goed dat Den Haag inmiddels 2% uitgeeft aan defensie, maar het gaat er nu om hoe. De werkwijzen en *modus operandi* van de afgelopen dertig jaar, zowel in Den Haag als bij de OPCO’s, zitten veelal nog vast in het paradigma van vredesoperaties. Een Artikel 5-scenario, waarbij de krijgsmacht wordt ingezet onder hoge tijdsdruk, op grote schaal en in een *contested environment*, stelt wezenlijk andere eisen aan de organisatie. Op allerlei vlakken zal de NAVO een strakkere regie gaan voeren om te zorgen dat de afzonderlijke krijgsmachten geïntegreerd en conform afspraak kunnen optreden. Het bondgenootschappelijk afschrikken en verdedigen kan immers alleen in teamverband. Toch hebben het ministerie en de OPCO’s maar een beperkte kennis van de NAVO. Soms lijkt het alsof de implicaties van besluiten in Brussel (waar Nederland aan tafel zit en meebeslist) laat doordringen in Nederland zelf. Door beter en strategischer functies binnen Allied Command Operations (ACO) te vullen, kan een eerste stap worden gezet om de NAVO weer in het weefsel van de krijgsmacht te krijgen. Supertankers draaien inderdaad langzaam, maar als de koers eenmaal is ingezet dan is de bestemming voorspelbaar – zeker als men zelf ook op de brug staat. ■

Convergentie van inlichtingen- en beïnvloedingsoperaties

Peter Schrijver, PhD researcher FMW Breda

Not too long ago, it was possible to plan military operations without giving much thought to a real-time social media and communication strategy, just as it was possible to scroll through Facebook without having to dodge first-person combat footage and depictions of wartime atrocities', schreven de Amerikanen Peter Singer en Emerson Brooking begin december in een artikel in *Foreign Affairs*.¹

Het recente conflict in Gaza, dat op 7 oktober begon met een wrede aanval van Hamas op Israël, toont volgens beide auteurs aan dat fysieke en digitale slagvelden sterk met elkaar verweven zijn. Singer en Brooking zijn niet zomaar tot dit inzicht gekomen. Al in 2018 publiceerden zij het boek *LikeWar* over de invloed van sociale media op conflicten: 'If cyberwar is the hacking of online networks, *LikeWar* is the hacking of the people on them, using their likes and shares to make a preferred narrative go viral'.² Deze wereldwijde *battle of narratives* komt sterk naar voren op socialemediakanalen en in nieuwsprogramma's in binnen- en buitenland.

Een opvallend aspect hierbij is de rol van informatie in de fysieke strijd op de grond,

waarbij met name de Israëliëse strijdkrachten (IDF) zogeheten informatieactiviteiten inzetten om hun tactische doelen te bereiken. Het verzenden van sms-berichten, waarmee de IDF Palestijnse burgers waarschuwt voor aanstaande bombardementen, was al bekend van eerdere confrontaties. Niettemin vinden er op informatiegebied meer activiteiten plaats. Op de website van de IDF is te lezen dat IDF-operateurs vanuit het Intelligence Collection and Influence Center van militaire inlichtingeneenheid 504 30.000 telefoongesprekken hebben gevoerd met Palestijnse leiders. Deze leiders is gevraagd hun achterban op te roepen tot evacuatie en tevens hebben de Israëliërs informatie gevraagd over locaties van Hamasstrijders. Unit 504 rapporteerde ook over verhoren van 300 gevangengenomen Hamasstrijders, waarbij relevante informatie over tunnels en gesprekken zo snel mogelijk werd gedeeld met IDF-eenheden aan het front.

Naast de voorbeelden van Unit 504 hebben de Israëliërs, op het snijvlak van inlichtingen- en beïnvloedingsoperaties, acties ondernomen die nog verder gaan. De IDF Spokesperson's Unit plaatste op socialemediakanalen diverse

opnames van telefoongesprekken tussen Israëliëse human intelligence-operateurs en hun vaste Palestijnse contacten. In deze opnames deelden de Palestijnen informatie over leden van Hamas die burgers belemmerden om te evacueren, bijvoorbeeld door hun auto-sleutels af te pakken of hen helemaal niet toe te staan te vertrekken. De Israëliërs publiceerden ook onderschepte telefoongesprekken online waarin Palestijnse burgers klaagden over wangedrag van Hamas, zoals strijders die hulpgoederen in beslag namen. Verder plaatste de IDF een interceptie online van een gesprek tussen twee Hamasstrijders over een mislukte raketlancering door Hamas, waarbij een ziekenhuis werd geraakt in Gaza. Een incident dat veel internationale media aanvankelijk aan de Israëliëse luchtmacht toeschreven.

Deze voorbeelden zijn opmerkelijk. De Israëliërs kiezen er bewust voor om informatie die is vergaard via inlichtingenmiddelen (*human intelligence* en *signals intelligence*) op sociale mediakanalen te delen om Hamas hiermee wereldwijd in een negatief daglicht te plaatsen. Dit ondanks het mogelijke afbreukrisico. Immers, de vertrouwelijke relatie tussen de humint-operateur en zijn Palestijnse contact komt in het gedrang, want zal deze persoon in de toekomst opnieuw informatie delen met zijn Israëliëse *handler* als hij moet vrezen dat het gesprek op Facebook wordt geplaatst? En hoe zit het met de geheimhouding van de Israëliëse interceptiesystemen? Een inlichtingenwetmatigheid is dat als de opponent weet welke mogelijkheden er zijn om af te luisteren, deze wellicht wel twee keer zal nadenken opnieuw informatie te delen over bijvoorbeeld een telefoonlijn.³

Hoe opmerkelijk het Israëliëse handelen wellicht ook lijkt, het gebruik van ruw inlichtingenmateriaal op sociale media is anno 2023 geen zeldzaamheid meer. Zo publiceren de Oekraïense binnenlandse veiligheidsdienst SBU en de militaire inlichtingendienst HUR geregeld intercepties van telefonerende Russische militairen online. In deze gesprekken keren vaak dezelfde thema's terug: de slechte levensomstandigheden van Russische militairen aan

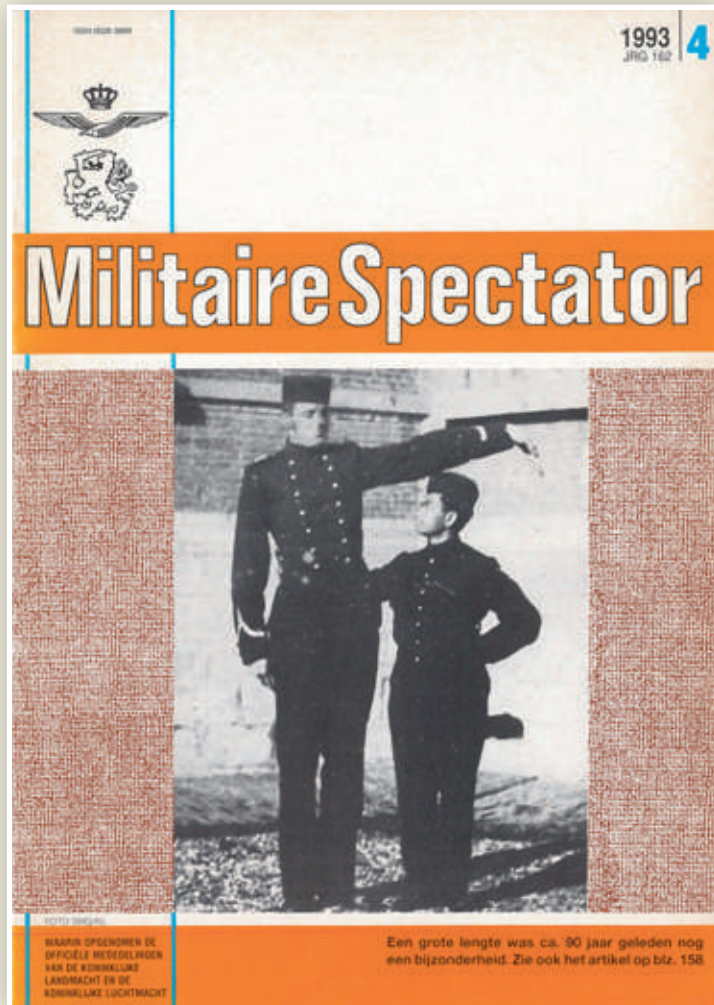
Welkom in de 21e eeuw, waar inlichtingenmateriaal fungeert als content voor socialemediacampagnes

het front, de corruptie van commandanten of gesprekken waarin Russische militairen vertellen over begane oorlogsmisdaden, zoals plunderingen, verkrachtingen en executies.⁴ Hiermee ondermijnen de Oekraïense diensten het narratief van rechtmatige Russische aanwezigheid in Oekraïne en tonen zij hun eigen bevolking de essentie van het voortzetten van de strijd tegen de Russische indringer, gezien de wandaden waartoe de Russen in staat zijn.

Welkom in de 21e eeuw, waar inlichtingenmateriaal fungeert als content voor socialemediacampagnes. Deze ontwikkeling transformeert diensten in Israël en Oekraïne, die historisch gezien opereerden vanuit een wereld van geheimhouding, tot deelnemers aan de door Singer en Brooking gedefinieerde *battle of narratives*. ■

- 1 Peter Singer en Emerson Brooking, 'Gaza and the Future of Information Warfare', *Foreign Affairs*, 5 december 2023.
- 2 Peter Singer en Emerson Brooking, *LikeWar. The Weaponization of Social Media* (New York, Eamon Dolan Books, 2018).
- 3 Robert Clark, 'The protection of intelligence sources and methods', *Intelligence Journal of U.S. Intelligence Studies* (Fall 2016) 61-66.
- 4 Peter Schrijver, "The Wise Man Will Be Master of the Stars": The Use of Twitter by the Ukrainian Military Intelligence Service', *Irregular Warfare Initiative*, 27 June 2023.

Lichaamslengte en menselijke maat

Een van de meest opvallende covers van de Militaire Spectator is wel die van het aprilnummer uit 1993. De foto verwees naar het artikel van E. Ellens, 'De lange Nederlandse militair in de verdrukking'.¹ 'De huidige bedlengten binnen de krijgsmacht (190 à 195 cm) bieden aan een belangrijk deel van de populatie een weinig comfortabele slaapplek', schreef Ellens, maar zeker zo zorgwekkend was de inrichting van werkplekken met beperkte ruimte, 'zoals in rupsvoertuigen en cockpits'. Ellens pleitte voor nieuwe richtlijnen voor het ontwerpen van materieel, om rekening te houden met de toegenomen lichaamslengte van Noord-Europeanen tot gemiddeld circa 1,82 meter. De auteur vond het niet verstandig nog langer de normen van de defensie-industrie in de VS, waar de mensen kleiner waren, te volgen, want te krappe werkplekken konden leiden tot ziekteverzuim, bedieningsfouten of onvoldoende vulling van eenheden als er te veel lange rekruten waren.

Ellens borduurde voort op een artikel van dr. ir. H. Schuffel van het Instituut voor Zintuigfysiologie van TNO van vier jaar eerder.² Schuffel wees op het belang van het bijhouden van statistieken voor de krijgsmacht, 'omdat daar vaak materieel voor de middellange en lange termijn wordt ontworpen'. Het was Defensie gelukt om met de database Dutchmil '85, waarin 80.000 lichaamsmaten van 1010 Nederlandse (mannelijke) militairen waren opgeslagen, nieuwe gevechtsgeschiedenis aan te schaffen. Gebaseerd op zulke gegevens moest het ook mogelijk zijn ergonomisch betere werkplekken te creëren. Schuffel maakte zich sterk voor een tienjaarlijkse steekproef en: 'Het is aan te bevelen daarbij ook vrouwen te betrekken'.

Tientallen jaren eerder was lichaamslengte al onderwerp van debat in de Militaire Spectator.

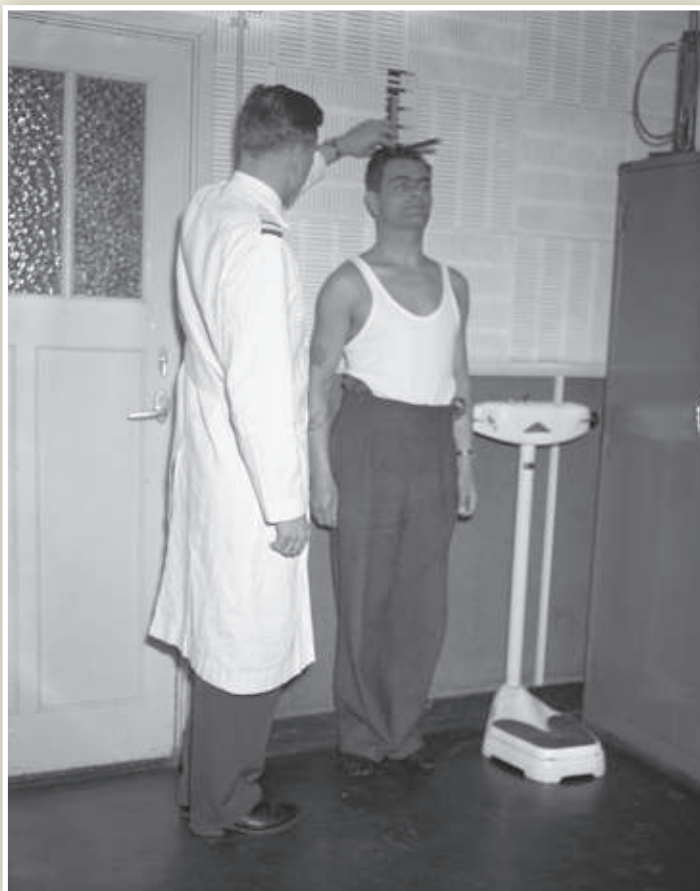
- 1 E. Ellens, 'De lange Nederlandse militair in de verdrukking', *Militaire Spectator* 162 (1993) (4) 158-164.
- 2 H. Schuffel, 'Antropometrie voor de krijgsmacht', *Militaire Spectator* 158 (1989) (1) 13-18.
- 3 W.E. van Dam van Isselt, 'De bloedarmoede van het Nederlandsche Leger, inzonderheid van de Infanterie', *Militaire Spectator* (1930) 513-532.
- 4 'De paslengte', *Militaire Spectator* 118 (1949) (5) 256-260.
- 5 'Mens en maat', editoriaal, *Militaire Spectator* 162 (1993) (4) 143-144.

In een artikel in 1930 kritiseerde luitenant-generaal b.d. W.E. van Dam van Isselt de regels voor vereiste lichaamslengte bij de verschillende krijgsmachtonderdelen. Wielrijders moesten ten minste 1,60 meter zijn, cavaleristen tussen de 1,70 en 1,80 meter, genisten 1,62 en zo verder. 'Wat er dan nog overblijft, is goed genoeg voor het hoofdwapen [de Infanterie]', foeterde de generaal.³

Toen de gemiddelde lichaamslengte bijna 1,74 meter was ging het in de Militaire Spectator om een ander aspect van de aanhoudende groei. Een artikel uit 1949 van het Bureau Reglementen en Voorschriften van de Sectie Opleidingen-H.K.G.S. kondigde namelijk een wijziging in het exercitiegeregulement aan, waarbij de paslengte van 75 naar 83 centimeter zou gaan. Immers: 'Uit de statistiek bleek verder, dat de toeneming van de beenlengte evenredig is aan die der lichaamslengte'. Kleinere manschappen zouden door een niet al te hoog tempo toch mee kunnen komen, terwijl de langere militair niet gekweld werd door een pas 'die voor hem te klein is'.⁴

De redactie van de Militaire Spectator heeft de discussie over lichaamslengte altijd gefaciliteerd, maar leek in het editoriaal van april 1993 niet onder de indruk van het artikel van Ellens: 'De lengte van de mens vormt inderdaad een aandachtspunt; het is niet méér dan dat'.⁵ Veel acuter vond de redactie de destijds 'politiek opgelegde reductie in personele en materiële omvang' van de krijgsmacht en wat dat zou betekenen voor het behouden en aantrekken van de juiste mensen. Of die lang of kort waren was eerder bijzaak: 'De uiteindelijke maten waarom het gaat zijn motivatie en professionele kwalificatie'. ■

FOTO-BEELDBANK NIMH

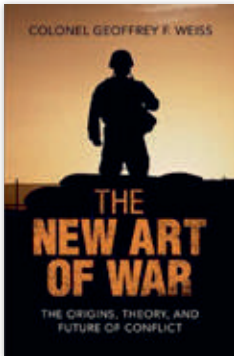

Een militair onder de meetlat op Vliegbasis Woensdrecht, 1963

FOTO-BEELDBANK NIMH

Volgens het Bureau Reglementen waren er ook militairen gesignaleerd 'die met passen van een meter liepen'

The New Art of War

The Origins, Theory, and Future of Conflict
Door Geoffrey F. Weiss
Cambridge (Cambridge University Press) 2021
446 blz.
ISBN 9781108837644
€ 27,99

De boektitel *The Art of War* (De kunst van het oorlogvoeren) wordt doorgaans vooral geassocieerd met het werk van de grote meester Sun Tzu. Een titel als *The New Art of War* wekt daarom de verwachting dat nu een nieuwe Sun Tzu is opgestaan die een historisch en baanbrekend werk heeft geproduceerd. Deze schrijver is Geoffrey F. Weiss, inmiddels brigade-generaal in de U.S. Air Force en directeur Regionale Aangelegenheden bij de staatssecretaris voor de USAF in het Pentagon. Zijn achtergrond is Air Battle Manager op een E-3 Sentry met meer dan 2500 vlieguren. Na een aantal commandantenfuncties binnen de USAF heeft Weiss twee masters behaald bij de U.S. Marines en aan het National War College en meer recentelijk vervulde hij diverse joint-functies in en rond Washington.

The New Art of War behoort tot de categorie fundamentele beschouwingen over het militaire denken, oorlogstheorieën en strategie en raakt daarmee aan de kern en het hoogste intellectuele niveau van de krijgswetenschappen. Vele concepten, termen, principes en grondbeginselen uit het verleden zijn geëvolueerd tot een zeer complex geheel aan oorlogstheorieën en

strategieën en daarnaast brengt het huidige tijdsgewricht vele veranderingen met zich mee. Weiss ambieert met dit boek een gebundelde en universeel toepasbare oorlogstheorie te ontwikkelen (Unified War Theory – UWT) om tegemoet te komen aan de volgende tekortkomingen: de moeizame toegankelijkheid van de bestaande theorieën, de inconsistente terminologie over de conflictvormen in het geweldsspectrum en het gebrek aan een contemporaine theorieontwikkeling. Daarnaast biedt Weiss een methodologie aan om voorspellingen over de toekomst van het fenomeen oorlog te verbeteren. Weiss tekent daarbij aan dat het ontwikkelen en beschrijven van een oorlogstheorie in het huidige tijdsgewricht een verloren kunst is; het blijft in de regel bij het actualiseren van klassieke teksten.

De inhoud van *The New Art of War*

In het eerste hoofdstuk beschrijft Weiss de ontstaan van oorlog en zoekt dit in de vier oorzaken van Aristoteles: de materiële oorzaak (fysieke component van oorlog), de vorm-oorzaak (plaats in het geweldsspectrum), de bewerkende oorzaak (het menselijke aspect) en de doeloorzaak (te bereiken doelstelling). Zoals alles in het universum bestaat

ook oorlog in een wereld van tegenstellingen. 'De wisselwerking van tegenstellingen vormt het universum', zegt Confucius. Oorlog komt voort uit onbalans en wanorde in de politieke status quo en deze spanning doet zich ook voor in de oorlog. Deze dialectiek is fundamenteel in de theorie van Clausewitz. Weiss komt tot de conclusie dat er in de oorlogstheorie twintig tegenstellingen zijn, zoals orde-chaos, verleden-toekomst, vrede-oorlog, leven-dood, vriend-vijand, et cetera, en dat een keuze of positie op deze dialectische schalen vorm geeft aan alle aspecten van de oorlog.

Een theorie over oorlog en vrede is volgens Weiss onlosmakelijk verbonden met theorieën over de menselijke natuur en veel minder met mechanische aspecten. De ambivalente houding van de homo sapiens tegenover oorlog-vrede, leven-dood, schepping-vernietiging, enzovoort leidt volgens Freud tot slechts twee menselijke instincten: een voor behoud en verenigen en een voor vernietigen en doden. De mens is daarmee het gevaarlijkste dier ter wereld. Oorlog is meer dan enige andere activiteit een uitlaatklep voor agressie en onveiligheid en het zoeken naar spanning, maar ook wordt daarmee de behoefte aan een doel, aan eigendommen en zelfverwerkelijking bevredigd. Uiteindelijk komt Weiss met een definitie van oorlog 'als een uniek menselijk fenomeen, gekenmerkt door geweld tussen twee partijen met als doel het bereiken van een gewenste politieke uitkomst'. Hij toetst deze definitie uiteindelijk aan alle conflictvormen in het geweldsspectrum. De focus van oorlogstheorieën in de 21e eeuw moet liggen op de oorlog zelf en niet op oorlog als een sociaal fenomeen.

In het tweede hoofdstuk bespreekt Weiss een zevental theoretici, de Magnificent Seven. Van de werken van Sun Tzu, Thucydides, Machiavelli, Jomini, Clausewitz, Liddell Hart en Mao geeft hij goede en uitgebreide samenvattingen en voegt daar soms bestaande kritieken aan toe. Net als in de andere hoofdstukken geeft hij beschouwingen, aangevuld met citaten van de Magnificent Seven en van anderen die hierover geschreven hebben. Deze zeven zijn gekozen omdat zij zich bij uitstek als studenten van de militaire geschiedenis, als ervaren krijgers en als experts over oorlog en de menselijke natuur manifesteerden.

In het derde hoofdstuk komen bestaande subtheorieën aan de orde. In de eerste plaats de theorie over de 'kleine oorlog' en in de tweede plaats de subtheorieën over het maritieme en het airpower-domein. Het begrip 'kleine oorlog' is een kapstok voor alle conflictvormen tezamen met benamingen als Small Wars (Calwell), Modern Warfare (Trinquer), Counterinsurgency Warfare (Galula), Guerrilla Warfare (Mao) en Counterinsurgency (Kilcullen en FM 3-24). Ondanks de opkomst van deze conflicten in de 20e eeuw heeft niemand zich geroepen gevoeld de algemene oorlogstheorieën van Clausewitz, Corbett en anderen in dit licht te herzien. De genoemde subtheorieën zijn ontstaan binnen het traditionele grondoptreden en als zodanig is dit optreden gelijk aan gevechten waarin menselijke en politieke aspecten gemarginaliseerd worden. De subtheorieën bestaan vooral uit terminologiekwesties, doctrines en tactieken, zodat zij eerder best practices dan echte oorlogstheorieën zijn. Omdat kleine oorlogen altijd

asymmetrisch zijn en partijen opmerkelijk verschillen in hun oorlogvoerende capaciteiten, maakt Weiss onderscheid tussen de haves en de havenots. De haves hebben concrete voordelen, bijvoorbeeld diplomatiek, bestuurlijk, financieel, industrieel en communicatief, en tevens toegang tot media en militair vermogen. De havenots beschikken vooral over immaterieel goed, zoals de ideologische kracht van hun zaak. Discipline en organisatie van guerrillatroepen zijn volgens Mao niet primair gemotiveerd voor het gevecht, maar vooral voor de uitvoering van politieke activiteiten in de revolutionaire oorlog.

Van het maritieme domein bespreekt Weiss Mahan en Corbett. Bij Mahan is vooral de beheersing van de zee de centrale connectie met nationale macht, welvaart en aanzien. Maar Mahan heeft nooit de systematische vorm van een Clausewitz of Jomini bereikt; zijn theorie is een verzameling van eerder geformuleerde aforismen en het uitstellen van maritieme geschiedenis tegen de achtergrond van historische gebeurtenissen, verweven met politieke en economische factoren. Corbett neemt afstand van Mahan door het afwijzen van populaire doctrines zoals het ononderbroken offensief en hoewel hij Clausewitz bewonderde, wees hij diens zero-sum-model voor aanval en verdediging af. Weiss concludeert dat macht ter zee geen sine qua non voor nationale betekenis is. Zij kan het beste gebruikt worden in harmonie met andere machtsmiddelen.

Voor het airpower-domein is het moeilijk om een theoreticus te noemen die een objectieve, systematische en abstracte theorie biedt. Met de opkomst van het vliegtuig

begonnen visionaire krijgers en futurologen na te denken over militaire toepassingen van het 'luchtwapen'. De meest opmerkelijke waren Douhet, Mitchell, Trenchard en Slessor. Deze pioniers waren fanatieke ijverars voor het vliegtuig en daardoor ontbrak het hen aan de objectiviteit die goede theoretici nodig hebben. Alleen Slessor neemt afstand van zijn houding als voorstander en doet beredeneerd en onpartijdig onderzoek. De theoretici wilden dat airpower een succes werd en daarom werd het luchtwapen voortdurend als revolutionair neergezet. Hoe significant airpower ook is, historische analyse bewijst dat dit niet altijd het geval hoeft te zijn. Hiervoor zijn twee redenen: vliegtuigen zijn beperkt in aanwezigheid en persistentie, terwijl beslissingen over oorlog en vrede plaatsvinden in het cognitieve domein, dat afhangt van een veelheid aan menselijke factoren, zoals persoonlijkheden, culturen, etniciteit, politiek en religie. Zo is het daarom onmogelijk zeker te weten of een bombardement van enig doel beslissend zal zijn of alleen maar zal leiden tot versterking en niet het breken van de wil van de vijand.

Vanuit deze theoretische beschouwingen komt Weiss in het vierde hoofdstuk tot een synthese met zijn eigen Unified War Theory. Een oorlogstheorie geeft geen antwoord op elke situatie, maar het vormt een basis voor beoordeling en vergelijking. Om een nieuwe theorie aanvaard te krijgen, moet zij drie testen ondergaan: zij mag niet strijdig zijn met een eerder gevalideerde theorie of wetmatigheid zonder bewijs; zij moet verklaren wat waargenomen kan worden en waarvan we weten dat het waar is en

daarnaast moet zij een nieuw inzicht bieden over het fenomeen dat onderzocht wordt. Om tegemoet te komen aan de permanente en universele waarheden moeten alle vormen van oorlog en subtheorieën deel uitmaken van zo'n algemene oorlogstheorie. Weiss zegt dat oorlogvoeren vooral een praktische aangelegenheid is; een goede oorlogstheorie moet dus praktisch kunnen worden toegepast. De praktijk houdt het hoe en het wat in en de theorie levert daarbij het waarom. Volgens Clausewitz is theorie een gids voor iedereen die iets over de oorlog wil leren uit een boek; het verlicht zijn weg, vereenvoudigt zijn progressie, traint zijn oordeelsvermogen en helpt hem valkuilen te vermijden.

Weiss verklaart eerst zijn definitie van oorlog en constateert dat er in het geweldsspectrum vier zones zijn: ware vrede, competitie, conflict en oorlog (wederzijds geweld om politieke doelstellingen te bereiken). Er kunnen wel subtheorieën zijn, maar die zijn ondergeschikt aan en afgeleid van de algemene theorie. Beïnvloeding is het effect op het doel en dat kan op verschillende manieren: door een akkoord, door over te halen, door te verleiden, door af te dwingen of met een conflict of oorlog. De politiek beschikt daartoe over een aantal machtsinstrumenten die op alle niveaus kunnen worden toegepast, van individueel tot allianties. Weiss beschrijft de strategische niveaus: politiek (met Grand Strategy als veiligheidsdeel) en militair. Hij komt met de (onveranderlijke) aard van de oorlog en de daartoe behorende twintig dialectismen en met de (veranderlijke) tijdsgebonden kenmerken. Tot zijn oorlogstheorie behoren verder beschouwingen over de niveaus van

optreden, gevechten, centers of gravity, lines of effort, momentum, inertie, culminatie, de OODA-loop en commandovoering.

Ten slotte komt Weiss met een 'viscositeits'- of 'vloeibaarheidstheorie'. Daarmee wordt uitgedrukt in hoeverre een force of een troepenmacht kan manoeuvreren, van snelheid en richting kan veranderen, beperkt wordt door regels en wetten, met elkaar samenhangt en zich kan concentreren. Zo ontstaan vloeibare (viscous) en niet-vloeibare (inviscous) forces en de relatieve viscositeit leidt tot een vorm van oorlog (hybride, symmetrisch of asymmetrisch). De relatieve viscositeit kan het beste gevisualiseerd worden door een War-Viscosity-Algoritme, gebaseerd op wil, context en relatieve capaciteit. Met deze viscositeitstheorie wil Weiss afrekenen met de lineaire redenering van oorzaak en gevolg die het westerse militaire denken domineert.

In het vijfde hoofdstuk bespreekt hij ten slotte de toekomst van de oorlog en maakt daarbij gebruik van zijn UWT en de viscositeitstheorie. Deze theorie maakt het mogelijk de variabelen van een gewapend conflict een waarde te geven zonder onder te gaan in een terminologie-discussie die meer verwart dan helderheid schept. Het onderscheid tussen de (onveranderlijke) aard van de oorlog en haar (veranderlijke) kenmerken in een bepaald tijds-gewricht is daarbij zijn beginpunt. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een polemologische beschouwing van de vraag of het mogelijk is te leven in een wereld zonder oorlog en wat daarvoor de voorwaarden zijn.

Een oordeel over *The New Art of War*
The New Art of War is een goed geschreven en gestructureerd boek

dat met recht gesitueerd kan worden in het domein van het militaire denken. Het is een inspiratiebron voor de krijgswetenschappen en voor de theorie over strategie-vorming. Het veelvuldig citeren van anderen die over eenzelfde onderwerp hebben geschreven geeft de beschouwingen een breed perspectief. Toch zijn er wel een aantal kanttekeningen te maken.

De filosofie van Sun Tzu berust volgens Weiss op twee aforismen: ken je vijand en ken jezelf en het onderwerpen van de vijand zonder te vechten is het summum van bekwaamheid. Op zich is dit juist, maar dit doet geen recht aan Sun Tzu's nalatenschap. *Sun's Art of War* is veel breder en zegt vooral ook wat het vechten inhoudt en hoe zich dit verhoudt in de politieke context. Zijn belangrijkste constatering is dat de veldheer ervan doordrongen moet zijn dat oorlogvoeren geen op zichzelf staande bezigheid is. Het moet een politiek doel dienen en zijn ingepast in een kader van politieke prioriteiten. Voor Sun Tzu was oorlogvoeren slechts een instrument en een veldheer had zich naar dit gegeven te schikken.

Bij Clausewitz wordt een klassieke fout gemaakt bij de interpretatie van de begrippen absolute en beperkte oorlog. Weliswaar is *Vom Kriege* niet voltooid en zou het nog grotendeels herzien moeten worden, toch kunnen we uit het voorliggende werk wel afleiden hoe Clausewitz' oorlogstheorie zou luiden. Dat is in elk geval niet wat Weiss beschrijft, namelijk dat de absolute oorlog gelijk te stellen is met de perfecte en ideale – en dus na te streven – oorlogsvorm. De absolute oorlog is bij Clausewitz een norm waarlangs alle oorlogen beoordeeld kunnen

worden. Een oorlog zal slechts zelden een absolute vorm aan-nemen, maar altijd worden beperkt door invloed van de politiek, door restricties in het gebruik van geweld en doordat hij menselijke en dus niet-rationele kenmerken heeft.

De vraag is of Weiss met zijn viscositeitstheorie de krijgswetenschappen een dienst bewijst. Oorlogvoeren is een praktische aangelegenheid, dus een goede oorlogstheorie moet praktisch kunnen worden toegepast. Met zijn theorie poogt Weiss vooral helderheid te scheppen bij de typering van conflicten en oorlogen, maar waarom de gangbare omschrijvingen zich daartoe niet zouden lenen zie ik niet. De uitvoerenden in de oorlogen zijn vooral gebaat bij toegankelijke theorieën en dat is de viscositeitstheorie zeker niet.

Mijn grootste bezwaar tegen het boek is dat het poogt een substituu-t te zijn voor alle geschriften die de huidige oorlogstheorie vormen. Weiss wil met zijn UWT een pan-klaar antwoord te geven op alle theoretische vraagstukken. Maar daardoor wordt wel een enkelvoudig antwoord gegeven zonder dat andere mogelijkheden worden onderzocht. Dit wordt versterkt doordat er een synopsis van zijn UWT is opgeno-men die onmiddellijk doet denken aan een checklist die afgewerkt moeten worden. En als iets dodelijk is voor de creativiteit en dus ook niet werkt binnen oorlogstheorieën, dan zijn dat checklists. Overigens is ook Clausewitz wars van algemeen geldende wetmatigheden en regels en dus van een positieve doctrine. Zijn theorie is eerder een verzame-ling van observaties die moeten leiden tot begrip van wat oorlog eigenlijk is. Toepassing is een zaak

van de genius die geacht wordt onder andere dat begrip te hebben.

Toch is *The New Art of War* een uit-dagend boek dat de moeite waard is om gelezen en herlezen te worden. Het biedt zeker inspiratie voor eenieder die zich met het militair denken, met de ontwikkeling van oorlogstheorieën en met het onderwijs aan de hogere vorming bezighoudt. Ook hoeft niet direct het hele boek gelezen te worden; het lezen van delen is al vruchtbaar voor de gedachtenvorming. Ik beveel dit dan ook zeker aan, maar om nou te zeggen, is dit de nieuwe Sun Tzu? Nee, daarvoor is de UWT te onderontwikkeld en roept nog te veel vragen op. Ik verwacht ook niet dat iemand de oude Chinese meester ooit zal evenaren. ■

Ton de Munnik, kol der infanterie, b.d.

7 Seconds to Die

A Military Analysis of the Second Nagorno-Karabakh War and the Future of Warfighting

By John Antal

Havertown (Casemate Publishers) 2022

180 pages

ISBN 9781636241234

€ 23,-

On the first day of the second Nagorno-Karabakh War in 2020, the Azerbaijani military destroyed 50% of Armenian air defenses and 40% of its artillery with unmanned aerial systems. This happened in 15-20 minutes. During the following six weeks, more than a thousand

other Armenian military systems were likewise destroyed. Retired U.S. Army Colonel John Antal presents these striking facts in his book *7 Seconds to Die*, illuminating the importance of unmanned systems during the Nagorno-Karabakh war. Armenia had no choice but to

surrender to Azerbaijan's over-whelming use of Unmanned Aerial Vehicles (UAVs) and aerial loitering munitions (LMs) after only 44 days of fighting. In the first phase of the war, Azerbaijan successfully deceived, blinded, and destroyed critical elements of the Armenian defense network with UAVs. In the second phase, Azerbaijani forces took apart the Armenians' remain-ing ability to react with a deadly combination of precision fires, UAVs, and LMs. The Azeris often allowed these weapons to operate autonomously in predetermined 'strike zones,' resulting in rapid top attacks that were not slowed by human decision-making. This immobilized the Armenian defend-ers and frustrated counter-attacks because their electronic warfare and artillery units could not support

them. Finally, Azerbaijan's II Corps, supported by special forces, maneuvered to the geographic center of gravity – the hilltop city of Shusha. Once the Azerbaijanis seized Shusha, the Armenians surrendered. Colonel Antal clearly explains the results of combining reconnaissance and strike assets. The Azerbaijani effectively used video-equipped UAVs and LMs to enable sensor-shooter integration. They raised their situational awareness by video-recording strikes and used that footage to win the concurrent information battle. Armenia tried to deny their losses, but the Azeris simply uploaded video footage onto social media to prove their claim. Antal assesses that it will be nearly impossible in the future to hide in a battlespace. The author's solution to this predicament is to use unmanned systems that can jam UAV transmissions or act as decoys, and to use multi-spectrum camouflage to hide. He does not immediately offer a practical solution to this evident challenge. Also, his focus is clearly on tanks and large formations. Light infantry and special forces are sometimes overlooked in his analyses.

In the end, though, Antal does offer many valuable solutions. He draws many practical lessons from the 2020 conflict in the Caucasus. More than once, he mentions the common truth of fires without maneuver being indecisive, and maneuvers without fires being fatal. Most of his predictions, however, are based on groundbreaking research in artificial intelligence, metamaterials used as cloaking devices, and brain implants that enhance human cognitive abilities. Antal posits future wars will be fought at the speed of thought. While reading this, one would hope the author is wrong

because that future looks eerily like the one in the grim Terminator movies, where AI robots turn against humanity. His arguments, though, are compelling and valuable when contemplating the future of warfighting.

The author sometimes introduces terms that must be defined for the non-military reader. He also cites some tactics and techniques that are difficult for a general audience to comprehend, but 95% of his book suits every reader. Antal can describe a complex counter-UAV tactic in half a page, which is admirable. His breakdown of the Nagorno-Karabakh War is a real page-turner, without compromising his serious analysis.

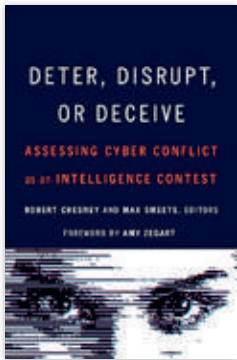
How to create foresight and seize the initiative are Antal's most significant messages in his book. The reader will feel like they have been on a thought expedition, exploring the future of warfare. The book is clearly not just about the war in Nagorno-Karabakh or unmanned systems. The author's absorbing descriptions of the 2020 conflict in the Caucasus and other wars, some even from ancient times, enable the audience to clearly discern what factors lead to success in battle. Without outthinking an enemy, fighting the next war will be what a defeated Armenian soldier felt: 'We cannot hide, and we cannot fight back.' (p. 135).

Official Azeri data from Operation Iron Fist, as the Azerbaijani titled their invasion of Nagorno-Karabakh, has yet to be released. Antal is transparent about this early in the book, and the reader will feel this is fine. The book is carefully put together and has several maps, a thorough index and bibliography, and an appendix with research questions for further study. The

depth in which the author analyzes the war between Azerbaijan and Armenia and his insights into the future of warfighting are illuminating and beneficial for both policy-makers and military leaders. While Antal shows that Azerbaijan has a well-funded military and support from Turkey, it remains unclear what led Azerbaijani leadership to embrace this high-tech means of warfighting with such tactical deftness. It is also unsure why Armenia failed to adjust their tactics since the First Nagorno-Karabakh War in 1994, even though they got a taste of Azerbaijan's capabilities in the Four-Day War of 2016. There is the factor that Azerbaijan's main effort was assigned to II Corps, led by Major General Hikmet Mirzayev, who was only 44 years old at the time of the invasion. This might suggest that younger military leaders convinced their older superiors to transition their armed forces into a modern fighting force that embraced new technologies and tactics. NATO commanders and staff could learn about these new technologies in combat from the thorough analysis in *7 Seconds to Die*. John Antal asserts that 'the ability to see, decide and engage in multiple domains, and dominate the ones that matter during the decisive periods, is the essence of war in the 21st century' (p. 132). Antal also reminds the reader of the balance between humans and weapons on the battlefield when he quotes World War II U.S. General George S. Patton Jr.: 'Untutored courage is useless in the face of educated bullets.' (p. 32). ■

Lieutenant-Colonel Dave van Dijk, Royal Netherlands Marine Corps, master's degree candidate at the Naval Postgraduate School (USA/HDV)

Deter, Disrupt, or Deceive

Assessing Cyber Conflict as an Intelligence Contest
Door Robert Chesney en Max Smeets (red.)
Washington, D.C. (Georgetown University Press) 2023
336 blz.
ISBN 9781647123260
€ 37,-

De Russische inval in Oekraïne op 24 februari 2022 had niet alleen catastrofale gevolgen voor de bevolking van Oekraïne, maar veroorzaakte ook een *strategic shock* in het westerse veiligheidsdenken: het vredesdividend was duidelijk uitgeput. De inval veranderde ook het denken over cyberconflict en ‘cyberoorlog’. De verwachting was immers dat, na grootschalige cyberoperaties zoals Stuxnet in 2010, de Russische beïnvloeding van de Amerikaanse verkiezingen in 2016 of de NotPetya-aanval op Oekraïne in 2017, de eerstvolgende ‘oorlog’ een cyberconflict zou zijn.

Met de Russische inval, maar ook met de aanval van Hamas op Israël van 7 oktober 2023, werd duidelijk dat (statelijke) actoren bij een gewapend conflict uiteindelijk toch vertrouwen op kinetische middelen. Met de Russische invasie – waarbij primair het militaire instrument van macht werd gebruikt, ondersteund door economische, diplomatieke en

informatiemiddelen – lijkt het erop dat het conflict in cyberspace niet geëgend is voor oorlog.

Cyberwar is out

‘Cyberwar is out, but what is in?’, is dan ook de toepasselijke openingszin van het *edited volume Deter, Disrupt, or Deceive* onder regie van Robert Chesney en Max Smeets. Het duiden van aanvallen in of via cyberspace vormt een uitdaging. Cyberwetenschappers zijn er nog niet uit of operaties in het cyberdomein te analyseren zijn analoog aan operaties in het land-, zee- of luchtdomein, of – omdat cyberoperaties vooral onder het niveau van geweld plaatsvinden – dat het een soort informatie- of inlichtingenoperaties zijn. De centrale vraag van Chesney en Smeets haakt daarop aan: is het cyberconflict een *intelligence contest*, en zo niet, hoe is strategisch gedrag in cyberspace dan te duiden? De *intelligence contest* is te omschrijven als een strijd of competitie waarbij de staat moge-

lijkheden en middelen (*state craft*) aanwendt die belegd zijn bij de inlichtingendiensten (blz. 5). Denk daarbij aan de doctrine van Persistent Engagement van het Amerikaanse NSA/Cyber Command.¹ Joshua Rovner,² grondlegger van de *intelligence contest*-theorie kenschets vijf karakteristieken: (1) de *intelligence contest* is een politieke strijd voor de lange termijn, waarbij het verzamelen van meer en betere informatie een voordeel oplevert; (2) de verkregen informatie is een soort bibliotheek die je kunt uitbuiten indien dat opportuun is; (3) inlichtingenoperaties zijn te gebruiken om het moreel, de instituten en allianties van de opponent te ondermijnen; (4) de *intelligence contest* is in te zetten om de inlichtingencapaciteit van de opponent te saboteren; en (5) het is te gebruiken om inlichtingenmiddelen te prepositioneren, ofwel ‘it’s all about access’.³

Door meerdere lenzen

Deter, Disrupt, or Deceive biedt een platform om dit thema vanuit verschillende standpunten te beschouwen. Een daarvan is dat cyberconflict inderdaad een *intelligence contest* is. Rovner geeft dit helder aan en stelt dat het optreden in cyberspace een voortzetting is van eeuwenoud statelijk handelen op inlichtingenterrein. Een ander perspectief is dat operaties in cyberspace meer zijn dan enkel een *intelligence contest*. Cyberspaceoperaties hebben strategische implicaties voor de grondvesten en soevereiniteit van een staat, denk aan de eerdergenoemde Amerikaanse verkiezingen. Een derde lens stelt dat cyberacties strategische effecten kunnen hebben beneden het niveau van geweld. Hierbij zijn niet concepten als *coercion* of

1 Anoniem, ‘Verdediging door spionage’, *Militaire Spectator* 190 (2021) (7/8) 356-369; Michael Smits en Peter B.M.J. Pijpers, ‘Persistent Engagement. De nieuwe cyberstrategie voor Nederland?’, *Militaire Spectator* 191 (2022) (2) 76-89.

2 Joshua Rovner, ‘The Elements of an Intelligence Contest’, in: Robert Chesney en Max Smeets (red.), *Deter, Disrupt, or Deceive*, 19-21.

3 Anoniem, ‘All about access’, *Militaire Spectator* 191 (2022) (9) 464-475.

cyberwar van belang, maar gaat het om het uitbuiten van mogelijkheden, denk aan de cryptodiefstal van Noord-Korea of het stelen van intellectueel eigendom door China. Deze actie is te zien als een fait accompli en creëert tevens een internationale gedragsnorm, zeker als andere staten niet adequaat reageren. De laatste lens stelt dat alle voorgaande een grote omissie vertonen, namelijk het onderschatten van de niet-statelijke actoren in cyberspace. Zeker met de oorlog in Oekraïne in gedachten zijn groeperingen als Anonymous, maar bovenal ondernemingen zoals Elon Musks Starlink, Amazon AWS en Microsoft Azure niet weg te denken in cyberspace – niet in de laatste plaats omdat zij de hard- en software van cyberspace bezitten en controleren. Aangezien deze lenzen veelal het Amerikaanse perspectief belichten, bevat het boek ook drie casestudies over China, Rusland en het Verenigd Koninkrijk.

Discussie

In de discussie vallen drie aspecten op. Ten eerste: de discussie of het cyberconflict te zien is als een intelligence contest of niet, is geframed als een dichotomie tussen de inlichtingengemeenschap en de krijgsmacht. Sommige auteurs ageren hier terecht tegen. Inlichtingenoperaties en acties van de krijgsmacht volgen soortgelijke principes, sterker nog, inlichtingen zijn integraal onderdeel van een militaire operatie. Ten tweede: veel lenzen bezien acties in cyberspace primair vanuit de staat als primaire actor. Dit is wellicht correct in het zee-, land- en luchtdomein, maar dat denken is niet een-op-een te hanteren in cyberspace, daar zijn niet-statelijke actoren en dan met name de grote ICT-bedrijven vaak machtiger, invloedrijker en hebben meer controle dan de staat. Tot slot wordt onvoldoende rekening gehouden met de context van het conflict. In menig West-Europees

land is de krijgsmacht wettelijk niet bevoegd om, buiten het gewapende conflict, de vitale belangen van de staat te verdedigen. En gezien het leeuwendeel van de cyberoperaties onder het niveau van geweld plaatsvindt, zijn vaak alleen de inlichtingendiensten bevoegd om op te treden. Daar moeten we – zeker ook in Nederland – heel blij mee zijn, maar dat betekent niet dat cyberconflict een intelligence contest is.

Chesney en Smeets hebben met deze bundel niet tot doel gehad een oplossing te bieden in het discours, 'but to bring it to the surface, in a way that might advance mutual understanding' (blz. 273). Hierin zijn zij goed geslaagd, vooral omdat het boek duidelijk maakt dat de gekozen lenzen niet belangeloos zijn. ■

Kol dr. B.M.J. Pijpers, NLDA

Schrijft u een gastcolumn in de *Militaire Spectator*?

De redactie van de *Militaire Spectator* biedt lezers de mogelijkheid een gastcolumn te schrijven van maximaal duizend woorden. Het thema is vrij, maar moet passen in de formule van het tijdschrift. Een gastcolumn bevat een relevante boodschap voor de lezers, een gefundeerde eigen mening en juiste en verifieerbare feiten in een logisch opgebouwd betoog.

U kunt uw gastcolumn sturen naar de bureau-redactie (zie colofon) of aanbieden via de website. De redactie wacht uw bijdrage met belangstelling af.

De hoofdredacteur

SIGNALERINGEN

The Book at War

How Reading Shaped Conflict and Conflict Shaped Reading

Door Andrew Pettegree
New York (Basic Books) 2023
480 blz.

ISBN 9781541604346
€ 35,-

De historicus Andrew Pettegree neemt in *The Book at War* de rol van literatuur op het slagveld en aan het thuisfront onder de loep. Hij begint bij de Amerikaanse Burgeroorlog en gaat door tot de Russische invasie van Oekraïne in 2022, waarna hij concludeert dat boeken, auteurs en lezers steeds een bepaalde rol spelen in conflicten. Boeken kunnen als wapen worden gebruikt, maar ook als een middel in dienst van de vrede. Pettegree vat het begrip 'boek' breed op en behandelt reisgidsen, romans en non-fictie. Hij verwacht dat het boek een belangrijke plaats zal blijven innemen in conflicten, ondanks verdergaande technologisering en nieuwe vormen van informatie-oorlog.

The sea in Russian strategy

Door Andrew Monaghan en Richard Connolly (red.)
Manchester (Manchester University Press)
2023

272 blz.
ISBN 9781 526168788
€ 18,-

In het strategische denken in de Euro-Atlantische regio speelde de Russische marine na het einde van de Koude Oorlog nauwelijks nog een rol. Dat begon te veranderen nadat Rusland in 2014 de Krim annexeerde en werd acuut na de invasie van Oekraïne in 2022. Andrew Monaghan en Richard Connolly brachten voor *The sea in Russian strategy* experts bij elkaar die analyseren wat het regime in Moskou met zijn marine van plan is, nu en binnen een aantal jaren. Auteurs behandelen de principes van de Russische marinedoctrine en de taak die de marine heeft bij het beschermen van economische en militaire belangen.

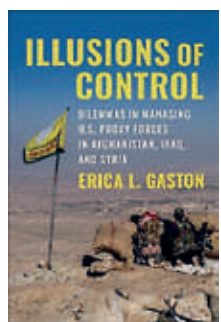

Reflections on the Russia-Ukraine War

Door Maarten Rothman, Lonke Peperkamp en Sebastiaan Rietjens (red.)
Leiden (Leiden University Press) 2024
554 blz.

ISBN 9789087284343
Open access via Leiden University Press

In *Reflections on the Russia-Ukraine War* kijken onderzoekers van de Nederlandse Defensie Academie naar verbanden tussen meerdere facetten van de oorlog tussen Rusland en Oekraïne. Met hun interdisciplinaire methode behandelen zij vijf thema's: narratieven en inlichtingen; *warfighting*; de betrokkenheid van het buitenland bij het conflict; de regels van oorlogvoering en het normatieve raamwerk; en de lessen die getrokken kunnen worden. Auteurs filosoferen over het einde van de oorlog en sluiten de mogelijkheid van een *frozen conflict* niet uit. Welke scenario's zijn er intussen in Rusland en Oekraïne voor het voortzetten van de strijd en welke rol is er weggelegd voor de diplomatie?

Illusions of Control

Dilemmas in Managing U.S. Proxy Forces in Afghanistan, Iraq, and Syria
Door Erica L. Gaston
New York (Columbia University Press)
2024

456 blz.
ISBN 9780231210133
€ 35,-

Erica Gaston, verbonden aan het University Centre for Policy Research van de VN, verrichtte jarenlang veldwerk en sprak direct betrokkenen om de gevolgen van de Amerikaanse steun aan gewapende milities in Afghanistan, Irak en Syrië in kaart te brengen. De titel van haar boek, *Illusions of Control*, verraadt haar conclusies. Hoewel Amerikaanse politici steeds wezen op voorwaarden die de proxy's kregen opgelegd, is het volgens Gaston nooit gelukt om de groepen daar ook aan te houden en zijn de risico's die de VS zelf liep – de confrontatie met morele dilemma's en mensenrechtenschendingen en het creëren van politieke instabiliteit – zwaar onderschat.

